

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

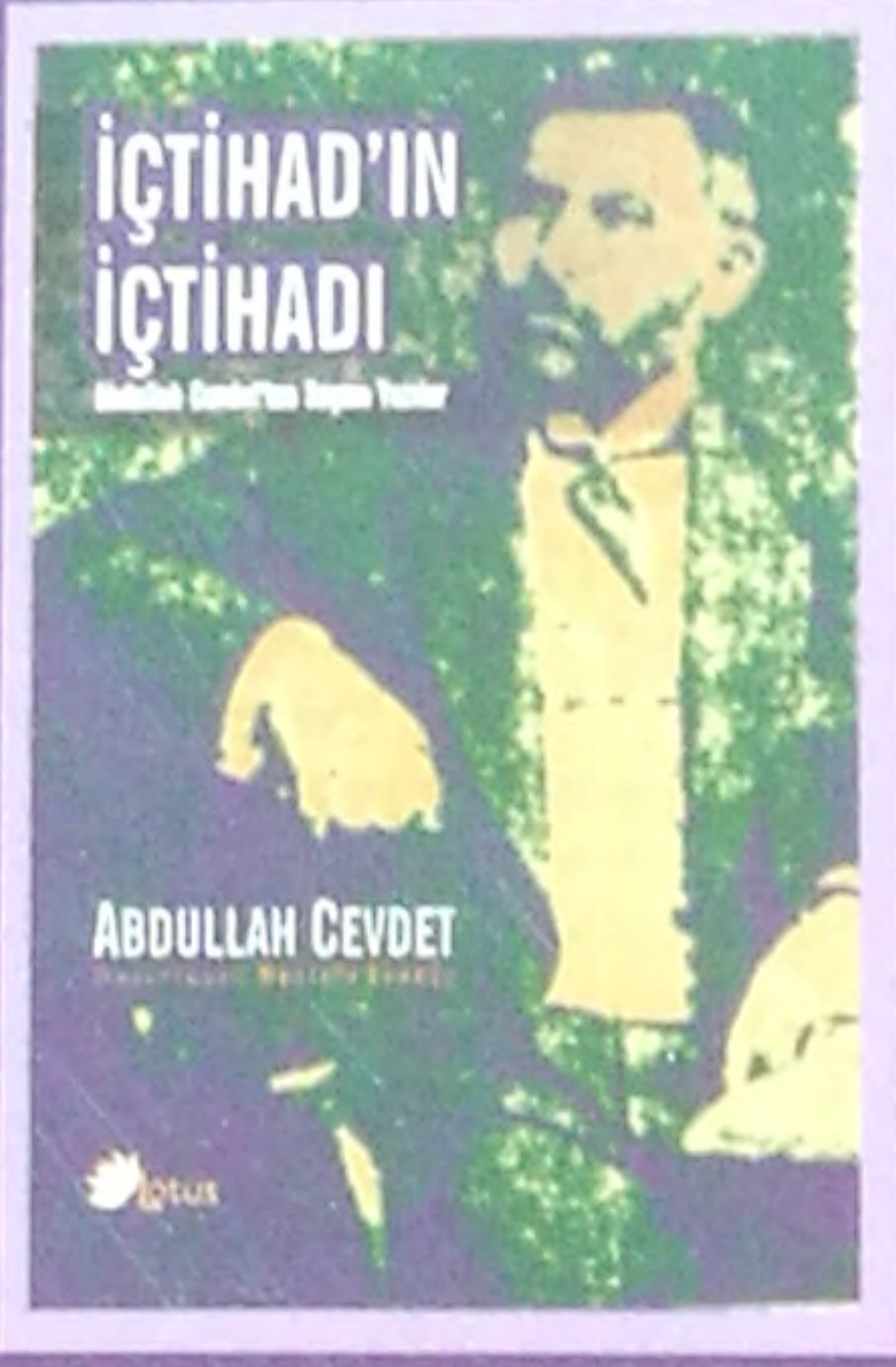
- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İÇTİHAD'IN İÇTİHADI

Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar

ABDULLAH CEVDET

Hazırlayan, Mustafa Gündüz

"Abdullah Cevdet çağdaş nesillerin hafızalarında 'ateist', 'din düşmanı', 'etnik milliyetçi (Kürtçü)' gibi toplumda tepki çeken ve 'damızlık taraftarı' gibi çirkin düşüncelere sahip olan biri olarak hatırlanmakla müstehirdir. Bu temayül 2005 Temmuzunda Ankara'nın Çankaya semtindeki bir sokak adı değiştirilmesi esnasında da bariz olarak gündeme gelmiştir. Abdullah Cevdet gerçekten ateist birisi midir? Ebâ an ced Müslüman olan bu toprakların nesillerinde hakkıyla ateist yetişebilir mi? Çocukluğunda ve gençliğinde dindar bir hayat yaşayan, Hazret-i Peygambere methiyeler yazan bir adamın ateist olması mümkün müdür? Bu vb. sorular düşünce tarihimizin cevaplanması güç sualleridir."

Bu çalışma Abdullah Cevdet'i kısmen de olsa anlamak, görüş ve düşüncelerine birinci elden kaynaklık etmek amacıyla derlenen kısa yazılardan oluşmaktadır ve Cevdet'in düşünce dünyasını anlamada anahtar rolü üstlenebilir...

ISBN 978-975-6665-46-6

 Lotus
www.lotuskitap.com

13.00 YTL

İÇTİHAD'IN İÇTİHADİ

Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar

İÇTİHAD'IN İÇTİHADİ

Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar

ABDULLAH CEVDET

Hazırlayan
Mustafa Gündüz

ISBN 978-975-6665-46-6

Lotus Yayınevi- 47

İÇTİHAD'IN

İÇTİHADİ

Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar

ABDULLAH CEVDET

Hazırlayan Mustafa Gündüz

Kapak Tasarımı ve Uygulama

Likya

© Lotus, 2008

Bu kitabın tüm hakları **Mustafa Gündüz** ve **Lotus Yayınevi**'ne aittir.
İzinsiz kopyalanması hukuki sorumluluk doğurur.

Baskı Notları

Lotus Yayınevi, Şubat 2008, Ankara (1000 Adet)

Kapak Filmi: Vadi Grafik

Baskı: Öncü Basımevi

Kâzım Karabekir Caddesi, 85/2 İskitler-Ankara

Tel: (312) 384 31 20

Lotus Yayınevi

Tel: (312) 433 08 14 Faks: (312) 431 27 12

e-posta: lotus@lotuskitap.com

www.lotuskitap.com

*Lotus Yayınevi, ERSAN-ER Yayın Reklam Matbaa Bilgisayar
Bilişim ve İletişim Ticaret Limited Şirketi yayın markasıdır.*

Bu çalışmayı, hayatlarının ekseriyetini Türk lisnına ve lgatine adayan, Kmus-ı Türkî müellifi şemseddin Smi ve Osmanlıca - Türkçe Lgat müellifi Ferit Devellioglu'nun aziz htıralarına ithaf ediyorum. Bu kitap mevcdiyetini onların gzde ve feyzdr asnına medyndur.

İÇİNDEKİLER

Takdim	9
İfâde-i Meram	12
Abdullah Cevdet ve İctihad Mecmuası	19
1. Hayatı ve Eserleri	19
2. Abdullah Cevdet'in Fikir Dünyası	26
3. Abdullah Cevdet ve İctihad Mecmuası	37
4. Abdullah Cevdet "Avrupa'dan Damızlık" İstedi mi?	46
(‘Yek-vücûd Vatanımızın Selâmetine Arzukeyş Bir Ermeni’nin Mektubu ve Abdullah Cevdet’in Cevabı) Mektub-ı Mahsus	53
İctihad	56
"Rusya Müslümanları Hakkında" İctihad	58
Fas Hükümet-i İslâmiyesinin İnkırâzı	61
Emvât-ı Lâ Yemût, Şeyh Muhammed	66
Fünûn ve Sanat Nedir?	69
Cihân-ı İslâm’a Dâir	72
Mazlum Olmak Zâlim Olmak Demektir	86
Kadınlarda Gâye-i Hayat	91
Yaşamak Korkusu	96
Terbiye-i Ahâlî	105
Hürriyet-i İrticâ Yok!	108
Yangın Var!	114
Ah Kafam!	123
Mutmain Değilim!	130
"Mutmain Değilim" Makalesinin Tesirleri	134
Meşihat-ı Celîle'nin Ta'mim Ettiği Duâ	139
Kastamonu'da Kurûn-ı Vustâ	142
Kastamonu Muhabirimizin Birinci Mektubundan:	142
Kastamonu Muhabirimizin İkinci Mektubundan:	143
Softalığa Dâir	149
Vur! Fakat Dinle!	157
Köylülerimiz İçin	166
Âyine-i Matbuat	172
Dilimle İkrâr, Kalbimle Tasdik Ederim	178
Şîme-i Husûmet	182
Şîme-i Muhabbet	188
El-Cezîre Mektupları: Husûmet mi, Muhabbet mi?	198
Abdullah Cevdet Bey'in [Süleyman Nazife] Cevabı:	203

Kıvâm-ı Akvâm	208
MÜTENEVVİA	219
Pek Uyanık Bir Uyku	221
İçtihad'ın Müdür Fikirleri	234
Damızlık İnsan Meselesi: Abdullah Cevdet Bey'e Göre	
Mesele'nin Mahiyeti	237
Nâti Şerif	240

TAKDİM

Mustafa Gündüz'ü uzun zamandır tanırım. Taşrada başlayıp taşrada sürmeye devam edecek gibi görünen akademik hayatı zaman kaybını gidermek endişesiyle çalışma temposunu sürekli bir şekilde hızlandırmasına yol açıyor. Ve olağanüstü hızlı bir şekilde varsaydığı açığı kapattığını düşünüyor. İnsanların bir doktora tezi sığdırdığı zaman aralığına iki üç doktora tezi sığdırmayı deniyor. Kısa zaman içinde çok daha gelişkin metinler yazacağına inanıyorum.

En eski dönemi yazdığı sıralarda da günümüze zamanlı zamansız, gerekli gereksiz de olsa hep göndermeler yapmayı deniyor. Tabii bu derlemesinde de aynı durum görülüyor. Sokak ismi değişikliği vesilesiyle de Abdullah Cevdet üzerinde duruyor. Yayınlandığı Abdullah Cevdet metinleri çok daha geniş zaman aralığını kapsasa Abdullah Cevdet'in düşünce hayatı daha derinlikli bir şekilde anlamlandırmamız mümkün olacak gibi. Günümüze gönderme yapması düşünsel heyecanının canlılığından kaynaklanıyor. Zaten hem her alanı kapsayacak genişlikte düşünüyor hem de iki yüz yıllık modernleşme tarihimizi çözmeye çalışıyor. Gündelik gelişmeler üzerinde duyarlı olması bundan kaynaklanıyor.

Batılılaşma tarihimizin bizi heyecanlandırmaması olsa olsa içinde yaşadığımız bu coğrafyaya, bu topluma duyarsız olmamızdan kaynaklanabilir. Aslında belki cehaletimizi, müktesep cehaletimizi aşmamızı sağlayacak en doğru tercih Meşrutiyet dönemi düşünce hayatına nüfuz etmemizle gerçekleşebilecek. O kadar fazla genelleme var ki insanı ister istemez bu döneme, Meşrutiyet dönemine

itiyor. Genellemelerden biri Meşrutiyet dönemi düşünce hayatını Cumhuriyet dönemi fikir hayatından daha gelişkin olması. B başka genelleme de Meşrutiyet döneminde tam örtüşmeyen siyasi partileşme ve düşünsel farklılaşma eğilimleri. Bu durum, bu genellemeler Meşrutiyet dönemini incelemekte çok donanımlı olmay gerektiriyor.

Mustafa Gündüz'ün doktora tezi de düşünsel altyapısının olağanüstü zengin olduğunu gösteriyor. Ancak Meşrutiyet dönemin bakarken nasıl bakılabileceğinin net olarak kararlaştırıldığı konusunda tipik bir tedirginlik var. Düşünsel içeriğine gönderme yapmadan söylemek gerekirse Peyami Safa gibi mi yoksa Tarık Zafer Tunaya gibi mi, gene aynı anlama gelmek üzere Niyazi Berkes gibi mi yoksa Tarık Zafer Tunaya gibi mi bakmak konusunda bir tereddüt yaşıyor. Ancak tercihi biraz belli olsa da bu noktada di kapsayıcı bir tavır içine giriyor. Aslında Peyami Safa ve Niyaz Berkes'in tercihinin yeğlenmesi, Tarık Zafer Tunaya'nın bilumun yeni tarihçiyi etkilediği düşünüldüğünde daha gerçekçiymiş gibi görünüyor.

Bu kitabın, Dr. Abdullah Cevdet'in yazılarının derlendiği kitabın yayınlanmasında bizim üç kuşak batılılaşmacı aydınlarımızın entellektüelimizin birbirinden farkını göstermek açısından önemli. İlk kuşak batılılaşmacı aydınlarımız bu coğrafyanın özellikleriyle, bu coğrafyanın kaderiyle çok daha yakından ilgilenmiş. İkinci kuşak entellektüel de belki de Batıya karşı direncin de etkisiyle bu coğrafyada Batıya karşı direnç çerçevesinde düşünce oluşturulabileceğini temel düşünsel dayanak olarak görmekte ısrarlı olmuş. Yaşadığımız dönemin Batılılaşmacı eğiliminin temel aydınları düşünsel yönelimleri farklı olmasına rağmen birbirleriyle uyumlu görünüyor. Hatta bir kısım İslâmcı-muhafazakârın frekansları da bunlarla uyuyor.

Belki bu durum, bu farklılaşan süreç bu coğrafyadaki düşünsel mirası düşünsel gelişmeyi daha bir heyecanlı kılıyor. Bizi geçmiş

dönemin düşünce dünyasına daha bir şevkle savuruyor. Bu konu eninde sonunda günümüzü de etkileyen, bize şekil veren düşünce hayatı. Aslında bugünde geçmiş de yaşıyoruz.

Mustafa Gündüz'ü tanıdığım süre içinde hem ağırlıklı olarak doktora üzerine yoğunlaşmasına, hem de yazı makinesine dönüşmesine şahit oldum. İnsan bir konuyla uğraşırken olsa olsa ancak bu kadar keyif alır ve bu kadar şevkli olur. İnsan içeriğe ancak bu kadar meftun olur. Ve yeni Türkçe'yi, öztürkçeyi ve eski Türkçe'yi ancak bu kadar güzel kullanır. Sanki her şeye ulaşmaya mahkûm ve vecd halinde yazıyor.

Bir insanın bir konu üzerinde odaklaşması belki heyecanını gündeme getirebilir, heyecanını depreştirebilir. Ancak bir insanın değer yargısı itibariyle birbiriyle ilişkisiz konularla aynı hevesle ilgilenmesi olabilecek bir şey değil gibi görünüyor. Hemen her şeyi derinlemesine incelemesi ufkunu çok daha fazla açabilir. Ancak en son yayınladığı bu metin bir şeyi apaçık gösteriyor: Mustafa Gündüz'ün hiçbir şeyin yerine ikame edilemeyecek akademik merakı. Zaten böyle olmasa herhalde okuduğunuz metni Mustafa Gündüz yayına hazırlamazdı.

Bu merakın Mustafa Gündüz'ü Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesinde iz bırakacak bir noktaya götüreceğine inanıyorum.

Ankara, 16 Şubat 2006

Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı

İFÂDE-İ MERAM

Türk düşünce serüveninin yakın tarihi son derece renkli, çelişkili ve velût bir hayata sahiptir. Bu renklilik ve çeşitlilik, derûnunda benzerlik ve tezatlara bolca yer vermesinden kaynaklanmaktadır. Bu hususiyet aynı zamanda yakın tarihin önemli simalarının hafızalardan silinmesine, bazılarının da tam aksi istikametlerde şöhret bulmasına ve değerlendirilmesine yol açabilmektedir. Özellikle son dönem Osmanlı aydınlarının entelektüel mirası yeterince ve gereğince değerlendirilip tahlil edilemediğinden, dönemin aydınları yer yer hak etmedikleri isnatlara, iftiralara ve iltifatlara düşer olmaktadır. Namuk Kemal ‘vatan şairi’, Ahmet Mithat Efendi ‘hâce-i evvel’, Rıza Tevfik ‘filozof, feylosof’, Abdülhak Hamid ‘şâir-i azam’, Mehmed Âkif ‘millî şâir’ olarak bilinir. Söz konusu sıfatları hak edenler olduğu gibi hak etmeyenler de vardır. Ama bir de sırf anlaşıl(a)madıkları için yaftalanan ve müstekreh sıfatlara düşer olanlar vardır. İşte bunlardan biri de Abdullah Cevdet’tir.

Abdullah Cevdet çağdaş nesillerin hafızalarında ‘ateist’, ‘din düşmanı’, ‘etnik milliyetçi (Kürtçü)’ gibi toplumda tepki çeken ve ‘damızlık taraftar’ gibi çirkin düşüncelere sahip olan biri olarak hatırlanmakla müstehirdir. Bu temayül 2005 Temmuzunda Ankara’nın Çankaya semtindeki bir sokak adı değiştirilmesi esnasında da bariz olarak gündeme gelmiştir. Abdullah Cevdet gerçekten ateist birisi midir? Ebâ an ced Müslüman olan bu toprakların nesillerinde hakkıyla ateist yetişebilir mi? Çocukluğunda ve gençliğinde dindar bir hayat yaşayan, Hazret-i Peygambere methiyeler yazan bir adamın ateist olması mümkün müdür? Bu vb. sorular düşünce

tarihimizin cevaplanması güç sualleridir. İkinci olarak, Abdullah Cevdet'in gerçekten 'damızlık insan celbi' gibi çirkin bir isteğe ve görüşe sahip olup olmadığı konusu da tartışmalıdır. 1925'te verdiği bir beyânatta yakındığı ve muzdarip olduğu hususların, bu günlerde de aynen tekrarlanıyor olması güçlü nakilcilik geleneği olan toplumumuzdaki temel arıza noktalarına dikkatleri çekmektedir. Şu halde bizlere düşen en temel vazife, toplumsal geçmişi, kişileri ve kurumları anlamak uğruna ağır zahmetlere katlanmaktır. Elbette tarihin geriye doğru uzanan sayfalarını ve şahıslarını anlamaya çalışmak giderek yükselen bir zorluğu da beraberinde getirmektedir. Ancak en doğruya ulaşmak için gösterilen gayret, en muteber gayret olsa gerektir.

Bu çalışma Abdullah Cevdet'i kısmen de olsa anlamak, görüş ve düşüncelerine birinci elden kaynaklık etmek amacıyla derlenen kısa yazılardan müteşekkildir. Cemil Meriç tarafından 'tek başına bir edebiyat fakültesi' olarak tavsif edilen Abdullah Cevdet'i anlayabilmek gerçekten son derece zor bir uğraştır. Bugün ona, bir kısım yazarlar tarafından 'özgür düşünce kahramanı' diğer bir grup tarafından da 'din düşmanı, ateist' gibi sıfatların yakıştırılması ciddi bir entelektüel daralmanın ve basitliğin tercihi neticesidir. Onu bu sıfatlarla harcamak her şeyden önce harc-ı âlem bir tercihtir. İlginçti ki, 2005 Temmuzunda sokak adı vesilesi ile ulusal ve yerel basında hakkında çıkan tartışmalarda Abdullah Cevdet'in yazdıkları ile yüzleşen neredeyse kimse yoktu. Konunun sıcaklığı ile yazı yazmak isteyenler tez elden Şükrü Hanioğlu'nun siyaset bilimi eksenli doktora çalışmasına koştular. Ama bu koşuya katılanlar bile çok kısmî idi. Kaldı ki bu kitabı bulanlar, kısa sürede neyi nasıl anladılar bu da ciddi bir merak konusu. Ancak Abdullah Cevdet'i aslından okumak ve öğrenmek isteyenler için de, günümüz alfabesine çevrilmiş esas metinlerden neredeyse hiç bulunmaması da ayrı bir ilgi ya da ilgisizlik konusu. İctihad'ın 1928 sonrası yaklaşık yüz sayısı yeni harflerle çıktı. Ama onu da kütüphanelerimizde ara ki bu-

lasın! Bulunsa da buradaki metinlerde dile getirilen düşüncelerin siyak u sibakını gözetmenden müstefit olmak hayli güç. Bu kitap-
çıkta bulunan metinler bu bağlamda bir boşluğu dolduruyor. Bu
kısaca ama özlü ve özgün metinler Abdullah Cevdet düşüncesi ile
tanışmak isteyenler için bir başlangıç denemesi olarak görülebilir.

Deryadan alınan bir damla suyun özelliklerinin takriben o der-
yarın tamarına şamil olmasında olduğu gibi, bu çalışmada da
Abdullah Cevdet'in, son derece karmaşık, buhranlı ve aydınların
'fikren en rahat dönemlerini yaşadıkları' bir zamanda kaleme aldı-
ğı özellikle toplumsal konuları muhtevî yazıları bir araya getirile-
rek onu anlama gayretine girişilmiştir. Her ne kadar derlemede
toplumsal içerik kaygısı güdülmüş olsa da, her biri klasik değer-
lerdeki yazılar çok farklı konuları işlemektedir. Bu yazılardan din, bi-
lim, sanat, batılılaşma, modernleşme, hurafeler, medreseler, eğitim,
sağlık, kadın, aile, günlük hayat ve dönemin siyaset ve siyasetçileri
hakkında çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Bu yazılar, Abdul-
lah Cevdet'in görüşlerini ve dönemini en yüksek seviyede temsil
kabiliyeti olan makalelerdir.

Fikirleri, görüş ve önerileri beğenilmeyebilir, ama bu topraklar-
da yetişmiş tarihin renkli fikir adamlarını yeni kuşakların tanuması
ve anlaması gereklidir. İsimlerinin 'millî ve tarihî hâfıza'dan silin-
mesi değil, tam aksine farklı faaliyetlerle yaşatılması lâzımdır. Sa-
dece Abdullah Cevdet değil geçmiş dönemlerin fikir hayatı ve at-
mosferi bütün isim ve aktörleriyle anlatılmalı ve araştırılmalıdır.
Böylece, yeni nesillerin geçmiş kişi ve kurumlar hakkında kritik
yapma kabiliyeti kazanmaları sağlanmalıdır. Bu sayede, insanlar
kim ne dereceye kadar anlamaları, benimsemeleri ve eleştirmeleri
konusunda şahsî fikir sahibi olabilmelidirler. Ancak bu halde dü-
şünce dünyasının gelişmesi eskilerin şerh ve tahlili ile yenilerinin
üretilmesi mümkün kılınabilir. Düşünmeyi öğrenmek biraz da dü-
şünceler ve düşünenler üzerine düşünmeye çalışmakla mümkün
değil midir? Türk düşünce dünyasının önemli sorunlarından biri

olan ve gün geçtikçe büyüyen geçmişi anlamama ve geçmişten ders çıkarmamanın kısır bir entelektüel hayat ortaya koyması sorumlu vicdanları cerihadâr etmektedir. Bu derleme biraz da bu kaygılarla ortaya çıkmıştır.

Bu kitaptaki yazılar İctihad mecmuasının ilk 100 sayısından derlenmiş ve oradaki yayımlarına tarihlerine göre tanzim edilmiştir. Yazılar, biraz daha rahat okunabilmesi maksadıyla kısmen sadeleştirilmiştir. Çalışmanın akademik araştırmalara kaynak olmaktan ziyâde ortalama okurları hedef alarak hazırlanmasından dolayı bu yöntem ihtiyar edilmiştir. Ancak akademik titizliğe azamî itina gösterilmiştir. Akademik hayatın başlangıcında birisi olarak bu işin öncelikle ne kadar muhtaralı, ikinci olarak da ne kadar güç olduğuna müşahit olduk. Bu mütevazı çalışmaya takdim yazma lütfunda bulunarak bizleri onurlandıran ve bir anlamda dört yıllık doktora öğrenciliğimizi ödüllendiren, ülkemizin en önde gelen aydın sosyologu kıymetli hocam Kurtuluş Kayalı'nın takdimdeki i-kaz ve temennileri elbette çok yerinde. İmkânlar dâhilinde, bundan sonraki çalışmalarımızda İctihad'ın tamamını kapsayan ve dilde sadeleştirmeye gidilmeden yapılacak daha geniş ve detaylı bir çalışmayla hem hocamın temennülerini yerine getirmeye çalışacak hem de buradaki eksikleri telafi etmeye çalışacağız. Bu çalışmada sadeleştirme sırasında elden geldiğince cümle yapılarının değiştirilmemesine dikkat edilmiştir. Çok az yerde sadeleştirme yapılmıştır. Zaten Türkçe'nin sadeleşmesi taraftarı olan yazarın metinleri oldukça sade ve akıcı bir üslup özelliği gösteriyor. Öyle ki birçok metin Türkçe temrini olarak okunda bile sezadır. Bununla birlikte kullanımı iyice terk edilen kelime ve terkiplere bu günün Türkçe karşılıkları verilerek sadeleştirme yapılmış, Arapça ve Farsça tam-lamalar büyük ölçüde Türkçeleştirilmiştir. Abdullah Cevdet'in metinlere uygun gördüğü yazı başlıklarda ise herhangi bir sadeleştir-meye gidilmemiş, başlıklar orijinal halinde bırakılmıştır. Abdullah Cevdet'in yazılarına eklediği dipnotlar derleme içinde aynen ve-

rilmiş ve gereken yerler kısmen sadeleştirilmiştir. Metin içine tarafımızdan yapılan ilavelerin sonuna (ÇN) rumuzu eklenerek asıl metinden farklılaştırılmıştır.

Kitap içerisinde Süleyman Nazif, Celal Nuri ve Kılıçzâde Hakkı'nın da birer yazısına yer verilmiştir. 'Avrupa'ya husûmet ve muhabbet' tartışmasını Celal Nuri başlattığı için onun yazısına, bu yazıya cevap veren Abdullah Cevdet'i eleştiren Süleyman Nazif'in yazısına yer verilmiştir ki, buna teknik olarak gereklilik vardı. Kılıçzâde Hakkı'nın da '*Pek Uyamak Bir Uyku*' makalesi sadeleştirilerek eklenmiştir. Çünkü bu makalede ileri sürülen görüşler, istekler ve düşünceler bir anlamda İctihad'ın tamamına şâmil de görülmüştür. Bu makalede dile getirilenler ile Abdullah Cevdet'in ve İctihad'ın görüşleri arasında büyük bir örtüşme, benzeşme söz konusudur. Ayrıca bu metinde ileri sürülen görüşler birçok aydın tarafından Cumhuriyet inkılaplarının karikatürize planı ve taslağı olarak da kabul edilmiştir. Bu güne kadar kısaltılarak ya da tam metin Osmanlıca olarak farklı yerlerde yayımlanan metin, tam olarak ve kısmen sadeleştirilerek ilk defa buraya alınmıştır.

Bu derlemeye İctihad mecmuası dışından da bir tane metin alınmıştır. Bu yazı Abdullah Cevdet'in 1925'te *Akşam* gazetesine verdiği demeci muhtevidir. Bu kısa haberde A.Cevdet üzerinden yapılan 'damızlık' tartışmasına önemli bir açıklık getirilmektedir. Abdullah Cevdet'in dinî ve millî kimliği konusunda bir fikir vermesi açısından bir Ermeni'nin yazdığı mektup ile, 1892'de yazdığı '*Nât-ı Şerif*' de kitaba ilâve edilmiştir. *Nât-ı Şerif* onun 'ateist' olmadığını ispat için ölümünden sonra İctihad'ın son sayısında tekrar yayımlanmıştır.

Cevdet'in önemli vasıflarından biri de şairliğidir. Kendini farklı sıfatlarla kimliklendiren yazarın kullandığı ifadelerden biri de 'şair Cevdet'tir. Düşüncelerinin damıtılmış halini şiirlerinde bulmak mümkündür. Onun bu özelliğinden de kısmen haberdar olmak

maksadıyla İctihad sayfalarını süsleyen dörtlüklerinden birkaç tanesi yazıların üst kısımlarına konulmuştur

Kitabın adı, Abdullah Cevdet'in kullandığı bir terkipten müldir. Dergisinin İctihad adını taşımasında ısrar eden ve kendisi için tevriyeli olarak "İctihad Sahibi" kimliğini kullanan Abdullah Cevdet, izah etmek istediği meseleler karşısında sıkça, 'bu meselede İctihad'ın İctihadı şu merkezdedir, şöyledir' gibi terkipler tercih etmektedir. Bu terkinin tercihi ehline malum olduğu üzere bilinçli bir seçimdir.

Elbette hiç bir eser tenkit, tahsin, taktir ve hatalardan vâreste değildir. Bütün eksiklikler ve hatalar şahsımızdandır. Ortaya çıkacak yanlışlık ve eksikliklerden mesulüm. Burada yegane tesellimiz, bundan sonra yapacağımız çalışmalarda hatalarımızı asgariye indirmek için göstereceğimiz gayret ve beslediğimiz ümittir. Okuyuculardan yapıcı olmak, ilave etmek, yanlışlara işaret etmek ve hüsn ü niyet göstermek kayd ü şartıyla gelen her türlü eleştiriye hüsn ü rıza göstereceğimi peşinen temin ederim.

Beni bu türden çalışmalar yapmaya yönlendiren ve keşfedilmeyi bekleyen zengin kıta II. Meşrutiyetin entelektüel ortamında doktora yapmamı sağlayan ve tez danışmanlığımı yürüten hocam Prof. Dr. İsmail Doğan'a çok şey borçluyum, kendilerine çok teşekkür ediyorum. Ayrıca kendisine yine İsmail Doğan hocam vasıtasıyla doktora öğrencisi olma bahtını elde ettiğim, Türk düşünce dünyasının haritasına bütün detaylarıyla hâkim olan ve bu konularda kendilerinden çok şey öğrenme fırsatını bulduğum kıymetli hocam, Prof Dr. Kurtuluş Kayalı'ya en derûni saygılarımı sunarım. Kıymetli vakitlerini ayırarak bu derlemeye takdim yazma lütfunda bulundular; buna olan borcum her türlü minnettarlığın fevkinde dir. Metinler içinde geçen Farsça ibâre ve şiirlerin doğru okunmasına ve anlamlarının verilmesine yardımları olan Farsça Öğretimi ve İran Kültür Merkezi yetkililerinden Firûze Şâkirî Hanuma, bu çalışmanın kitaplaşmasında emeği geçen Lotus yayınevinin kıymetli

sahipleri ve ilgililerine de çok teşekkür borçluğum. Bütün çalışmalarımın her safhasında bana maddi manevî refik olan ve bu kitabın Osmanlıca metinlerinin tashihiinde emeği geçen eşsiz eşim *Hatice*'ye ilânihaye minnettar ve müteşekkirim.

Netice olarak bu çalışma, bir 'Edebiyat Fakültesi' cesametindeki Abdullah Cevdet'i ve yakın dönem Türk düşünce hayatının inceliklerini daha serin kanlı bir düzlemde anlama gayreti üzerine mütevâzı bir ışıık tutabilirse kendimizi bahtiyar. addedeceğiz. Gayret kuldân, tevfiık Rahman'dandır.

*Huz mâ safâ da'mâ keder.**

Mustafa GÜNDÜZ
Ağustos 2007, Elazığ

* Beğendiğini al, beğenmediğini bırak.

1. Hayatı ve Eserleri¹

Abdullah Cevdet 9 Eylül 1869'da Arapkir'de doğmuştur. Babası Diyarbekir Birinci Tabur Kâtibi Vasfi Efendi'dir. İlköğrenimini Hozat ve Arapkir'de yapmıştır. Elazığ Askerî Rüştiyesi'ni ve Kuleli Askerî Tıbbiye İdâdisi'ni bitirdikten sonra Mekteb-i Tıbbiye'ye girmiştir. Buradan askerî göz tabibi olarak mezun olmuştur. Bu okula girinceye kadar dinî temâyülleri ağır basan ve yakın çevresi tarafından 'sofu' birisi olarak bilinen Abdullah Cevdet, Tıbbiye'de gerek hocalarının gerekse Batıda gelişen yeni düşünce ve felsefelerin etkisi altında kalarak fikrî anlamda büyük değişimler yaşamıştır. Bu dönemde batı dünyasında büyük etkiler yapan özellikle materyalist ve pozitivist içerikli felsefî kitaplardan çeviriler yapmaya başlamış ve *Maarif*, *Musavver Cihan*, *Resimli Kitap* gibi dergilerde yazılar yayımlamaya başlamıştır. Lûis Büchner'in *Madde ve Kuvvet* (Kraft und Stoff) adlı eseri ile bu sıralarda tanışmış ve dönemin diğer aydınlarında olduğu gibi onda da bu kitap büyük değişimler yaşatmıştır. Öyle ki, "bu dönemde Osmanlı entelektüelleri Büchner ve Moleschott gibi XIX yüzyıl Alman materyalizminin en çok bilinen iki liderinin materyalizmiyle âdetâ hayretten donakalmışlar-

¹ Abdullah Cevdet'in hayatı ve eserleri M. Şükrü Hanioglu'nun, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981, isim ve tarihli kitabından ve aynı yazarın *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.1 s. 90-93'e yazdığı "Abdullah Cevdet" maddeden özetlenerek yazılmıştır.

dır.”² Cevdet, 1891’de önemli eseri *Fünûn ve Felsefe*’nin ilk taslağını oluşturmuştur. Tıbbiye Mektebi’nde okuduğu sırada siyasete de ilgi duyduğu belirtilen Abdullah Cevdet’in İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ilk kurucuları arasında yer aldığı birçok kaynakta ileri sürülmektedir.³ Buradaki siyasî faaliyetleri yüzünden tutuklanmış, çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Önce Trablusgarp’a sürülmüştür. Burada Jön Türk hareketinin önde gelenleri ile irtibat kurarak, cemiyetin yayın organlarında takma isimlerle yazılar yayımlamıştır. Fizan’a sürülmek üzere iken Paris’e kaçmış ve orada faaliyet gösteren Jön Türkler’e dâhil olmuştur. Burada İstanbul ile anlaşmayı kabul etmeyen, öngörülen toplumsal ve siyasî değişimin gerçekleşebilmesi için dış müdahaleyi, çatışmayı ve şiddeti kabul etmeyen Ahmet Rıza safında yer almıştır.

Cevdet, 1897’de Cenevre’ye geçerek Osmanlı mecmuasının yöneticileri arasında yer aldı. Aynı zamanda Mısır’da çıkan *Kânûn-ı Esâsi*, Romanya’da çıkan *Sâdâ-yı Millet* ve Londra’da çıkan *Kürdistan* dergilerinde de yazılar yazdı. Bu arada gerek tercüme gerek telif

² Şerif Mardin bu değerlendirmeyi yakın tarihlerde yapılan bir doktora tezine (Atilla Doğan, *Sosyal Darwinizm ve Osmanlı Aydınları Üzerindeki Etkileri*, Marmara Üniv. SBE. Basılmamış Dr. T.) dayanarak yapmıştır. Bak: Şerif Mardin, “Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kınılma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslâmî İstisnâcılığı”, *Doğu Batı, Dün, Bugün, Yarın İdeolojiler-4*, S.31, s.39.

³ Yaygın bir kanaat olarak bilinen, İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti’nin 3 Haziran 1889’da Tıbbiyeli öğrenciler tarafından kurulduğu fikri tartışmalıdır. Zira, İttihat ve Terakki’nin bir cemiyet olarak 1895’te Tıbbiyeliler tarafından değil, Mülkiyeliler tarafından kurulduğu ve kurucular Arasında Abdullah Cevdet’in bulunmadığı fikri ileri sürülmüştür. Burada adı geçenin, Diyarbakirli bir başka Dr. Abdullah Cevdet olduğu ileri sürülmüşse de 1895’te Abdullah Cevdet’in Diyarbakir’de doktor olarak çalışıyor olması yine açık ve kesin bilgiler sağlamayı engellemektedir. Netice olarak tarihçiler arasında bu konuda ihtilaflar vardır. Bu konudaki temel tartışmalar için bak: Ali Birinci, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi (1895)”, *Osmanlı*, Ankara 2001, C.2, s.401-409; Aynı Yazar, *Tarih Uğruna*, İstanbul: Dergâh Yay., 2001; Bu konuda ayrıca Ali Birinci ve Şükrü M. Hanioglu’nun tartışmalarına da bakılabilir. *Muhafazakar Düşünce*, S. 9-10 ve 12.

birçok risale kaleme aldı ve bunlar Jön Türkler arasında büyük etki yaptı. Öyle ki, yazdıkları özellikle Jön Türkler arasında onun sandığından daha etkili olmuştur.⁴ Jön Türkler 1898'de Sultan Hamid ile anlaşarak *Osmanlı'nın* yayını durdurma kararı aldılar. Arkadaşlarından bazıları ile Abdullah Cevdet maaşa bağlandı. Daha sonra yeni anlaşmalarla Viyana sefaret tabipliğine getirildi. Maaşını cemiyetle paylaşmadığı için arkadaşları tarafından tenkit edildi.⁵ Bu görevde 1903'e kadar kaldı. Bu sürede şiir yazmakla meşgul oldu. Viyana Sefiri ile geçinemeyen Cevdet, Avusturya'dan sınır dışı edildi. Paris'e gidip Ahmet Rıza grubuna katılmak istediye de Viyana Sefaret Tabipliğini kabul etmesi Cemiyete ihanet sayılarak kabul edilmedi. Buradan Cenevre'ye geçti. *Osmanlı'yı* yeniden arkadaşları ile neşre başladı. 1904'te Jön Türk hareketi içinde açıkça anarşist eğilimler taşıyan tek teşkilât olan *Osmanlı İttihat ve İnkılâp Cemiyeti'*ni Ethem Nuri (Balkan) ile birlikte kurdu.

Eylül 1904'te eski serhafiye Ahmet Celâleddin Paşa'nın maddî yardımları ile Türk kültür ve düşünce hayatında etkisini uzun yıllar sürdürecektir olan *İçtiha Mecmuası* ile aynı adı taşıyan yayınevini kurdu. *İçtiha*, Jön Türk hareketi içinde siyasetten ziyâde kültüre ağırlık veren önemli bir yayın oldu. Cevdet, II. Abdülhamid aleyhinde yazdığı *Bir Rüya* risalesi yüzünden İsviçre'den sınır dışı edildi. *Osmanlı* kapatıldı, *İçtiha*'nın idaresi el değiştirdi. 1905'te matbaasını Mısır'a taşıyan Cevdet, *İçtiha*'ı 13. sayısından itibaren Kahire'de çıkarmaya başladı. Bir taraftan da kültürel, siyasi ve edebî eserler yayımlamaya devam etti. Burada daha çok Prens Sabahattin Bey'in grubu ile ilgilenip yakın ilişkiler kurdu.

1908'te II. Meşrutiyet ilan edildi. Ancak Abdullah Cevdet İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri ile olan anlaşmazlığı yüzünden İstan-

⁴ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yay., 1997, s.221.

⁵ Abdullah Cevdet hasis kişiliği ile de meşhurdur. Bu konuda hakkında tevatiiren birçok hikâye nakledilmektedir.

bul'a gelmedi. Mısır'da çalışmalarına devam etti. Burada Hollandalı müsteşrik R. Dozy'nin Hz. Peygamberimizi tenkit edip, hayatı marazî psikoloji ile açıklamaya çalışan ve Abdullah Cevdet'in din düşmanı olarak tanınmasına sebep olan *Tarih-i İslâmiyet*'ini (Essai Sur l'histoire de l'İslâmisme) tercüme etmesinden dolayı büyük tartışmalar yaşandı. Bu kitabı tenkit ve tekzip için birçok makale ve kitaplar yazıldı.⁶ Meşihat'a yapılan sayısız şikâyetler sonunda kitap, Hükümet tarafından 1910'da yasaklanmış, elde olan nüshaları da denize atılmıştır.⁷ Cevdet'in 'din düşmanı' olarak sıfatlanmasında en müessir rolü bu tercüme oynamıştır.

1910 yılı sonunda İstanbul'a gelen Abdullah Cevdet, *İctihad*'ı 24. sayısından itibaren yayımlamaya devam etmiş ve hızlı bir tercüme ve telif çalışması içine girmiştir. Bu tarihten sonr Batılı yazar ve filozoflardan bolca tercüme yapmıştır. Shakespeare'den, *Ode*, *Hamlet*, *Julius Caesar*, *Romeo ve Juliet*, *Kral Lear*, *Antuan Cleopatra* çevirilerini yaptı. Bunlar önce çeşitli dergi ve gazetelerde tefrika edildi. Sonra kitap halinde basıldı. Kendisinden çok etkilendiği ve saygı duyduğu Gustave Le Bonn'dan birçok eser tercüme etti. *Ruhü'l-*

⁶ Dozy'ye yazılan reddiyeler hakkında bak: Hanioglu, a.g.e., İstanbul 1981, s.326, dn:4; İsmail Kara, *Din İle Modernleşme Arasında, Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul: Dergâh Yay., 2003, s.110-118; İbrahim Hatiboğlu, "Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin Tarih-i İslâmiyet'ine Yöneltilen Tenkitler", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 1999, S.3, s.197-213.

⁷ *Tarih-i İslâm* tercüme edildiği zaman Osmanlı matbuatında ve kamuoyunda yoğun bir infial yaratmış, âdeta kıyametler koparmıştır. Söz konusu eser, 2006'da Gri yayıncılık tarafından Latin harflerine aktarılmış ve sadeleştirilerek yeniden yayımlanmıştır. Ancak bu çevrim yazıda eserin arka planındaki bu önemli özelliğe hiç değinilmemiştir. Üstelik *Tarih-i İslâmiyet*'in yeniden yayımlanması kimsenin (Bir istisna hariç H. Yavuz) umurunda da olmamıştır. Konunun her iki yönü entelektüel hayatın sığlaşmasına önemli bir örnek olarak gösterilebilir. Aynı zamanda kültürel hayatın mecra değişiminde bir gösterge sayılabilir. Konu hakkında güzel bir değerlendirme için bak: Hilmi Yavuz, "Dozy, 'İslâm Tarihi' ve Abdullah Cevdet (1, 2)", *Zaman*, 01.11.2006 ve 08.11.2006.

Akvâm, Asrımızın Nüsûs-ı Felsefiyyesi bunların başında gelir. Cevdet, sadece batılı filozoflara değil, Doğunun önde gelen felsefecilerine ve tasavvufçularına da ilgi duydu. Celal Nuri'nin Gazali ve Mevlana'yı tahfif eden yazıları yüzünden, Mevlana'nın ve Gazali'nin büyüklüğünü ve onların din ve tasavvuf anlayışlarını yücelten yazılar yazdı. Bu arada, Ömer Hayyam'ın hayatını işledi, şiirlerini tercüme etti, daha sonra bunları kitap haline getirdi.

1910'da Osmanlı Demokrat Fırkasına katılan Cevdet, *Genç Türk, Selâmet-i Umûmiye, Âzad ve Türkiye* gibi dergilerde yazılar yazdı. Bu fırka Hürriyet ve İtilaf'a katılınca 1918'e kadar siyasi faaliyetlerden geri planda durdu. Ama etkin bir şekilde olmasa da İttihat ve Terakki'yi sürekli eleştirdi. Bu partinin liderleri hakkında olumlu düşünmediğini, onların bu memlekete zarar getireceklerini, tecrübesiz olduklarını, liyakat ve ehliyetle iltifat etmediklerini ve daha da ileri giderek bunların bir menfaat çetesi olduklarını yazdı. Bu yazılarından dolayı ilerleyen yıllarda ölümle tehdit edildi. Bu dönemde en dikkate değer faaliyeti *İçtihad*'ı muntazaman çıkarmasıdır. *İçtihad* din, Meşihat ve Hükümet -ve belki de İttihat ve Terakki- aleyhtarı yazılar yayımlaması yüzünden birkaç kez kapatıldı. Ancak, her defasında *İçtihad*'ı arımsatan (*Cehd, İshâd, İstihâd, Âlem-Eski İçtihad*) ve aynı kökten gelen isimlerle yeniden yayın hayatına devam etti. Bu arada Abdullah Cevdet *Hak* gazetesinde de yazılar yayımladı. Bu sıralarda *İçtihad* yazarları arasında *tam batıcılar* ve *kısmî batıcılar* ayrışması başladı. İttihatçılar tarafından ölümle tehdit edilince *İçtihad*'ı 1915'te tatil etti. 1918'e kadar fazla yayın işi ile uğraşmadı. İstanbul'a gelmesinden 1918'e kadar, hemen hemen her faaliyeti, yazdığı ve söylediği her şey tenkit edildi.

1918'de yayın ve siyasi çalışmalarına tekrar başladı. *İçtihad*'ı 128. sayısından başlayarak çıkarmaya devam etti. Ancak kısa bir süre sonra *İçtihad*, yine kapatıldı ve 1921'de tekrar çıkmaya başlayabildi. Bu sırada birçok dergi ve gazetede de yazıları yayımlandı. *Serbestî, Yeni İstanbul, Türkçe, Roj-u Kürt, Hetâv-ı Kürt, Jin* dergile-

rinde etnik konuları da işleyen yazılar yazdıysa da, etnik ayrımcılığı içeren görüşleri olmamıştır. İctihad'da yayımladığı 'Kürtler'le ilgili yazılarda ayrımcılık ve etnik milliyetçilik söz konusu değildir. Bütünleştirici bir Osmanlı aydını olarak olayları çözümlemeye ve tahlil etmeye çalışmıştır.

Abdullah Cevdet'in uzun süredir üzerinde durduğu konulardan biri de Türkiye'deki nüfus meselesidir. Hızla Anadolu'ya akan göç ve Anadolu'da savaşlar yüzünden azalan nüfus onu bir aydın olarak endişelendirmiştir. Üstelik elde kalan nüfus son derece eğitimsizdir. Oysa içinde bulunulan zamanda cahil halkların yaşama-ya bile hakları yoktur. Bu konudaki duyarlılığından ve yazdığı yazılardan dolayı, 1919'da hükümetçe Sıhhye müdürlüğüne getirilmiş ancak kısa bir süre kalmıştır. Daha sonra tekrar geldiyse de yine uzun süre kalamamıştır. Bu görevi sırasında bir Fransız dergisine verdiği demecinde Anadolu'nun yoksul ve cahil halkının eğitilebilmesi için Balkanlardan gelen Eğitimli göçmenlerin uygun yerlere yerleştirilmesini önermiştir. Bu öneri onun Avrupa'dan 'damuzluk talep' ettiğine yorulmuş ve yoğun tepkilere neden olmuştur.

1922'de *İctihad*'da Bahâilik dinini konu edinmeye başladı. Buradaki görüşleri yüzünden mahkeme edildi, iki yıl hapse mahkûm olduysa da, dava temyizde bozuldu, araya Cumhuriyet'in ilanı ve kanunların değişmesi girince dava üzerinden düştü. İctihad'ın bu dönemdeki sayıları yeni devleti, inkılâpları, politikaları ve hükümetleri destekledi. Ancak Cevdet'in Meşrutiyet dönemindeki faaliyetleri yüzünden devlet görevlerine getirilmesi yasaklandı. 1925'te Atatürk tarafından Ankara'ya çağrıldı. Mebusluk ya da Sıhhye Müsteşarlığı için çağrıldığı söylentileri çıktı. Ancak nüfus politikası hakkındaki görüşleri 'Avrupa'dan damuzluk adam celbi' şeklinde kamuoyuna takdim edildi. Bu tartışma onun devlet hizmetlerine girmesini kesin olarak engelledi. Bu tarihten sonra ölünceye kadar kendisini, daha çok edebî konularda yoğunlaşan *İctihad*'ı çıkarmaya hasretti. Devlet yayını olarak da basılan biyolo-

jik materyalist eserler yayımladı. II. Meşrutiyet yıllarında başladığı *Rubaiyyât-ı Ömer Hayyam ve Türkçe'ye Tercümeleri* ile *Dilmestî-i Mevlânâ'yı* tekrar bastırdı. 29 Kasım 1932'de öldü.

46 telif, 30'un üzerinde tercüme kitabı bulunan Abdullah Cevdet'in tıp alanında da olmak üzere kültürel hayatın birçok alanlarını kapsayan eserleri vardır. En önemli eserleri şunlardır:

İçtihad Mecmuası Abdullah Cevdet'in en önemli eseridir. 1904'te Cenevre'de başladığı yayımına 1932'de ölümüne kadar devam etmiş ve 358 sayı çıkarmıştır. Son sayısı ölümünden sonra çıkmış ve kendisini konu edinmiştir. Abdullah Cevdet çok önemli görülecek bir özellik olarak kendisini hep '*İçtihad Sahibi*' olarak kimliklendirmiş ve bu kimliği kullanmada aşırı hassasiyet ve ısrar göstermiştir. *İçtihad*'ın son sayısının kapak resmi, kendisinin bir fotoğrafı olup alt yazısı, *İçtihat Sahibi*'dir. Bu son sayının ilk sayfada ilk yazının başlığı da '*Abdullah Cevdete ve İçtihata Fatıha*'dır.

Tıpla İlgili Eserleri: Kolera, Musiki İle Tedâvi, Amâlık.

Telif Eserlerinden Bazıları: Bir Hutbe Hemşehrîlerime (1909), Dimağ: Dimağ İle Ruh Arasındaki Münâsebât-ı Fennîyeyi Tedkik (1308), Dimağ ve Melekât-ı Akliyenin Fizyolociya ve Hıfzısıhhası (1335-1337), Düşünen Musiki (1932), Fünûn ve Felsefe Sânuhaları (1328, 3. Baskı), Hadd-ı Te'dib Ahmed Rıza Bey'e Açık Mektub (1912, 2. Baskı), Hiç (1307), İkâz-ı Müslim (1906), İki Emel (1914, 4. Baskı), Kahriyyât (1908, 2. Baskı), Mahkeme-i Kübrâ (1908), Ma'sûmiyet (1311), Mükemmel ve Resimli Âdâb-ı Muâşeret Rehberi (1927), Uyanırız, Uyanırız (1908, 2. Baskı), Yaşamak Korkusu (1326), Karlı Dağdan Ses (1931), vd..

Tercüme ve Derleme Eserlerinden Bazıları: Hükümdar ve Edebiyat (1906), İstibdâd (1317), Amelî Ruhîyât (1931, Asrımızın Nüsûs-u Felsefîyesi (1914), Avrupa Harbinden Alınan Psikolociyai

Dersler (1918), Dün ve Yarın (1924), İlm-i Ruh-ı İçtimâî (1924), Ruhü'l Akvâm (1913, 2. Baskı), İngiliz Kavmi (1912), Umûmî ve Âli Amerika Terbiye Usûlleri (1925-26), Goril (1311), Chillon Mahbusu (1904), Tarih-i İslâmîyet (1909), Bir Filozofun Şiirleri (1930), Terbiye ve Verâset (1927), Akl-ı Selim (1929, 2. Baskı), Dilmesti-i Mevlâna (1921), Harb ve Sözde İyilikleri (1927), Rubâiyyât-ı Hayyam ve Türkçe'ye Tercümeleri (1926, 2. Baskı), vd...

2. Abdullah Cevdet'in Fikir Dünyası⁸

Türk düşünce hayatının özellikle 'muhafazakâr' kanadında seçkin bir yere ve öneme sahip olarak görülen Cemil Meriç, Abdullah Cevdet hakkında şöyle bir hükme varır: "Abdullah Cevdet tek başına bir Edebiyat Fakültesi. Fransızca'yı Nesteren'den iyi yazar, Farsça'yı Ali Tarlan'dan iyi çevirir."⁹ Oysa Abdullah Cevdet "Türk milliyetçi muhafazakârların nazarında aşırı Batılılaşmanın piri olarak sayılmış"¹⁰ ve güya 'damızlık' taraftarı olduğu gerekçesiyle nefret uyandıran bir tahrîke meyyal kılınmıştır. Bu çelişkili durum onun anlaşılması ne kadar güç bir düşünce adamı olduğunu gösterir. Bu zorluk biraz da dönemin özelliklerinden kaynaklanır. Çünkü son dönem Osmanlı aydınları içinde bulundukları sosyal, kültürel ve siyasî şartlardan dolayı sanki 'ateş deryasını mumdan kayıklarla geçmeye çalışan'¹¹ bir nesildir. Üstelik bu mucizevî hadiseyi de gerçekleştirmişler ve gerçekten ateş deryasını geçmeye muvaffak olmuşlardır. Abdullah Cevdet Tanzimat aydınları ile başla-

⁸ Abdullah Cevdet üzerine yazılan bu giriş yazısı çok daha kısa bir haliyle ilk önce *Düşünen Siyaset* Dergisi'nin 22. sayısında, 219-238 sayfaları arasında "Dindar Bir Dinsiz Ya da Dinsiz Bir Dindar'ın Çelişkiler Ma'şeri Fikir Dünyası Üzerine Bazı Notlar" başlığı ile yayımlanmıştır.

⁹ Cemil Meriç, *Jurnal* 1, İstanbul 1998, 8. Baskı, s.363.

¹⁰ Tarul Bora, "Cemil Meriç: Düşman Dünya ve Kelimeler", *Cemil Meriç*, Haz: Murat Yılmaz, Kültür Bak. Yay. Ankara 2005, s.69.

¹¹ Bu ifade Mevlana'ya aittir. Bir televizyon programında Beşir Ayvazoglu'ndan işittik(M.G).

yan kültürel Batılılaşma serüveninin II. Meşrutiyet devrinde önde gelen temsilcilerindendir. Bu haliyle kendisinden sonra gelen düşünce ve devlet adamları büyük ölçüde ondan etkilenmiştir. Hatta Atatürk'ün önemli oranda ondan etkilendiği söylenmektedir.¹² Ancak onun batılılaşma formülü 'Batıyı gülüyle dikeniyile isticlâs edeceğiz' formülüne indirgenecek kadar basite indirgenemez ve bütün fikir dünyası böylece harcanamaz. Onun batılılaşma düşüncesini tam olarak anlayabilmek için öncelikle dönemin hâkim bilimsel ve felsefî akımlarının niteliğini, bunların menşeyini ve Osmanlı'ya aktarım sürecinde aldığı değişimin bilinmesi gereklidir.

Osmanlı'nın Batı'ya karşı üstünlüğünün tartışılmaya başladığı andan itibaren başlayan batılılaşma, öncelikle askeri ve teknik alanda kendini gösterirken Tanzimat'tan sonra "siyâsi ve sosyo-kültürel bir nitelik almıştır. Aslında zor, fakat gerçekçi olan da batılılaşmanın kültürel boyutudur. 'Bu, Batı uygarlığını benimseme, Batı bilim ve öğretim kurumlarını örnek alma olayıdır.'" ¹³ Batı'nın örnek alınmasını sağlayacak kanalların başında eğitim ve aydınlar gelmektedir. Burada eğitime getirilen nitelik bilimsel olma şartıdır ki, artık "bilim ulaşılması gereken bir kavram haline gelmiş ve bununla birlikte her alanda bilimsel olma tarzını bir davranış olarak beraberinde getirmiştir."¹⁴ Bu anlayış Yeni Osmanlılarla başlamış Jön Türkler ile keyfiyet kazanmıştır. Şu halde Jön Türkler "ilim ve halkı modernleştirme konularında tam anlamıyla Yeni Osmanlıla-

¹² Vedat Günyol, *Daldan Dala*, (Basım yeri yok), Adam Yay., 1982, s.357.

¹³ Aydın Sayılı, "Bilim Kültür ve Uygarlık Açısından Tarihimiz", *Bilim Politikası*, 1983-2003, Ekim 1983, s.18, ve "İsmail Doğan, "Yeni Bir Uygarlık Eğilimi Olarak Batılılaşma ve Aydınlar", *Düşünen Siyaset*, S.17, s.47.

¹⁴ Mecmua-i Fünûn'un ve Tanzimat aydınlarının öncü yayınları, tartışmaları ve görüşleri konusunda bak: M. Şükrü Hanioğlu, "Osmanlı Aydınlarındaki Değişme ve 'Bilim'", *Toplum ve Bilim*, Güz 1984, S.27, s.183-190, ayrıca aynı yazar, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İstanbul 1958, s.16-26. İsmail Doğan, *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi* (Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma), İstanbul 1991.

rın varisleridir.”¹⁵ Abdullah Cevdet ve fikir dünyasını bu noktada incelemeye başlamak gereklidir. Jön Türklerin kültürel modernleşme düşüncelerini oluşturan ‘bilimselciliğin’ dönemin aydınlarında çok farklı tezahürleri vardır. Bu, onların Batıyı ve Batılı önderlerini ne kadar anlayabildikleri ve içselleştirebildikleri ile doğrudan orantılıdır. “Jön Türklerde ortaya çıkan yeni düşünce biçimi yalnız ‘Osmanlı’ veya ‘İslâm’ toplumları gibi çevreler için geçerli çözümler önermek yerine, daha global kuramlara yönelmeye başlamıştır. Burada söz konusu evrensellik iddiasındaki kuramlara duyulan ilginin gitgide arttığını ve belki bir sürecin sonunda bu kez içsel özelliklerin fazla önemi olmadığı şeklindeki bir fikrin Türk düşüncesine yerleşmeye başlayacağı”¹⁶ dönemin aydınlarını anlamadaki temel zorlukların başında gelmektedir.

Dindar bir çevrede yetişen ve Mekteb-i Tıbbiye yıllarına kadar gayet dindar bir hayat yaşayan Abdullah Cevdet, bu okulda okuduğu kitaplardan ve hocalardan ziyâde etkilenmeye başlamıştır. 1892’lerde Hazreti Peygamberimize *Nât-ı Şerif* yazan Cevdet, çok kısa bir süre sonra L. Bücher’in *Maddê ve Kuvvet’ini Fünûn ve Felsefe* başlığı altında tercüme etmeye başlamıştır. Bu onun çileli, debdebeli ve tenâkuzlarla dolu hayatının başlangıç yılları olmuştur. Jön Türklerin en ortak özelliği olan Abdülhamid muhalifliğinde o dâima zirvelerdedir. Ancak, aynı Jön Türklerin Abdülhamid ‘istibdadı’na rahmet okuttukları istibdatlarını görünce, “ömrünün ilk yıllarını Abdülhamid aleyhinde gafilce geçirdiğinden pişmanlık duyacak ve Abdülhamid’in İttihatçılardan daha insafli ve âdil olduğunu itiraf edecektir.”¹⁷

Nât-ı Şerif ve *Madde ve Kuvvetle* başlayan tenâkuz, ömrünün ilerleyen yıllarında büyüyerek devam etmiştir. Bir taraftan, Dozy’yi tercüme

¹⁵ Hanioglu, a.g.e. İstanbul 1985, s.36.

¹⁶ Hanioglu, a.g.e. İstanbul 1985, s.57.

¹⁷ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi, İhsan Gümüşayak* Matbaası, İzmir 1955, s.68.

edecek, Le Bonn'un sadık bir müridi olacak, Jean Marie Guyau'ya ilgi duyarak tekfirlikle suçlanacaktır. Bir taraftan Holbach, Voltaire, Guyau, Büchner çevirileri yapacak, diğer taraftan yakın dostu Süleyman Nazî'e karşı Fatih'i müdafaa edecek, Celal Nuri'ye İslâm tasavvufunun önde gelenlerine laf ettirmeyecektir. *Gazalî'de Marifetullah, Gazâlîyât-ı Gazalî ve Dilmesti-i Mevlâna* makaleleri ile Doğunun kandillerinden feyz aldığını ifade edecektir. Bunlarla da sıırlı kalmayarak, ayrı yazı içinde hem yukarıda sayılan Batılı mürşitlerini hem de Sadi'yi, Şîrâzî'yi, Ömer Hayyam'ı, Ebu'l-Âlâ el-Maarri'yi bir araya getirerek bir sentez yapmaya çalışacaktır. Batıın çağdaş önderleri ve klasik eserlerini kendisine temel kaynak olarak alırken İslâm'ın temel nâssı olan Kur'an ve Hadisleri hiçbir zaman arka planda tutmamıştır. Abduh ve Afganî üzerine İctihad'da yazıklarının altına dönemin 'ayrı' fikir sahibi aydınları tereddüt göstermeden imza atabilecek niteliktedir.¹⁸ Bütün bu karmaşık düşünceler ve gayretler onun kültürel çağdaşlaşmayı sağlamak için bir çıkar yol bulmaya çalışmasının tezahürüdür.

Modern Türkiye'nin oluşumunda önemli katkıları olan Abdullah Cevdet hakkında gerek toplum nezdinde gerekse akademik câmiada bazı kalıp yargılar vardır. Bunların başında Abdullah Cevdet'in 'ateizmin babası' olarak bilinmesi gelir. İkinci olarak ise, II. Meşrutiyet döneminin buhranlı zamanlarında bir çıkış yolu arayan aydınlar arasında, onun aykırı bir öneri olarak 'Avrupa'dan damızlık celbi' istediği yaygın olarak bilinmektedir. -Vele ki bunlar doğru bile olsa- 'ateist' olarak bilinmek ve 'damızlık celbine' taraftar olmak Müslüman bir toplumda hiç de hoş karşılanmayan sıfatlardır. Gerek bu sebeplerden, gerekse başka sebeplerden Cum-

¹⁸ Bu konuda kısa bir değerlendirme için bak: İsmail Kara, *Amel Defteri*, İstanbul 1988, s.203-205. Abdullah Cevdet ile Mehmed Âkîf'in batı medeniyetine katılma ya de değişimin etkisi altında kalma konularında ne kadar paralel düşündüklerinin bir örneği için bak: İsmail Kara, *a.g.e.*, İstanbul 2003, s.200-202, dipt., 5.

huriyet öncesi ve Cumhuriyetin kuruluş döneminin bu önemli dönüşüm adamı, toplumsal hafızada gereği gibi bilinmemektedir. Hakkında bilinenler kalıp yargılardan ve kemikleşmiş ifadelerden ileri gitmemektedir. Yakın bir geçmişte bir sokak isminin değiştirilmesi meselesi ile yeniden gündeme geldiği sırada kamuoyunda yapılan tartışmalar bunu teyit etmiştir.¹⁹ Abdullah Cevdet hakkında bu güne kadar en yüksek düzeyde yapılan bilimsel araştırma Şükrü Hanioglu'na aittir.²⁰ Ancak o bile, bundan yaklaşık çeyrek yüzyıl önce yapmış olduğu araştırmasında, Abdullah Cevdet üzerine kamuoyunda mevcut önyargılardan kendisini tam olarak kurtaramadığını ve bazı yanlışlara düştüğünü büyük bir erdemlilik göstererek ifade etmiştir.²¹ Hanioglu bu çalışmasını büyük oranda

¹⁹ Konuyla ilgili basında yapılan tartışmalardan bazıları: Sefâ Kaplan, "Abdullah Cevdet'e 'Damızlık' Cezası", *Hürriyet*, 16.08.2005; Hasan Pulur, "Manşetlik Olduk!", *Milliyet*, 19.08.2005; Hasan Pulur, "Boğaziçi'nin Tekrarı Hemen Yapılmalı...", *Milliyet*, 28.05.2005; "Sakıncalı Her İsim Silinecek...", *Hürriyet*, 2005-08-17; Avni Özgürel, "Tarihteki Hacıvat'larımız", *Radikal*, 07.08.2005; "Dedi mi Demedi mi Tartışması", *Milliyet*, 28.06.2005; Hasan Karakaya, "Zihni Batı'ya Tapulu Kapıkulları Var Oldukça!", *Vakit*, 18.08.2005; "Ankara'da Cadde ve Sokak İsimleri Operasyonu!", *Hürriyet*, 17.08.2005; Doğan Hızlan, "Ziya Gökalp'in Kurşununu O Çıkarmıştı" *Hürriyet*, 17.08.2005; Mehmet Emin Kazıcı, "Bunlar Ne Ki? Neler Var!", *Vakit*, 18.08.2005; Hasan Sutay, "Abdullah Cevdet'in Adı Kolay Silinir mi?" *Türkiaaz*, 22.08.2005; Murat Belge, "Abdullah Cevdet'in Sokağı", *Radikal*, 21.08.2005; Dursun Gürelek, "Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif", *Dünden Bu Güne Tercümanı*, 18.08.2005; Muhittin Nalbantoğlu, "Damızlık Sorunu", *Yeniçağ*, 17.08.2005; Tuba Akyol, "Abdullah Cevdet Kadın Getirelim Dese, Kimse İtiraz Etmezdi", *Milliyet*, 2.08.2005; "Türkler Kürt Olan Herşeye Karşı", *Kk-Haber*, 2005-08-16; "Sokağın Adı Yok, Abdullah Cevdet Bahane", www.tkp.org.tr; Erdem Yücel, "Damızlık Erkek İttifakı", *Kent Haber*, 17. 08.2005; M. Şükrü Hanioglu, "Dindar Bir Dinsiz Ya da Dinsiz Bir Dindar: Doktor Abdullah Cevdet ve Modern Türk Toplumu (1.2)", *Zaman*, 15.09.2005 - 16.09.2005; Murat Bardakçı, "Abdullah Cevdet'in Kitaplarını Mahkeme Kararıyla Köprü'den Denize Atmıştık", *Hürriyet*, 21.08.2008.

²⁰ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak...*, İstanbul 1981.

²¹ M. Şükrü Hanioglu, "Dindar bir Dinsiz....", *Zaman*, 15.09.2005.

Abdullah Cevdet'in biyolojik materyalist görüşleri ve bu görüşlerini gerçekleştirmek için İslâm ile olan ilişkisi üzerine oturtmuştur. Burada onun İslâmiyet'i materyalist fikirlerini gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanmaya çalıştığı üzerinde durulmuştur. Oysa Cumhuriyet dönemi ideolojisi ve zihnî perspektifi ile son dönem Osmanlı aydınlarının düşüncelerini anlamaya çalışmanın ne derece zor ve hataya düşmeye açık olduğu Cemil Meriç tarafından şöyle ortaya konulmaktadır:

“Önce bir biyolojik materyalizm sloganı. Cevdet İslâmiyet'i araç olarak kullanmak istemiş. Obskürantizm ile düşüncenin ezeli boğuşması. Rıza Tevfik, Abdullah Cevdet veya Celal Nuri, zamanlarında yobazlar tarafından tekfir edildiler. Sonra hücumlar daha zararsız bir hedef üzerinde teksif edildi: Tevfik Fikret. Bunların hepsi de hiçbir zaman küfr-ü mutlak içinde değildiler. Olsa olsa agnostiktiler. Çağdaşlarının bağışlamadığı, bu düristlük, bu samîmiyet. Kabuklu hayvanlar, her düşünen insanın karşılaştığı bu beşeri tereddütleri anlamak istemedi. Abdullah Cevdet politikaya bulaşmış her yazar gibi zaman zaman namussuz olmuştur, namussuzluğun kanun olduğu bir devirde ve bir cemiyette hiç kimseden bir heykel-i fazilet olması beklenemez. Ama ölümünden aşağı yukarı yarım asır sonra, iliklerine kadar şair bir düşünce ve duygu adamının İslâmiyet'e karşı bir bayrak olarak kullanılması da çok rezil bir teşebbüs. Abdullah Cevdet Müslüman değildi belki. Fakat kendisine çatanlardan çok daha mümindir. Bize göre dava şu: bir yanda kafası işleyen, kainatın muammalarını anlamak için hem dinlerin hem felsefelerin ışığından faydalanmak isteyen, bütün bilgilere, bütün düşüncelere açık birkaç kişi... Ötede mutlak hakikati belli sloganlara irca ederek Müslümanlığı fitrî bir imtiyaz olarak kendilerine mâl eden bir iki oportünist. Ve ikincilerin etrafında kümelenen adsız ve şuursuz yığın. Dün Abdullah Cevdet'i tekfir edenler onun geniş irfanını affedemiyorlar. Yazar yasak bölge tanımıyordu, keşiminin en iyi manasıyla hümanist'ti. İhvan-ı Safa yazarları ile o

çağın Sünnî Müslümanları veya İbn Haldun'la İbn Arâbi arasındaki anlaşmazlık. İhvân-ı Safa Risaleleri vahiyle ne kadar uyuyordu, bilmiyoruz. Abdullah Cevdet'i tekfir edenlerin elinde başlıca delil Dozy'nin "*Tarih-i İslâmiyet*" tercümesi ile Bahâilik hakkındaki risalesi. Bu deliller zamanımızda inandırıcı olabilir mi?"²²

Cemil Meriç'in yeni bir paradigma sunan bu görüşleri doğrultusunda olsa gerektir ki, Hanioglu, bu hatasını/ eksikliğini yine bir doktora çalışması seviyesindeki eseri ile telafi etmeye çalışmaktadır.²³ Burada Abdullah Cevdet'in özellikle Alman materyalizmden din, bilim ve sanat alanında nasıl etkilendiği üzerinde durmuştur. Son noktada varılan netice, Abdullah Cevdet'in temel gayret ve felsefesinde, materyalist düşüncelerini gerçekleştirmek için İslâm'ın sosyal içeriğinden yararlanma ve İslâm'ı araç olarak kullanma söz konusu değildir. Aksine onun gayreti 'materyalizm ile İslâm'ı kaynaştırmaya çalışma'²⁴ üzerine bina edilmiştir. Buna göre Cevdet, İslâm âlemini modern zamana uyduracak, modern bilimle uyumlu olacak bir din tasavvur etmektedir. "Her ne kadar Büchner merkezli bir bilimciliğe ihtida etmiş materyalizminden etkilenmişse de yaşamının sonuna kadar 'cemiyet-i beşeriyenin dinsiz yaşamayaacağı' tezini savunmuştur. Bu bakımdan onun, farklı bir din ihtiyacına işaret etmek istediği şüphesizdir. Cumhuriyet döneminde toplumu doğru yöne yöneltecek ehâdis ve âyâtın meydanlara yerleştirilmesini talep etmiştir. Ulema tarafından reddedildikçe Kavm-i Cedidçilik, Bahâilik gibi daha heteredoks ama dini referanslara sınılanması farklı bir din ihtiyacının tezâhürü olarak görülmüştür. Abdullah Cevdet, 'modern bilim dini tamamen anlamsız kıldı, dinin

²² Cemil Meriç, *Jurnal* 2, İstanbul 2002, 9. Baskı, s.318-319.

²³ M. Şükrü Hanioglu, "Blueprints For a Future Society: Late Ottoman Materialist on Science, Religion and Art", *Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy*, Edited by: Elisabeth Özdalga, RoutledgeGurzon, London and New York, 2005, s.28-117. (Bu 89 sayfalık makalede 543 referans kullanılmıştır).

²⁴ Hanioglu, "Blueprints For a Future..." *Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy*, s.49.

yerini bilim aldı' gibi tezleri savunmaktan kaçınmıştır. Émile Boumy'ten uyarladığı 'ilim hararetsiz bir nurdur, din nursuz bir hararettir' kelamının sürekli tekrarlaması ise bir anlamda dinin a-vam/havas ayrımı dışında toplumun geneli için gerekliliğine duy-duğu inancı karutlar."²⁵ Buna göre Abdullah Cevdet'in din düşün-cesi ile pür materyalist düşünceyi bütünüyle reddeden son dönem Osmanlı İslâm ulemasından ayrı düşündüğü kesindir. Ama o ayrı zamanda dini yok sayan, gereksiz gören bilimciler sınıfına da ken-dini koymamaktadır. Kendisini reddeden ulemaya karşı felsefi an-lamda dindar olduğunu ve ahlâki erdeme sahip olduğunu savun-maktadır. "Bizim için dindar, yalnız o adamdır ki, hakikati arar, hakikati düşünür, hakikati sever. Dindarlığın bu manasıyla, herke-sin dindar olduğu gün din, hem lâhûti, hem nâsuti müesseselerin en yükseği en derini ve en güzeli olur."²⁶ Onun bu tarifi insanlara dinin neden gerekli olduğuna işaret eder. Din insanları güzelliğe, fazilete, irfâna ve hakikate ulaştırmak için vardır. Onun hedef gös-terdiği noktaya ulaşmanın yolu, faziletle bezenmiş ilmî, uzun bir ir-fan köprüsünden geçmektedir. Bu da onun hedeflere ulaşmak için ne derece yüksek bir seviye çizdiğini gösterir. O şekilcilikten ve di-nin şekli ritüellerinden ziyâde ameli ve muamelât taraflarını önem-semektedir. Eğer bu noktalarda dindar olunursa dini yaşamaktan maksat hâsıl olacaktır.

Buradan anlaşıldığı kadarıyla Abdullah Cevdet, Avrupa mer-kezli bilim ve felsefe akımlarının fazlasıyla etkisi altındadır. Ancak bu etkinin Osmanlı toplumu için tezahürü yeni bir form gerektir-mektedir. Bu form, içinde yaşanan toplumun tarihi ve sosyal ger-çeklerini dikkate almak zorundadır. Dolayısıyla Abdullah Cevdet, Osmanlı toplumunun buhranına çare olarak pür bir 'bilimciliği' değil, İslâmî tonları olan bir düşünce üretmeye çalışmaktadır. Bu

²⁵ Hanioglu, "Blueprints For a Future Society...." *Late Ottoman Society, The Intel-lectual Legacy*, s. 39-67; Ayrıca bak: "Dindar Bir Dinsiz. ..." *Zaman*, 15.09.2005.

²⁶ Abdullah Cevdet, "Din, Du'a ve Halk", *İctihad*, 1 Şubat 1932, No338, s.5652.

düşünce modern bilim ile uyumlu bir çerçeve çizmelidir. Bu bakımdan o 'bilim'den 'fâzilet'i ayrı tutmaz. Topluma yön verecek bilimselliğin içeriğini şöyle doldurur: "İlim, fazilet, hürriyet... Bunlar hep aynı menbaı nurdan yükselen şualardır. İlim ve irfan ilerledikçe sefâlet ve fesâd-ı ahlâkın tenakusu, aynı zamanda refah ve fâziletin ittisâı görülecektir. İlmin her galebesi, hem galib için, hem mağlub için bir hayır ve fâidedir."²⁷ "İlim, fazilet, hürriyet; bu üç medlulün aralarındaki irtibat, gündüzle güneşin, zıyâ-ı şemsin aralarındaki irtibatın aynıdır. Güneş mevcut olunca zıyâsı da bulunur. Zıyâ-ı şems bulununca gündüz olur mütearifeleri, ilmin bulunduğ yerdde fazilet, faziletin bulunduğu yerde hürriyet bulunur suretine konulabilir."²⁸ Hakikati sevmek ve ona ulaşmak için modern ilmin kavramları ile İslâm'ın kavramlarını kaynaştırmaya çalışan bir kimsenin anlaşılması doğal. "Ancak, bu denli çetrefil bir düşünce sistemi sahibi olan bir kimsenin muarızları kadar, erken Cumhuriyet ideolojisiince de basit bir "din karşıtı ateist" olarak görülmesi bize bu ideolojinin Osmanlı materyalizminin temel tezlerini ne denli basitleştirdiğini gösterir."²⁹ Şu halde Abdullah Cevdet'in ve diğer Osmanlı aydınlarının Osmanlı toplumunun buhranına çare olarak sınıksı sarılmaya çalıştığı 'bilim'dir. Ancak bu bilimin materyalist felsefe ile özdeş görülmesi tartışmanın temel noktasını oluşturmaktadır. Bir yanlı olarak da bu aydınlar materyalist, yayınları da materyalizmin öncü yayınları kabul edilmektedir. Bu olsa olsa Cemil Meriç'in 'agnostizm' dediği gerçeklikten başkası değildir.

Abdullah Cevdet topluma yön verecek düşüncelerle ilgilenmeye Tıbbiye'ye girmesi ile başlamıştır. Gelenek ve modernizmin mücade-

²⁷ Abdullah Cevdet, *Fünûn ve Felsefe* s. 41'den naklen: "Tayyare Donanması", *İctihad*, 15 Nisan 1928, No: 45. s.1068.

²⁸ Abdullah Cevdet, "Tayyare Donanması", *İctihad*, 15 Nisan 1928, No: 45. s.1068.

²⁹ Hanioglu, "Dindar Bir Dinsiz...(2)", *Zaman*, 16.09.2005.

lesinin son derece çetrefilli bir dönemini oluşturan II. Abdülhamid döneminin ortalarındaki onun Tıbbiye öğrenciliği yılları, aynı zamanda Batı düşüncesinin yoğun olarak İmparatorluk bünyesine aktığı bir döneme tesadüf etmektedir. Bu dönemde Tanzimat modernizminden mahiyet olarak tamamen farklı bir modernlik tasavvuru gelişmeye başlamıştır. Bu farklılık dönemin Tıbbiye ve Mülkiye talebelerini cemiyetleşme faaliyetine doğru götürmüştür. Bunun sonucunda da Türk siyasal ve düşünsel hayatında son derece önemli bir rol oynayan İttihat ve Terakki bir Jön Türk örgütü olarak gelişmeye başlamıştır. Bu örgütün önde gelen bir lideri ve eylemcisi olan Abdullah Cevdet, kısa bir süre sonra örgüt mensupları ile yolunu ayırmıştır (1904). Bu yol ayrımı ona yeni bir mecra açmıştır. Bekli de o asıl mecrasını böyle bulmuştur. İctihad Mecmuası ve Osmanlı halkının kültürel çağdaşlaşması.

Abdullah Cevdet'in önemli vasıflarından biri de şairliğidir. Şiir yazmaya rüştiye yıllarında başlamıştır. Onun en çok etkilendiği Yeni Osmanlılardan Namık Kemal'in en bariz vasfı kuvvetli şairliğidir. Bilindiği üzere N. Kemal bir heyecan ve aksiyon şairidir. Cevdet, N. Kemal'in şiirlerini okuduğunda gözlerinin dolduğundan bahseder. Abdülhak Hamit, Ziya Paşa ve Tefvik Fikret onun fikir ve şiir önderleridir. Tıbbiye öğrenciliği yıllarında Hz. Peygambere *Nat-ı Şerif*³⁰ yazmıştır. İlk bastırıldığı kitaplarından biri *Kahriyyât*'tır³¹ ve bu bir şiir kitabıdır. Bu kitabındaki şiirlerin hemen hemen tamamı Abdülhamid hakkındadır ve onu hürriyet düşmanı olarak suçlar. Bu kitabındaki şiirler sanat kaygısından ziyade, siyasî özlere, duyguların ve kahırların bir ifadesi olarak özgürlük, hürriyet, va-

³⁰ İbn-i Ömer Cevdet [Abdullah Cevdet] *Ramazan Bahçesi*, İstanbul 1308/1892 Kasbar Matbaası, 29 s. Bu şiir Abdullah Cevdet'in ölümünden sonra çıkan İctihad'ın son sayısında da, onun ateist olmadığını kanıtlamak için yayımlanmıştır, *İctihad*, Kasım 1932, No: 358, s. 5881.

³¹ Abdullah Cevdet, *Kahriyyât*, Mısır, 1905; Genişletilmiş II. Baskı, İstanbul 1908, Matbaa-i İctihad.

tan sevgisi temalarıyla kaleme alınmıştır. Cevdet İctihad mecmuasında sürekli dörtlükler halinde bazen de çok daha fazla hacimlerde şiirler yayımlanmıştır. Bu dörtlüklerin tamamı hacimli bir kitap oluşturacak kadar çoktur. Cevdet dörtlüklerinden birçoğunu bir araya getirerek 1931'de *Karlı Dağdan Ses* adıyla kitaplaştırmıştır.

A. Cevdet'in şiirleri de genellikle siyasî ve sosyolojik içeriklidir. Çoğu yerde kendisi ile toplum arasındaki iletişimi konu edinir. Hayatının sonlarına doğru yazdığı şiirlerde büyük bir yakınma söz konusudur. Şair kendini bütünüyle topluma adanmış ama karşılığını bir türlü alamamış biri olarak görür. Hemen hemen bütün dizelerine yansıyan kelimelerden en başta gelenleri, ümitsizlik, yalnızlık, hüznün, çöküş, yıkılış, ağlayış, tecrit olma, hasret, isyan, sükût ve benzerleridir. Birçok dörtlüğünde yol gösterici biri olduğunu, toplum için kendini feda ettiğini, kendisinin modern bir müctehit olduğunu söyler. Şairin hayatı bütünüyle toplum için geçmiştir. Bu dönemin toplumsal koşullarıyla örtüşen bir durumdur. Osmanlı devletinin çözülmesi ve toplumun büyük bir buhran içine girmesiyle, içine düşülen inkırazdan kurtulabilmek için birçok önderler, yol göstericiler ortaya çıkmıştır. Topluma yol göstermek, doğru olanı tercih ettirmek ve onları müreffeh bir seviyeye ulaştırmak liderlerin hayatı sorunları haline gelmiştir. Ancak bu derterle kıvranan şair anlaşılmadığından müştekidir. Kimse onun gittiği yoldan gitmemiş, söyledikleri anlaşılmamış, hatta yarılış anlaşılarak susturulmaya çalışılmış, uzlete zorlanmıştır.

II. Meşrutiyet nesli Mevlâna'nın Mesnevisi'ndeki bir benzetmeyi müşahhas olarak yaşamış bir nesildir. Şöyle ki bu nesilden olanlar, 'mumdan gemilerle ateş deryasını geçmeye çalışmışlar' ve geçmişlerdir de. İşte A. Cevdet'in yaşamı da âdeta bu seyahatin bir belgeselidir. Şiirlerinde bu maceranın izlerine ulaşmak mümkündür. Büyük tezatların içinde boğuşan Cevdet bu haletiruhiyesini en yüksek düzeyde şiirlerine yansıtmıştır. Yüzlerce yazı ve kitap yazan şairin düşünce ve duygularının özü ve özeti onun İctihad say-

falarına serpiştirdiği dürtlüklerde mündemiçtir. Bütün şiirlerine hâkim olan renk, kan ve gül rengidir. Kullandığı kelimelerin tezaadı onun iç dünyasının renklerini ele verir. Sükût ve haykırış, barış ve savaş, duruş ve hareket, yalnızlık ve kalabalık iç içe geçmiş unsurlardır. Şiirlerin ortak teması içinde yaşadığı toplum ve insanlar arasındaki uyumsuzluktur. Şair içinde yaşadığı toplumdan mutlu değildir, ama umutludur. Bilmektedir ki bu toplum da mutlu değildir. Toplumun mutlu olabilmesi için öncelikle insanların birdirbirlilerini sevmesi gerekmektedir. Bu konuda o kendini özel bir elçi olarak görür. İlmin ve irfârın elçiliğine soyunur. Doğu ve Batıyı terkip ederek halkına sunmak çaba ve arzusundadır. Ancak ilim ve irfanı elde etmek ve gereğince yaşamak kolay değildir. Burada onun toplumu kurtarabilmek için kuru bilimcilikten (*scientisme*) ziyâde gönül âlemini yoklamaya çalışan yönü de görülür. Ancak onun bu çabaları büyük oranda boşuna gibidir. Çünkü anlaşılmamaktadır. Bu haliyle o Cemil Meriç'in, "bütün dahiler, kucağında yaşadıkları toplumların üvey çocuklarıdır" hükmünü doğrular. O içinde yaşadığı toplumun üvey evladıdır. Hiçbir zaman kabullenilmemiştir.³²

3. Abdullah Cevdet ve İctihad Mecmuası

Abdullah Cevdet'i kültürel ve edebî birikimi bakımından 'tek başına bir Edebiyat Fakültesi' olarak tavsif eden Cemil Meriç, onun ömrünü verdiği dergisini de şöyle yüceltir: Bir 'İctihad' koleksiyonu 1938'den bu yana³³ yayımlanan dergilerin topundan daha değerli."³⁴ Gerçekten de İctihad üç ayrı siyasal dönemi (Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet) görmüş, üç ayrı ülkede (İsviçre, Mısır

³² Abdullah Cevdet'in şiirlerinin sosyolojik içeriği konusunda bak: Mustafa Gündüz, "'Ömrü Ateş Bir Şairin Feryadı': Abdullah Cevdet'in Şiirlerinde Sosyolojik Temalar", *Folklor Edebiyat Dergisinde* yayımlanacak.

³³ Bu jurnalın yazıldığı tarih: 1964'tür, buna göre 26 yıllık bir süre söz konusu edilmiştir.

³⁴ Cemil Meriç, *Jurnal 1*, İstanbul 1998, 8. Baskı, s.363.

ve Türkiye) yayımlanmış, Türk düşünce hayatında bütün güçlük-
lere ve engellere rağmen 28 yıl boyunca 358 sayı olarak aralıksız çı-
kabilmiş tek düşünce dergisidir. Her şeyden ziyâde *İçtihad*, yayım-
landığı dönemin toplumsal olay ve olgularına tanıklık etmektedir.
Bünyesinde yüzlerce Osmanlı aydınının düşüncesini huzfetmekte-
dir. Dönemin sosyolojisini en iyi ve en renkli biçimde ve düşünsel
bakımdan en yüksek seviyede karakterize eden dergilerden biridir.
İçtihad II. Meşrutiyet batıcılığının başta gelen temsilcisi sayılmakla
birlikte materyalist düşüncenin önde gelen bir taşıyıcısı olarak da
görölmüştür. Materyalizmin Türkiye'ye girişini araştıran Akün,
İçtihad'ın materyalist fikirleri yaymada sistemleştirici rol oynadığını
savunmaktadır. Ona göre materyalizm "bu mecmua ile birlikte
sistemli bir hal almıştır. *Servet-i Fünûn*'da olduğu gibi sadece ma-
teryalist düşünürlerin isimleri verilmekle kalmamış, onların fikirle-
ri de ele alınarak işlenmiştir."³⁵

İçtihad'ın amacını materyalizmin savunuculuğuna ya da Batı fi-
kirlerini aktarmaya indirgemek onu ve sahibini anlamak adına ye-
terli değildir. Abdullah Cevdet, 1903-4'te Viyana Sefaret tabibidir
ve *Osmanlı*'yı neşretmektedir. *Osmanlı* halka nüfûz etmemektedir,
üstelik okuyucusu yüze bile ulaşmamaktadır. Bu döneme kadar o,
Avrupa'daki Jönlerin faal bir önderidir. Hayal ettiklerini gerçekleşt-
irmek için düşünce üretmenin yanında eylem de yapmak tarafta-
rındır. Ancak Sefaret tabipliği sırasında Abdülhamid'in Avrupa
devletleri nezdindeki nüfuzunu görmüş olacak ki, artık eylem ta-
raftarlığından vazgeçmeye başlamıştır. İşte bu değişimle birlikte
yeni bir mecmua neşrine başlamıştır. Adının *İçtihad* olmasına ömür
boyu direndiği mecmuasını çıkarma gerekçesini Meriç şöyle anlatır:
'Anlamıştım ki, okuyucuları yüz elli adedi geçmeyen bir gazetede,
kuru sözlerle, kuru kafalara âb ü tâb verilemez. O kadar güzide si-

³⁵ Mehmet Akgün, *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, Ankara 1998, s.142. Eserin s. 378-414 arası Cevdet'in materyalist düşünürlerden etkilenme biçimini ve kendisinin materyalist görüşlerini tartışmaktadır.

yâsi mahkûmların tahliyesine ve bir dereceye kadar terfihine muvaffak da olunca hükümet-i seriyenin bir memuriyet kabulü hakkındaki teklifini reddedemedim.' Filhakika dürüst bir fikir adamı, bir avuç maceraperestin karanlık ve şüpheli emellerini ilânihaye destekleyemezdi. Kahramanlık hatada ısrar demektir. 'İçtihad' bir parça da bu yumuşak başlılığın eseri.³⁶ Büyük bir serüven böylece başlamıştır. İçtihad sahibinin temel amacı şu merkezde olmuştur: Müslümanları içinde bulundukları gerilikten kurtarmak için hal çareleri aramak. İçtihad'ın hangi amaçlarla çıktığını ilk sayıda Cevdet Avrupa kamuoyuna (Avrupa'daki Osmanlı Kamuoyuna) yönelttiği sorularda şöyle formüle eder:

"...1. Âlem-i İslâm'ın inhitâtını mûcib olan esbâb-ı ahvâl nelerdir?

2. Müslümanlara bir hayat-ı taze vererek âlemi İslâm'ı inkıraz-ı küllîden kurtarmak için en müessir tedbir nedir?"³⁷ "Türklerin kültür seviyesinin yükseltilmesini memleketin en önemli etkeni"³⁸ sayan Cevdet, Doğu ile Batı arasında dergisi aracılığı ile bir terkip oluşturmaya niyetindedir. Bu dergiyi çıkarmaktaki niyetinin "Şark ve Garbın i'tinakârâne tetkik ve tettebbu'u ve edebiyatlarınun iki memleket arasında muzaâf bir fikir cereyânı vücûda getirmek"³⁹ olduğunu söyler. "1904'te kurulan derginin tek hedefi vardır, Türk okuyucusuna Batı'yı tanıtmak. 'Bir ikinci medeniyet yoktu' doktora göre; 'Medeniyet Avrupa Medeniyetidir' diyordu... 'bunu gülüyle dikenleyle isticlâs etmek mecburiyetindeyiz', 'iktibas etmek mânâsız, kopya etmek sathî ve tehlikeli' idi. Tek çözüm yolu vardı: Türkiye'yi medenî Avrupa'nın bir parçası yapmak. Batılılaşmak Batı fikriyatını hazmetmekti. Dergisinin adı da gösteriyordu ki, Doktor İs-

³⁶ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İstanbul 1999, 10 Baskı, s.140.

³⁷ Abdullah Cevdet, "Tahkikât-ı İlmiye," *İçtihad*, 1 Eylül 1904, No: 1, s.16.

³⁸ Dr. Abdullah Cevdet, *Mémoire Présentée au Congrès International d'Éducation Sociale*, Paris 1900'den naklen Mardin, a.g.e., İstanbul 2001, s.226.

³⁹ [Abdullah Cevdet], "İçtihad Gâirilerine," *İçtihad*, 1 Teşrin-i Sani 1918, No: 128. s.2761.

lâmiyet'ten uzaklaşmak niyetinde değildir. 'Samini emelimiz, gerek iç, gerek dış boyunduruklardan kurtulmuş vatandaşların hepsinin birlik halinde ve kardeş oldukları, ırk ve din farklılıklarının yok edildiği bir Türkiye görmek. En az tenevvür etmiş olan unsur Müslüman unsurdur'.... 'Uzun tecrübeler sonunda gördüm ki ışık Hristiyan dünyasından gelirse Müslüman ruhu ona bütün kapıları kapayacaktır. Biz ki, Müslüman damarlarına yeni bir kan akıtmak vazifesini alıyoruz, ilerici prensipleri bizzat İslâm müesseselerinden aramalıyız.'⁴⁰ Bir kelime ile İslâmiyet'i batılılaştırmak istiyordu, doktor.

Doğuyu Batı ile zenginleştirecektik ama Doğunun büyük değerlerini tanıdıktan sonra. Bütün şaheserleri okuyacaktı halk, kalbi de kafası da genişleyecekti. İhtilaller faniydiler. Kanla kazanılan zaferler kanla silinirdi. Türkler İslâm âleminde irfan öncüsü olmalıydılar."⁴¹ Abdullah Cevdet'e göre "Türkiye hükümeti unum Müslüman hükümetlerinin en kuvvetlisi ve nispeten en müterakkisidir. Müslümanlar Türkçe'yi öğrenmelidirler ki,... Terakkiyât-ı maddiye ve mânevîyelerinde müstefik ve mütefeyyiz olabilsinler', 'Müslümanlar Terakkiyât-ı Medeniyeyi ancak Müslüman bir menbadan istinbat ve kabul ederler.'⁴² İctihad sahibinin amacı bu merkezde idi. Onun Doğu ile Batıyı telif gayreti büyük bir hedef olarak görülmektedir. Bu hedefe ulaşmak için de okuyucularına kendisini modern bir müctehit olarak takdim etmektedir:

*Sizi aydınlatmaya çalıştım gece gündüz
Aydan güneşe gittim, güneşten aya geldim,
Peygamberler vaat ederler cennet öbür dünyada
Ben size bu dünyayı cennet yapmaya geldim.⁴³*

⁴⁰ Abdullah Cevdet, "Une Profession de Foi, *İctihad*'ın Fransızca Eki, Mayıs 1905 No: 1, s.88'den naklen Şerif Mardin, *a.g.e.*, İstanbul 2001, s.232-233.

⁴¹ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İstanbul 1999, 10 Baskı, s.141.

⁴² Abdullah Cevdet, "Mısır'da Necmü'l- Terakki-ül -İslâmi Medresesi", *İctihad*, İkinci Sene, No: 1-13, s.17.

⁴³ Abdullah Cevdet, "Şâir Cennet Yapıcı", *İctihad*, 4 Haziran 1931, No: 347, s.5738.

Bu vazifesini yerine getirebilmek için hayattan korkmamak gerektiğini, yaşamak için cesur olmak gerektiğini ve kararlı davranulmasını zamanının gençlerine tavsiye etmiştir. Kendi hayat yolunda ne kadar kararlı olduğunu da şöyle ifade etmektedir:

Öyle bir şiddet-i tasmûm ile çıktım ki yola,
Karşıma çıksa bile seng-i mezârım dönmemi.
Bahır-ı zehlûr değil, ebr-i şerâr-ı bâr değil,
Hep yanar dağlar ile dolsa civârım dönmem.⁴⁴

Derginin adının İctihad konulması ve bu isimde ısrar edilmesi, Abdullah Cevdet'in İslâm dünyasının sorunlarına yeni bir yorum getirme gayreti içinde olduğunu göstermektedir. Bu gayret, İslâm dünyasında çoktandır açık olup olmadığı tartışılan "İctihad kapısını"⁴⁵ yeniden açma denemesi olarak da yorumlanabilir. Cenevre'de

⁴⁴ Abdullah Cevdet, "Yaşamak Korkusu", *İctihâd*, 15 Teşrin-i Sâni [1]327, No: 35, s.912.

⁴⁵ *İctihad*: Arapça "cehd" kökünden gelir. *Lügat manası*: "Gücü-kudreti kuvveti yettiği kadar çalışma, meşakkate tahan-ül etme, çalışıp çabalama, sa'y ve gayret demektir." Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, İstanbul 1993, s.408; Şemseddin Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1999, s.72; Her hangi bir mesele hakkında çalışarak, düşünerek, bir fikr-i zâtî meydana koymak; meselâ, Kur'an-ı Kerim veya Hadis-i şeriften Şeriâta dair bir hüküm çıkarmak, M. Nâci, *Lügat-ı Nâci*, İstanbul 1891, s.38. *İstilahta manası*: "Fıkıhta yed-i tûlâ (çok geniş bilgisi olan) sahibi büyük din alimlerinin Kur'an-ı Kerim ve Âhâdis-i Nebeviyyeye müsteniden vaz' ettikleri şer'i düstur." Devellioğlu, *Aynı yer*; "Eimme-i dinin âyet, hadis ve kıyasa tevfikân (Edille-i Şer'iyye) mesâil-i şer'iyyeyi ta'yine olan cehd ve sa'yleri", Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, s.72.

İctihad Kapısı: Din alimlerinin, içinde yaşanan zamanda karşılaşılan yeni durumlar ve meselelerin çözümü için, dinin temel kaynakları doğrultusunda hüküm çıkarma yetkileri. Bu yetkinin mezheplerin ortaya çıkmasından sonra kaldırıldığını savunular olmuştur. İctihad kapısının açık mı kapalı mı olduğu Osmanlı'nın gerilemeye başladığı senelerden itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Bu araştırmanın örneklem dergilerinde de konuyla ilgili tartışmalar yapılmıştır. Kavram üzerine yapılan bazı tartışmalar ve literatür taraması için bak: Osman Taştan, "İctihad Sorunu Üzerine Bir Literatür İncelemesi" *İslâmiyât*, C.1, S.3, s.73-92.

çıkmaya başlayan derginin amaçlarını böylesine geniş tutması, dönemin aydınlarının düşünce ve mesuliyet sınırları hakkında da bilgi vermektedir. Aydınlar kendilerini sadece Osmanlı devletinin, değil bütün İslâm dünyasının aydını olarak görmektedir. Ancak, genel amaç böylesine geniş tutulurken, özelde Osmanlı toplumu ve devleti söz konusudur.

Kültürel olarak Batılı toplumlardan oldukça geride kalan İslâm dünyasının ilerleyebilmesi ve içinde bulunduğu buhrandan kurtulabilmesi için, okumanın ve okutmanın vazgeçilmez olduğu görülmüştür. Buradan hareketle “vatandaşlarının hepsinin birlik halinde, kültürel ve ekonomik olarak refah seviyeleri yükselmiş ve kendi aralarında kardeş oldukları, ırk ve din farklarının yok edildiği bir Türkiye görmek”⁴⁶ İctihad sahibinin önde gelen emeli haline gelmiştir. Abdullah Cevdet birlikte düşündüğü diğer arkadaşları ile bu amacını gerçekleştirebilmek için dergisini koşullar zor da olsa çıkarmaya gayret etmiştir.

İlk 11 sayısı Cenevre’de çıkan İctihad’ın 16 sayfası Osmanlıca’dır. 16 sayfası da diğer Avrupa dillerinden (İtalyanca, Romence, İngilizce) olmakla birlikte çoğunluğu Fransızca’dır. Abdullah Cevdet, 1904’te Osmanlı hânedanını ağır bir şekilde eleştirdiği eserini⁴⁷ yayımlamasıyla II. Abdülhamid’in isteğiyle Cenevre’den sınır dışı edilmiş dergi idaresi el değiştirmiş ve dergi 1905’te Kahire’ye taşınmıştır. Bu dönemde Kahire’de Jön Türk hareketi oldukça etkindir. İctihad’ın nakli buradaki entelektüel hayata canlılık kazandırmıştır. II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden iki yıl sonra matbaasını İstanbul’a taşıyan Abdullah Cevdet, İctihad’ı 24. sayısından itibaren yeniden çıkarmaya başlamıştır.

⁴⁶ Abdullah Cevdet, “Une Profession de Foi”, *İctihad*’ın Fransızca Eki, Mayıs 1905 No: 1, s.88’den naklen Mardin, a.g.e., s.232-233.

⁴⁷ Abdullah Cevdet, *Bir Rüya*, Cenevre 1904.

Cenevre’de çıkan ilk 11 sayı ortalama 32’şer sayfadır. Dış ön kapakta sadece derginin adı ve içindekiler yer alırken, “*ayda bir defa Türkçe ve Fransızca olarak neşredilir Mecmua-i Osmaniye ve İslâmiyedir*” ibaresi yazılıdır. Aynı ibareler iç kapakta da vardır. 12. sayıdan itibaren dış kapaktaki ibare “*mecmua-i edebîye ve içtimâiyedir*” olarak değiştirilirken iç kapak aynı kalmış, 21. sayıda da dış kapak yazısı aynı kalırken, iç kapaktaki yazı, “*serbest mecmua-i ilmiye ve edebîyedir*” şekline dönüştürülerek “*İslâmiye*” kelimesi çıkartılmıştır. Dergi 24. sayıdan itibaren İstanbul’da yayımlanmıştır. Bu numaraya kadar sayı ve sayfa numaralarında bir takım kanşıklıklar ve matbaa hataları mevcuttur.

İstanbul’da çıkmaya başlayan İctihad’ın ilk sayısının kapağında kûfi hat ile *İctihad* yazılmıştır. Alt yazı “*ilmî, edebî, içtimâî mecmua-i nîmî-mâhedir*” şeklinde değişmiştir. İç kapakta da başlığın altında “*ayda iki defa neşredilir fennî, içtimâî, edebî, siyasî mecmua*” yazısı yer almaktadır. Bu başlıklar İctihad’ın farklı tarihlerde kapanmasıyla değişiklikler göstermiştir. Dergi çeşitli sebeplerden dolayı kapatıldığında İctihad kelimesiyle aynı kökten gelen diğer başlıklarla karşılaşılmasına ısrarla devam edilmiştir.

Abdullah Cevdet’in daha önceleri yazdığı metinlerden bir çoğu Osmanlı kamuoyunda tepki ile karşılanmıştır. Bazı çevirileri toplatılmış, yasaklanmıştır. İctihad yayımlandığı süre içinde yaklaşık olarak yedi yıl kapalı kalmıştır (1909-1911,1915-1918,1918-1921). Dergi, Mısır’da çıktığı sıralarda, “Cevdet adamlar tutarak dergisini hacılara dağıttırır. Durumu haber alan hükümet bu faaliyetin önüne geçmek için işlemler başlatmıştır.”⁴⁸ Ancak bundan bir sonuç çıkmamıştır. İstanbul’da çıkmaya başlayan İctihad 55. ve 57. sayılarında Kılıçzâde Hakkı’nın kaleme aldığı meşhur “*Pek Uyanık Bir Uykı*” yazısından sonra Meşihat (Şeyhülislâmlık) tarafından “*hissiyât-ı dîniyyeyi rencide ettiği*” gerekçesiyle kapatılmıştır. Bu

⁴⁸ Hanioglu, a.g.e., İstanbul 1981, s.140.

kapatma kararları *İçtihad* için ilk olarak 28 Mart 1913, sonra 6 Eylül 1913, *Cehd* için 6 Nisan 1913, *İşhâd* için 27 Eylül 1913 tarihlerini taşımaktadır. 16 Ekim 1913'te her ne adla olursa olsun çıkan mecmuaların toplatılması kararı Divân-ı Harb-i Örfi tarafından verilmiştir.

Dergi 59. sayısında *Cehd* adıyla çıkmıştır. Aynı zamanda bu sayının numarası 59-1'dir. 60. sayıda tekrar *İçtihad*'a dönmüştür. 78, 79, ve 80. sayılar *İşhâd*; 90, 91, 92. sayılar *İştihâd*, 110. sayı *Âlem* (Sanayi ve Ticaret Mecmuası) adları ile çıkmıştır. 111 ve 116. sayılar arası da *İşhâd* adıyla çıkarken, 128. sayı *İştihâd*; 129-136. sayılar arası da *İştihât*, *Eski İçtihad*'dır.

Derginin kapatılmasına sebep olan yazılar Kılıçzade Hakkı, Abdullah Cevdet, Süleyman Nazif tarafından yazılmıştır. S. Nazif'in 68. sayıda yazdığı ve hükümetin çıkardığı yeni Vilayet İdare Kanununu eleştiren "*Devâ-yı Katl*"⁴⁹ makalesi, Kılıçzade Hakkı Bey'in 73. ve 77. sayılarda yazdığı dinî duyguları ve din adamlarını, ulemâyı ve medrese talebelerini tezyif edici, aşağılayıcı, rencide edici "*Yunus Hoca'nın Kendisi*"⁵⁰ ve "*Yunus Hoca Talebe*"⁵¹ başlıklı sosyal içerikli hikaye yazıları, A. Cevdet'in 80. sayıda yaptığı "*Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi İle Mülâkat*"⁵² konuşması, yine aynı yazının 132. sayıda "*Yara ve Tuz*"⁵³ başlıklı yazısı dinî aşağılaması, mukaddesâta saygısızlığı ve "*salâtın sûret-i mütezeyyifânede zikri*"⁵⁴ dolayısıyla derginin kapatılmasına sebep olmuştur.

⁴⁹ Süleyman Nazif, "*Devâ-yı Katl*", *İçtihad*, 30 Mayıs 1329, No: 68, s.1375.

⁵⁰ [Kılıçzade Hakkı], Yunus Hoca, "*Yunus Hoca'nın Kendisi*" *İçtihad*, 25 Temmuz 1329, No: 73, s.1601;

⁵¹ [Kılıçzade Hakkı], Yunus Hoca Hikayeleri, "*Yunus Hoca Talebe*," *İçtihad*, 22 Ağustos 1329, No: 77, s.1703.

⁵² Abdullah Cevdet, "*Veliaht-ı Saltanat-ı Seniyye-i Osmaniye Devletlü, Necâbetlü Yusuf İzzeddin Efendi Hazretleri İle Mülâkat*", *İçtihad*, 12 Eylül 1329, No: 80-3, s.1755-59.

⁵³ Abdullah Cevdet, "*Yara ve Tuz*", *İçtihad*, 27 Teşrin-i Sâni 1918, No: 132, s.2823.

⁵⁴ M. Sükrü Hanioğlu, "*Abdullah Cevdet*", TDV İA, C.1 s.92.

İçtihağ ilk çıktığında aylık, 24. sayısından itibaren de on beş günde bir olmak üzere ayda iki defa çıkarılmaya başlanmıştır. 50. sayıdan sonra haftalık olan dergi, Perşembe günleri çıkarılmıştır. 101-139. sayılar arasında genelde haftalık olurken, bazen gecikmeyle çıktığı olmuştur. 140. sayıdan 175. sayıya kadar yine aylık, daha sonra da haftalık ya da on beş günlük olmak üzere farklı zaman dilimlerinde çıkmıştır.

Dergide yazılan yazılar belli konu başlıkları altında toplanmıştır. Yazı köşelerinin adları zamanla değişiklik göstermiş, bazıları sadece bir yazarın yazıları için kullanılırken bazıları herkese açık tutulmuştur. Konu başlıkları ile altında yayımlanan yazılar her zaman uyumlu değildir. Bazen 'edebiyat' başlığı altında toplumsal, siyasî, ekonomik bir konu işlenebilmiştir.

İçtihağ dergisinde kullanılan başlıca konu başlıkları şunlardır: *Edebiyat*, *Tetebbuât-ı Edebiye*, *Şiir*, *Hikaye*, *Mahkeme-i En'am*, *Haftanâme*, *Fünûn ve Felsefe*, *Fasıllar*, *Sâhife-i Tenkid*, *Muhâsebe-i İctimâiye*, *Şuûnât-ı Ecnebiye*, *Muhârebe Etrafında*, *Taze Eseler*, *İctimâiyat*, *Asırların Panaroması*, *Tarih-i Kâinata Bir Nazar*. Bu başlıklara derginin 1928'den sonra, Latin harfleriyle yayımlanmaya başlamasıyla yenileri eklenmiştir. Bu konu başlıkları altında sosyal ve kültürel muhtevalı yazılar ele alınmıştır. En çok üzerinde durulan konuların başında dil ve edebiyat, toplumsal olaylar ve konular, siyaset, Batılılaşma ve Batıcılık, tarih, kişi monografileri, eğitim ve ekonomi gelmektedir.

Abdullah Cevdet, 'İçtihağ'ı serbest bir kürsüye benzetir. Ona göre "her terbiye ve irfan sahibi bu kürsünün üzerine çıkmak ve orada içtihatlarını, fikirlerini, hislerini söylemek hakkına sahiptir. İctihâdına muhâlif içtihatlar, kendi fikirlerine uygun düşmeyen fikirler, daha doğrusu hakikate aykırı bulduğu fikirler ve hissiyatı yayımlayan ve ortaya koyanlar kürsüden iner inmez, kürsüye atlamak, hata ve sevapları göstermek hakkını bu kürsünün varlığı,

kendisi için saklı tutmuştur.”⁵⁵ Bu vaadinde sahih olan Abdullah Cevdet’in İctihad kürsüsünde, II. Meşrutiyet toplumunun sorunları, polemikleri özgürce dile getirilmiştir. Ama aynı zamanda İctihad sayfaları, İctihad sahibi tarafından “korkunç bir cezalandırma yeri ve azap mekânı olarak tanıtılmış ve oraya düşenler oradan çıkabilmek için, ancak oraya bir defa daha, fakat başka his ve kalemle bir daha girmekle mümkün olabilir!”⁵⁶ hükmü verilmiştir. İşte İctihad, hem serbest düşünce alanı, hem tenkit, tahlil ve tercim mekânı olarak işlete işlete bitirilemeyecek zengin bir fikir kaynağı ve yakın tarihimizin büyük bir tezatlar mahşeridir.

4. Bir Tartışma: Abdullah Cevdet ‘Avrupa’dan Damızlık’ İstediyi mi?

Modern Türkiye’nin özellikle kültürel sahada temellerinin atılmasında önemli katkıları olan Abdullah Cevdet hakkında değinilmesi gereken önemli konulardan biri “*İslah-ı nesil*” (damızlık adam talep etme)⁵⁷ projesidir. Gerçekten onun böyle bir beyânatının olup olmadığı açık olarak ortaya konulmuş değildir. Tartışma, Abdullah Cevdet’in 25 Mayıs 1920’de Sıhhiye Müdürlüğüne atanmasından

⁵⁵ Abdullah Cevdet, “Şîme-i Muhabbet”, *İctihâd*, No: 89, 16 Kânûn-ı Sâni 1329, s.1979.

⁵⁶ Abdullah Cevdet, “Kastamonu’da Kurûn-ı Vusta”, *İctihad*, 14 Mart 1329, No: 58, s.1271-1274.

⁵⁷ A. Cevdet’in böyle bir beyanatının olup olmadığı kesinlik kazanmamasına rağmen, bu tartışma, ‘bir şeyin şüyu vukuundan beterdir’ kaidesini doğrudan doğruya onun üzerine kalmıştır. Bu konu, Ankara Büyükşehir Belediyesinin 17.08.2005 tarihinde Çankaya’daki Abdullah Cevdet Sokağı’nın adını Yusuf Halaçoğlu olarak değiştirme teşebbüsü ile kamuoyunda geniş bir şekilde tartışılmıştır. A. Cevdet’in ‘damızlık talep ettiği’, ‘din, millet ve devlet düşmanı’ olduğu iddia edilerek adı sokaktan kaldırılmıştır. Kamuoyu yaygın bir şekilde A. Cevdet’in böylesi bir beyanatının olduğu yönde kanaat sergilemiştir. Ancak basında yer alan tartışmaların büyük bir kısmı temel kaynaklardan hareketle değil, ikinci, üçüncü kişilerin söylediklerinden hareketle yapılmıştır. Bu da, tarihi bir şahsiyetin ya da konunun nasıl anlaşılmaza sokulduğunun ve basite indirgenerek harcandığının özgün bir örneğini oluşturmaktadır.

sonra, bir Fransız mecmuasına⁵⁸ Türkiye'nin tarım ve nüfus politikası konusunda verdiği bir demeçle başlamıştır. Bu sırada hiçbir etkisi görülmeyen demecin yankıları Cevdet'in 1925'te Mustafa Kemal tarafından Ankara'ya çağırılması ile ortaya çıkmıştır. Ziyaretin detayları ve amacı konusunda farklı bilgiler vardır.⁵⁹ Bazıları çağırılmanın Elazığ mebusluğuna getirilmek için olduğunu belirtmiştir. Cevdet de seyahat gözlemlerini *İctihad*'da anlatmış⁶⁰ ancak niçin çağırıldığı hakkında bilgi vermemiştir. Tam bu sırada dönemin gazetelerinde onun Avrupa'dan damızlık getirmek isteyen bir adam olduğu ileri sürülmeye başlanmıştır. Bunun üzerine ülke ve Elazığ kamuoyu Cevdet hakkında ikiye bölünmüş, konu olumlu ve olumsuz yönde büyük taraftar toplayarak tartışılmıştır.

Hayatı ve düşünceleri ile "tezatlar ma'şeri", "fikir çapkını" olarak sıfatlanmış Abdullah Cevdet, II. Meşrutiyet'in ütöpik görüşlere sahip birkaç aydınundan biridir. Dolayısıyla onun medeniyet, modernleşme, kadın, aile, evlenme, örtünme gibi konulardaki görüş ve

⁵⁸ Hanioğlu'nun belirttiğine göre, *Pres de Soir*, 3 Haziran 1920, No: 25.

⁵⁹ Bu ziyaretin mebusluk için değil sıhiye müsteşarlığına getirilmek amacıyla olduğu da ileri sürülmüştür. Zeki Arkan, "Dr. Abdullah Cevdet'in Bir Mektubundan: 'Gazi Paşa İle Dört Saat Görüştük'", *Toplumsal Tarih*, Nisan 2005, S.136, s.102. Bu çağırılmayı *Tevhüd-i Efkâr*, A. Cevdet Elazığ Mebusluğuna getirilecek şeklinde yorumlamıştır. "Avrupa'dan Damızlık Adam Celbini İsteyen de Var" No:1276, 12 Kanun-ı Sâni 1340, s.1.; Son Telgraf gazetesi de bu şekilde düşünerek manşet atmıştır. "Abdullah Cevdet Bey de Mebus Olacak? Ninâ-ı Hayretine Kendisinin Cevâbı ve Bizim Mukabelemiz", *Son Telgraf*, No: 194, 28 K.Sâni 1340, s.2; Abdullah Cevdet'in Ankara'ya niçin çağırıldığı konusunda belirgin bilgiler olmamasına karşın Son Telgraf bu haberi şu başlıkla vermiştir: "Reis-i Cumhur Tarafından Kabul Edilen Abdullah Cevdet Bey'in Damızlık İnsan Celbi Hakkındaki Fikri", *Son Telgraf*, No: 208, 11 Şubat 1340, s.2. Bu başlıkla verilen haberin içeriğinde 'damızlık insan celbi' hakkında hiçbir bilgi yoktur.

⁶⁰ Abdullah Cevdet, "Gazinin Köşkünde", *İctihad*, 15 Kanun-ı Evvel [1925, No: 194, s.3813-3816. Abdullah Cevdet bu yazısında ziyaretin amacı ile ilgili bilgiler vermemiştir. Çankaya köşkü ve Atatürk hakkındaki intibaları ile dönemin siyaseti hakkında yorumlar yapmıştır.

düşünceleri doğrultusunda, gerçekten “Avrupa’dan damızlık celbi” gibi çirkin bir öneri ileri sürebileceği konusu elde kesin bilgiler ve kaynaklar olmadığı için tartışmaya açıktır. Tartışmanın temelinde aslında A. Cevdet üzerine derinlemesine entelektüel(felsefi, sosyolojik edebî ve dinî bakımdan) bir biyografiden yoksunluk gelir. Konunun fazlaca tartışılmaya başladığı dönem hesaba katıldığında hadise daha da girift bir durumdadır. Cevdet çeşitli beyanatlar veriyse de o günden bu güne ‘damızlık adam isteyen adam’ olarak bilinegelmiştir. Türk basınında bir sokak ismi değişikliği sebebiyle 15-25 Ağustos 2005 tarihleri arasında yapılan tartışmalar bunu açık olarak göstermiştir.

Onun böyle bilinmesine büyük ölçüde Türk düşüncesinin önde gelen mümessilleri sebep olmuştur denilebilir. Samet Ağaoğlu detaylı bilgi vermeden ve kaynak göstermeden onun ‘damızlık insan getirmek istediğini’ belirten bir yazısından söz eder.⁶¹ Ülken de, onun farkında varmadan Gustave Le Bon’dan hareketle ‘melezleşme teorisini’ savunduğunu, ancak neyi savunduğunun bile farkında olmadığını, dolayısıyla yazılarının büyük hücumu uğradığını⁶² belirtir. Samet Ağaoğlu ve Ülken’den hareketle Bolay da Cevdet’in damızlık taraftan bir adam olduğunu tekrarlar.⁶³ Ancak o da hem gazete yorumunda hem de kitabında hiçbir kaynak belirtmez. Ancak Hanioğlu, Cevdet’in bu konuda bir beyanatının olmadığını söyleyerek onun lehine bir görüş ortaya koyar. Hanioğlu, bunun İslamcı çevrelerce Cevdet’e yapılan bir suçlama ve isnat olduğunu görü-

⁶¹ Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul: İletişim Yay., 1998, s.39-40.

⁶² Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yay., 2001, s.256. Ülken, bu bilgiler konusunda her hangi bir kaynak zikretmez.

⁶³ Süleyman Hayri Bolay, “Batıcılığı Abartmış Bir şahsiyet: Abdullah Cevdet”, *Zaman*, 27.8.2005; Aynı yazar, *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Ankara: Anı Yay., 2007 s.207-212. (Kitabın Abdullah Cevdet ile ilgili bölümünde çok fazla yanlış bilgi mevcuttur).

şündedir.⁶⁴ Osmanlı'da 'Sosyal Darwinizm' tartışmalarını derinlemesine inceleyen Doğan, Cevdet'in biyolojik materyalizme ilişkin ilgi ve görüşlerini açıklar ama böylesi bir söyleminden söz etmez.⁶⁵

Bizce meselenin mahiyeti şu merkezdedir: Cevdet, öğrencilik yıllarında biyolojik materyalizme aşırı ilgi duymuş ve bu vadideki görüşlerini ısrarla savunmuş hatta biraz da aşırıya kaçarak, çeşitli önerilerde ve faaliyetlerde bulunmuştur. G. Le Bon'un 'melezleşme ve seçkincilik' tezinden hareketle, toplumsal gelişme ve değişmeyi 'elit sınıf'ın varlığına bağlamıştır. Buna göre söz konusu elit sınıfın diğerlerinden farklı biyolojik özellikleri olmalıdır. II. Meşrutiyet dönemi boyunca da en çok üzerinde durduğu konulardan biri, Anadolu insanının mahrumiyeti, cehaleti, fakirliğidir. O, bu sorun karşısında sürekli çözümler üretmeye çalışmıştır. İşte bunlardan biri de Balkan Savaşları sırasında Anadolu'ya hızla akan göçmenlerin iskânı ve onlardan yararlanma üzerinedir. Bu konuda 1913'te yazdığı bir yazıda sonradan 'damızlık isteyen adam' olarak nitelenmesine sebep olacak görüşlerin ilk nüvesini görmek mümkündür. Bu yazıda onun Avrupa'dan getirilecekler hakkında söyledikleri şöyledir:

"Hayvanları, meselâ at cinsini çoğaltmak ve ıslah etmek için az çok tedbirler alırur, talimnâmeler, tertip edilir, memurlar vazifeli kılınır olduğu halde, 'insan cinsini çoğaltma ve ıslah' başlığıyla kaleme alınacak bir makalenin bile okunmaya tenezzül edilemeyecek bir çirkinlik addolunacağı muhakkaktır. Mahsuldar, fakat otururu olmayan arazimizin canlanması ve iskânı bizim öncelikli ve mu-

⁶⁴ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi* İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981, s. 387-388; Ayrıca bak: Hanioglu, "Blueprints For a Future Society: Late Ottoman Materialist on Science, Religion and Art", *Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy*, Edited by: Elisabeth Özdalga, London and New York: RoutledgeCurzon, 2005; Aynı yazar: "Abdullah Cevdet", *TDV İA*, C.1, s. 93; "Dindar Bir Dinsiz Ya da Dinsiz Bir Dindar, Abdullah Cevdet ve Modern Türk Toplumu (1,2)b", *Zaman*, 16.09.2005.

⁶⁵ Atila Doğan, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul: İst. Bilgi Üniv. Yay., 2005.

kaddes fetihlerimizi teşkil etsin. Rumeli vilâyetlerinden binlerce memur geldi. Bunlara kanunen işinden ayrılmış nazarıyla bile bakılamaz. Bunlar kimsenin mesul olmadığı veyahut herkesin mesul olduğu bir felâket yüzünden memuriyetlerinden ayrıldılar. Bunlara hükümet uzun müddet maaş vermeye mütehammil değildir. Hiçbir iş görmeksizin işlerinden ayrılan bu insanlar, kahvelerde vakit geçirerek uzun müddet karşılıksız maaş almaya bu memurların insaf ve vicdanları da mütehammil olmasa gerektir. Eğitim-öğretin süresi üç-dört aydan ibaret bir mektep tesis olunsun. Bu memurların bu mektebe devam etmeleri teklif olunsun. Bu üç-dört ay zarfında bir köylüce bilinmesi lazım ve köylüye anlatılması kâbil olan günlük bilgiler onlara öğretilsin. Mesela, hufzısıhha, baytarlığa, yeni yöntemlerle ziraat işlerine, aşıcılığa ve bu gibi faydalı işlere uygun iş bilgileri verilsin. Bu memurlar köylere olmasa da nahiyelere dağılsınlar. Köyleri irşât, ikâz, talim etsinler ve alacakları maaşları bu suretle hakkıyla alsınlar. Anadolu'da 40.000 köy vardır. Bunların her onuna bir kişi gitse dört bin memur işsiz olarak İstanbul'da kalmaktan ve buna karşılık devlet hazinesinden para almak azabından kurtulmuş olur.”⁶⁶

Abdullah Cevdet, 1925 senesinde konuyla ilgili hakkında çıkan basın haberlerini, 'hadiseyi çarpıtma' olarak değerlendirmiştir. Basının bu çarpıtmasına kızan Abdullah Cevdet, *Akşam* gazetesine verdiği bir demeçte 'ben memleketimin hayrına iyi niyetli saf ve temiz olarak ve tarihimizde bolca örneği bulunan bir nazariye söyledim, nazariyem mevcut durumda uygulanamayabilir, hatta yanlış olabilir, ancak bu bana münakaşa ile gösterilmeli' dedikten sonra görüşlerini şöyle özetlemiştir:

“Son Telgraf'ın benden aldığı seyahatime âid bazı beyanatom, arasında memleketin müthiş nüfus boşluğu hakkında Türkleşmek

⁶⁶ Abdullah Cevdet, “Köylülerimiz İçin”, *İctihad*, 25 Nisan 1329, No: 63, s.1364.

sartıyla kaydını sârihan ve kat'iyen koyduktan sonra, Almanya ve İtalya gibi, her sene bir milyona yakın miktarda artan memleketlerin muhacirat akınını istediğimiz nisbetde Anadolu'nun boş olan ve hazineler vermek için bâzular ve ilm u sanat bekleyen toprakları üzerine açabiliriz'. Meâlinde bir mütalâa dermiyân etmişdim. Yek-pâre olan bu ifadem, hiç mâna ve mahiyeti olmadığı halde 'Reis-i Cümhur Tarafından Kabul Edilen Abdullah Cevdet Bey'in Damızlık İnsan Celbi Hakkındaki Fikri' sernâme-i garîbi altına alınmıştır." ⁶⁷

Görüldüğü gibi, onun talebi, Anadolu'ya Avrupa'dan tanımla uğraşan göçmen çiftçi insanların getirilmesidir. Bir başka yönüyle Kürtçülük yaptığı da iddia edilen A. Cevdet'in söz konusu nazariyesine özellikle 'Türkleşmek şartını' koyması üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Abdullah Cevdet yazı hayatının büyük bir bölümünde sert, keskin ve aykırı söylemleri ile daima tepki gören biri olmuş, çevresinden olumsuz eleştiriler almıştır. Bu da onun zaman zaman anlaşılmasına ya da tamamen yanlış anlaşılmasına sebep olmuştur. Burada bahsi geçen tartışma konusunda toplumun yanlış yönlendirildiği, ya da yanlış anlaşıldığı aile yakınları tarafından da belirtilmiştir.⁶⁸ En yakın arkadaşlarına bile "hicran ve heyecanla görüyorum ki herkes gibi sen de beni anlamıyorsun"⁶⁹ şeklindeki hayıflanmaları onun çoğu zaman yanlış anlaşılan birisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu yanlış anlama onun üslubundandır.

Aslında bu beyan onun aykırı, keskin ve yanlış da düşünse, bu memleketin hayrına gayret sarf ettiğinin bir göstergesidir. Ne var ki

* Özgün alıntıda altı çizilmiş.

⁶⁷ "Abdullah Cevdet Bey'e Göre Meselenin Mahiyeti", *Akşam*, 18, Kânun-ı sâni, 1341, s.1. [Bu yazılar elinizdeki derlemede bulunmaktadır.]

⁶⁸ Dr. Cevdet'in böylesi bir söyleminin olmadığını, yanlış anlaşıldığını torunu da ifade etmiştir. Taner Derbentli[A. Cevdet'in torunu], *TRT 2 Portreler Programı*, "Abdullah Cevdet", 19.02.2008, Saat:22:30-23:00.

⁶⁹ Süleyman Nazif, "el-Cezire Mektupları, Husûmet mi, Muhabbet mi", *İçtihad*, 6 Mart 1330, S. 96, s.2156.

o, düşündüklerini oldukça sert -ve belki de yanlış bir üslupla- ifade eden birisidir. Yakın dostu Süleyman Nazife, "kardeşlerim Türklere Kevser-i zevk ve sefâ sunmuyorum, acı bir ilâç veriyorum. Ve bu acı ilâcı içmeyenin helâk olacağını sanatsız, süssüz, fakat samimî bir şefkât ve muhabbetin, candan bir fedâkarlığın lisânıyla beyân ederek söylüyorum"⁷⁰ ifadeleri onun samimiyet ve gerçekliğini çok açık olarak ortaya koymaktadır.

Abdullah Cevdet kucağında yaşadığı toplumun farkındadır. Hışmı ve kızgınlığı bu yüzdendir. Ne var ki bu topraklarda aydın, 'kucağında yaşadığı toplumun üvey evladı' olmaya mahkûmdur. Ama o hiçbir zaman içinde yaşadığımız zamanda bolca örneği görülenler gibi kucağında yaşadığı toplumdan tiksinererek, kendini soyutlayıp, fildişi kulesine çekilen, halkını aşağılayan biri olmamıştır. Netice olarak, aykırı sesler bu kültürün renkleridir. Bunları ötekileştirmek, reddetmek yerine kabul edip sahip çıkmak, Türk kültürünün kazanımı olacaktır. Whitehead'ın yabancı kültürler için söylediği sözler, bu konuda oldukça ufuk vericidir: "Bizimkilerden farklı âdetlere sahip olan milletler, bizim düşmanlarımız değildirler. Onlar bize Tanrı'nın lütfudurlar. İnsanlar başkalarında anlaşabilmek için gerekli benzerlikler, dikkat ve tecessüslerini harekete geçirecek farklar ve taktirlerini kazanabilecek yüce değerler bulmak isterler."⁷¹ Yakın tarihin aydınlarında bu farklar ve benzerlikler fazlasıyla mevcuttur.

⁷⁰ A.[bdullah], C.[evdet], "el-Cezîre Mektupları, Husûmet mi, Muhabbet mi ", *İctihad*, 6 Mart 1330, S. 96, s.2157.

⁷¹ A.N. Whitehead, *Science and Modern World*'den naklen: T.S. Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, Çev: Sevim Kantarcıoğlu, Ankara: Kültür Bak. Yay., 1981, s.46.

Kahriyyât

Kahurlar, zincirler, zindanlar, istihkâmlar,
 Sanma bir tedbirdir, sermaye-i istikamet olur,
 Kahr-ı hak eyler tecelli azm ü ihrârânede
 Kahr edenler milleti mağrûz-ı kahriyyât olur.⁷²

**(‘Yek-vücûd Vatanımızın Selâmetine Arzukeş Bir Ermeni’nin
 Mektubu ve Abdullah Cevdet’in Cevabı) Mektub-ı Mahsus⁷³**

İçtihad Mecmua-i Osmâniyesi İdâre-i Âliyesine Marûz-ı Âcizânemdir.

Şahsî bir vesileden dolayı, bu defa Cenevre’ye ulaştığımda
 İçtihad’ın birinci numarasını görmek ve incelemek imkânı doğdu.

Türk vatandaşlarımdan, mevcut idarecilerden şikâyetçi görünen
 fırkalardan farklı şahıslardan ve bilinen ve bilinmeyen taraflarından
 hayli senelerden beri Osmanlı İmparatorluğu haricinde neşrolun-
 muş ve neşrolunmakta bulunan matbuâtı gördüm. Bunlar meyâ-
 nında gazeteniz en ziyâde hakikatlere bağlı ve farklı fikirleri neş-
 retmeyi kendisine amaç ediniyor ve buna hazır bulunduğunu gös-
 teriyor.

İlk defadır ki, tarihe dayanan tartışmalar ve mütalaâlar ile ü-
 züntüyle seyretmekte olduğumuz vatanın durumunu ve buna se-
 bepler olanları açıklamayı kendisine amaç edinmiş bir teşebbüs görü-
 yorum.

Türklerden şikâyetçi olanların işittikleri vâdisinde, en ziyâde şa-
 ir ruhlu ediplerin şimdiye kadar gördüğüm belirli ve belirsiz za-
 manlarda çıkardıkları yayınlarının, istisnasız olarak ve taraflı bir
 şekilde ve güyâ yalnız İslâm menfaatlerini gözetir ve ilmî esaslara

⁷² Abdullah Cevdet, *Kahriyyât*, Mısır: Matbaa-i İçtihad, 1906.

⁷³ Yek-vücûd Vatanımızın Selâmetine Arzukeş Bir Ermeni, *İçtihad*, Kanun-ı
 Sâni 1905, C.1, S.2, s.14-16.

dayalı bulunmayan, devamlı çalışmalardan ibaret bulunduğunu ifade etsem herhalde yarılmış sayılmam.

Bizzat İctihad dergisi dahi, bu amaçlardan ve uygulamalardan büsbütün azâde olamamış desem cesâret-i âcizânemi af buyurursunuz ümidindeyim.

Millet-i İslâmiye namıyla bir millet yoktur. Türkiyeli edip vatan-daşlarımız, Türk Milleti ve nâmı yerine, Millet-i İslâmiye nâmını getirmeyi öteden beri meslek ittihaz etmişlerdir.

Her hukuk, her çeşit ıslahat ve ilerleme Millet-i İslâmiye için talep ve arzu olunmuştur. Güya ki, İslâmiyet yalnız Türkiye'de mevcut ve bütün Müslümanlar Türkiye'ye bağlı olup, onun haricinde ne bir İslâm milleti var, ne de diğer İslâm milletlerin ihtiyaçları, temâyülleri, hukukları ve millî vazifeleri Türkiye idâresinden ayrılabılmış gibi bâtil bir görüş ortaya atılmaktan hiçbir zaman geri durulmamıştır.

Birinci defadır ki, hastalığı esâsından muayeneye çalışıyor bir eser gördüm. Birinci defadır ki hemen herkesi kapsayan Türk şikayetçilerin ahlâk bozukluğunu, mevcut kötülüklerine bir son verecek ve haklarını iddia edebilecek ve icrâya muktedir olabilecek ciddi bir fırka ve belki fert bulunmadığı itiraf olunuyor.

Abdülhamid idare usulü, Millet-i Hâkime-i İslâmiye denilen Türkler hakkında ne derece doğru, haklı ve devlet hayatına ne kadar zararlı olarak görülse bile, Müslümanların dışındaki milletlere karşı genel temâyüllere muvâfık olarak taktire şâyan bulunduğunu ve hatta Ermeniler katl-i umumisini birer suretle müdafaaya çalışanlar müstesna değildirler.

Fuâd, Âli, Mithad Paşalar gibi büyük zâtlar bile arz eylediğim bu meslekleri icrâ etmekten ve yanlışlar yapmaktan geri durmamışlardır.

Müslüman olmayan milletlerin insânî hukuk iradeleri ve politikaları emrinde uyguladıkları ve neşrine mecburiyet elvermiş fer-

manlar, kanunlar bütün olarak hâkim ile mahkûm arasındaki bağlantıya uygun bulunmayarak, hüsn-i niyetten yoksun bir şekilde icrâları öteden beri vâzife addolunmuştur.

Hatta Mithat Paşa gibi gençlerimizin belki her bir ıslahatperver Türk ve Müslüman'ın kutsallaştırdığı büyük bir kimsenin, devlet işlerindeki en kudretli bir zamanında, Trabzon bölgesinin bazı yörelerindeki Ermeniler hakkında, oranın ilgili memurları tarafından uygulanan zorlamaları nakleden ve hikaye eden bir haberin gazette yazılmasından dolayı, üç Ermeni gazetesi yazar ve müdürleri hakkında icrâ edildiği, zulüm ve hakaret yüzünden üç muharririn dayanamayıp öldükleri gözümün önünde meydana gelmiş tarihi olaylardır.

Hüviyet, hayat ve şahsî vücudunu muhafaza etmek ve onun maddî ve manevî terakkisine, hürriyetine çalışma gayreti gösteren insanlardan her ferdin ve hatta her hayat sahibinin tabii fıtratında olduğu gibi, milletlerin dahi meyl, hissiyât ve tabii hukuk vazifelerinin olmasıyla her bir millet onun gerektirdiği yolda gitmekte ve hiçbir kuvvet onu men edememekte ve her bir devlette bu anayasarın rûhî emirlerinin uygulanmasıyla sulh ve asâyiş sağlanmakta olduğu tarih ve hele son iki asırda yükselme gösteren olayları ispat etmek ve ona göre bir yol tayin etmek ve bu yolda yürümek vatanperverlikten sayılamaz.

Hukuk ve tabii vazifelerini az çok anlamaya çalışan her millet ferdi fiil ve harekâtı ona göre tatbiki mecbur olmaktadır.

Bundan dolayıdır ki, bu gün Türkiye'de Arnavut, Kürt, Çerkez cinsinden Müslümanlar bile kendi millî hüviyetlerinin göstergesi olan fikirleri beslemeye başlamışlardır. Artık Müslüman olmayan milletler bertaraf olunsunlar, Türk olmayan Müslüman milletleri tek bir millet nâmı altında tahlil etmek ve edebilmek vakti zamanı geçmiştir zannederim. En büyük faaliyet, en büyük vatanperverlik odur ki, artık mezheplerden Müslim ve gayrimüslimlerden, hâ-

kimler ile mahkumlardan bahsetmeyerek Osmanlı İmparatorluğu'ndaki farklı milletlerin her birisinin ayrı ayrı eşit hukuk ve ayrıcalıkları yanı sıra her birisi ayrı ayrı müstakil idare ile hayatı muhafaza ve terakkiye çalışmakla beraber bir heyet-i içtimâiye-i umûmiye teşkil ettirebilirsin.

Bu fikir ve esâsın ne derece anlaşılabilir ve icrâ edilebilir tarafsız ecnebler tarafından beyan olunmuş ve sonuç olarak "*La question des réformes dans la Turquie d'Europe -Exposé documentaire par un non-diplomate. Paris. Librairie, A.Chevalier- Maurescq&Cie. 1903.*" unvanıyla, neşr olunan eserin 93, 94, 95. sayfalarında dahi kısaca ortaya konulmuş olduğundan ve sizler tarafından henüz görülmemiş ise bunun incelenmesini ricâ ederim.

Şu maruzât-ı acizânem tarafsız bir şekilde hüsn-ü kabul ve yayınlanmaya uygun görülür, mütalaâlanızı ve konuyla ilgili yüksek fikirlerinizi ilâveye tenezzül ve himmet buyurursanız aziz vatanımıza iyi bir hizmet kabul ederek, acizlerine isâbet eden hususlardan dolayı minnetdâr ve müteşekkîr olurum.

5 Teşrin-i Sâni 1904.

Yek-vücûd Vatanımızın Selâmetine Arzukeş Bir Ermeni

İçtihad

Bu mektubun yazarı Ermeni vatandaşımıza sağlam ve korkusuz fikirlerinden dolayı teşekkür ederiz. Bu konudaki görüşlerimizi gelecek nüshalardan birine bırakarak ve şimdilik şu birkaç kelimelik cevazla yetinmeye çalışacağız.

Bizim vatanperverliğimizin, Fransızların 'Şovenizm' dedikleri, hodgâme-i millî (kendi milletini diğer milletlerden üstün gören) vatanperverliğiyle hiçbir alâkası yoktur. Önümüzde kana ve gözyaşına batmış bir memleket görüyoruz. Ağlayanların, kanayanların din ve milletini soracak ondan sonra merhamet hislerimize kumanda verecek adamlar değiliz. Birçok pak, güzel ve faziletli fikir

ve emeller vardır ki, söylenmeksizin yapılır. Müslümanları nispeten daha ziyâde muhatap ettiğimizden gayrimüslim vatandaşlarımızı sevmediğimiz anlaşılmalıdır. Bu vadideki efkârımızı anlamak için, bundan dört sene evvel “*İstibdad*” unvanıyla neşrettiğimiz bir kitabın uzun girişindeki görüşlerimizi incelemenizi dileriz. Maksat zayıflamaksızın birlik olarak refah sahibi ve hür olmaktır. Bu maksada giden her yol bizce makbul ve mübarektir.

Bizim Dinimiz

Bir yüksek rû'ya için bin hakikatten geçtik
Tali'miz karadır, lâkin yüzümüz aktır;
Yaşatmaktır vazife, öldürmemek yetişmez:
Senin dinin yaşamak bizimki yaşatmaktır.⁷⁴
12 Nisan 1918 A. DJ.

“Rusya Müslümanları Hakkında” İctihad⁷⁵

Müslümanların Rusya'da zulüm ve hakaret gördüğünü söylüyor ve bunu yalnız söylemekle bir fayda ümit ediyorsunuz. Müslümanların zulüm ve hakaret görmesi Müslüman olduklarından değil, câhil ve tembel olduklarındandır. Sizin samimi olarak Dârü'l-Hilâfe dediğiniz İstanbul'daki, Müslümanlar yine sözde Müslüman olan hükümetlerinden daha az mı zorlama ve hakaret görüyorlar zannediyorsunuz? Rusya Hükümeti yönettiği toplumlara ve size Rusça öğretmek istiyormuş, fenâ mı? O zaman hiç olmazsa bilmediğiniz ve anlamadığınız bir evrakı imzâ etmekten kurtulursunuz. Rusya Hükümeti sizden asker alıyor ve din kardeşleriniz üzerine kılıç çektiyor. Bunu sizin Halife dediğiniz Abdülhamid yapmıyor mu? Yemen'de askerlerimizin şehit ettikleri Araplar Müslüman değil midirler? Bunları öldüren asker Müslüman değil midir? Bu askerlerin baş kumandanı, bu Hâlife karşı Abdülhamid

⁷⁴ AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 1 Şubat 1930, No:290,s.5331

⁷⁵ [Abdullah Cevdet], *İctihad*, Mart 1905, S.4, s.9-10. [Bu yazı, Rusya Müslümanlarından Kazanlı Hacı Ahmed'in İctihad'a gönderdiği bir mektuba cevap olarak yazılmıştır. Kazanlı Hacı Ahmed mektubunda, Rus Hükümeti'nin Müslümanların sosyal ve dini hayatlarına tecavüze kalktığı, onları tanassura (Hristiyanlaştırma) icbâr ettiği, medreselerinden İslâmî ilimleri kaldırdığını, şer'i mahkemelere son verdiğini bildirerek bu zulmü durdurun çağrısında bulunmuştur. Abdullah Cevdet'in mektuba verdiği cevap ise hayli ilginçtir] (ÇN).

değil midir? Bu Arap vatandaş ve dindaşlarımızın isyan sebepleri zulüm ve baskıdan başka bir şey midir? Siz bu lâyihanızı Almanya, Amerika, Avusturya, İngiltere, İtalya, Rusya, Japonya, Fransa vs... sefâretlerine gönderdiğinizi yazıyorsunuz. '*Leyse li'l-insâni illâ ma sa'a*' âyetini lâyihanızın başına yazmış olduğunuz ve kendiniz esaslı hiçbir çalışma ve gayrette bulunmadığınız halde hakareten kurtulmayı nasıl ümit edebilirsiniz? Rusya'da her milletten ziyâde tazyik ve baskıya uğrayan millet Yahudilerdir. Her türlü engel ve müşkülâta rağmen ticâret ve sanayide şirketler kurmakta, tıp, mühendislik, avukatlık gibi hür mesleklerde Yahudilerin işgal ettiği mevki gözünüz önünde değil mi? Rusya'da yirmi milyon İslâm ahâli var. Bu yirmi milyon Müslüman'dan kaç profesör, kaç doktor, kaç şirket reisi, kaç banker bulunabilir? Rusya, erkek ve kız Musevi talebeyi liselere ve üniversitelere binbir zorlukla kabul ediyor. Paris, Berlin, Londra, Cenevre Üniversitelerinde Rus tebaasından binlerce kız ve erkek Musevi talebe tahsil-i ilim ve hünlerle meşguldür. Bu hicret ve külfet, Petersburg, Moskova vesâir Rus şehirlerindeki üniversitelere kabul edilmemelerindendir. Müslümanlar için ise Rusya'da bütün mektep kapıları açıktır. Niçin evlâdınızı okutmuyorsunuz? Okutsanız, Avrupa'ya gönderseniz, bunlar sonra Rusya'ya avdet ederek gerek hükümet memuriyetinde, gerek husûsî işlerde önemli mevkiler alsalar, iş zamanla başka renk alır. Darü'l-Hilâfe! Darü'l-Hilâfe! deyip durmayın. Abdülhamid Darü'l-Hilâfenin de hilâfetin de haysiyet ve itibarını berbat etti. Ve bütün Müslümanların gördüğü zulmün gerçek mesulü, büyük kısmı itibarıyla Abdülhamid ve Abdülhamid gibi müstebit ve hâin Osmanlı Sultanlarıdır. Eğer Abdülhamid din ve millet düşmanı vicdansız bir padişah olmasaydı yirmi sekiz sene zarfında Türkiye; çok güçlü, ilerlemiş ve medenileşmiş bir İslâm devleti halini alırdı. Ve Müslümanların da o zaman kuvvetli bir dayanağı, bir istinatgâhu bir irfan mektebi vücûda gelmiş olurdu. Halbuki Abdülhamid korkunç idaresi ile İslâm ülkesinin üçte birini telef etti. Şimdi Tür-

kiye Padişahı bir Bulgar kethüdasının önünde titiriyor. Kardeşini, öz evlâdını şehit eden böyle bir yadigardan yardım beklemenin ne kadar abes olduğu meydandadır.

Boş yere bazı makamlara lâyiha vermek ve durumlarınızı anlatan mektup yazmak ve göndermekle vakit geçirmeyin kardeşlerimiz! İlim ve para kazanın. İlimsiz para kazanmak, parasız ilim kazanmak, bunlarsız elde edilen ve kazanılan hürriyet ve hukuku korumak ve devam ettirmek mümkün değildir. Müslüman hükümetlerin tebaalarına ettikleri zulümler, Rusya'nın Müslüman tebaaya ettiği mezâlimden fazladır. Rusya askerlere domuz eti yediriyor diyorsunuz. Abdülhamid, İslâm askerlerini açlıktan sefaletten öldürüyor. Bunların paralarıyla müstebit nefsinin muhafaza için istihdam ettiği casusları besliyor. Memâlik-i Osmâniyenin hiçbir tarafında emniyet ve adâlet yoktur. Türk, Ermeni, Arap, Kürt, Rum, vs.. hep yekdiğerini boğazlıyor. Bu fesat ve kıtâli yapan, yaptıran hep bu Halife-i İslâm'ıdır. Bizler şimdi Müslümanlığın adından başka bir şeye mâlik değiliz. Ağlamak, boşuna dilekçeler vermek, semeresizdir. Rusya'dan en son gelen telgraflara nazaran, bugün Kafkasya'da Müslüman'lar Ermeni vatandaşları ile birbirlerini öldürmektedir. Bu vahşet ve hayvanlığın sebebi cehâlet değil de nedir? Zaman, ulûm, sanayi ve ticaret zamanıdır. Gözünüzü açın. Japonlara bakın. İlim tahsil edin. Türkçe'yi, Rusça'yı, Fransızca'yı ve daha başka lisanları öğrenin. Evladınıza öğretin. Şirketler kurun. Böyle câhil kalırsak, Rusya'da değil, cihanın en hür ve âdil bir memleketlerinde bile bulunsak nasibimiz helâk ve hakâretten gayri bir şey olmaz.

Hulâsa, üzülerek okuduğumuz arz-ı halinizin ihtiva ettiği taleplerin ve isteklerin bir kısmında pek haklısınız. Fakat o hakkı tahsil etmeye gerekli olan yol ve yöntemleri tayin etmekte yaralıyorsunuz.

Abdullah Cevdet

....

Biz Kabe'ye serbest-i mehabbet gideriz;

Bir saltanat-ı camia ve derbederiz;

Bin rabita-i hak bizi halka bağlar;

· İncinmeyi incitmeye tercih ederiz.⁷⁶

16 Şubat 1920. İctihad Evi, A.C.

Fas Hükümet-i İslâmiyesinin İnkırâzı⁷⁷

⌘

Bugün en önemli siyâsî konulardan biri de Fas meselesidir. Münferit şahıslarda da olduğu gibi toplumsal hayatta da bazı hastalıklar vardır ki, bunun vahim manzarası pek âşikârdır. Fas Hükümet-i İslâmiyesi bu neviden bir hastalığa müptela idi, bu gün ruhunu teslim ediyor. Almanca bir darb-ı mesel “ilerlemek gerilemektir” der. Biz bu darb-ı mesele şunu ilâve edeceğiz: “ilerlemek gerilemektir, gerilemek uçuruma doğru koşmaktır. Bugünün medeniyeti coşkun bir sel gibidir ki, mecrâsını Avrupa kıtasında açmıştır. Ö-nüne gelen her türlü engeli, şiddetli bir şekilde alt üst etmekte ve yıkmaktadır. Müslüman toplumlar bu coşkun medeniyet seline karşı direnmekten geri durmalıdırlar. Millî hayatlarını ancak bu ceyrâna tabi olmakla ve ona katılmakla temin edebilirler.

Fas Hükümeti -heyhât söylemeye mecbûrum- hemen bütün Müslüman hükümetler gibi, yalnız zamanın ilerlemesine karşı kayıtsız durmakla kalmayıp her türlü ilerleme, gelişme ve yenilenmenin de candan bir düşmanlığını yapmaktadır. Bu hal ise İslâmiyet'in siyaset anlayışına ve toplumsal emir ve hükümlerine taban tabana zıttır. Fakat kime anlatsın. Müslümanlığı Abdüllaziz'e,

⁷⁶ Abdullah Cevdet, *Karlı Dağdan Scs*, İctihad Kitabhanesi, Orhaniye Mat. İstanbul 1931, s. 88.

⁷⁷ *İctihad*, Nisan 1905, No: 5. s.70-72.

Abdülhamid'e tesmiye edilmekten ibâret zannediyorlar. Daha açığı bu zanrı muhafaza etmeyi, bu dilsiz, gönülsüz, çirkin yöneticileri akıllarınca işlerine daha uygun buluyorlar. On iki milyon halk 716.300 kilometrekarelik mahsûldâr bir memleket üzerinde cehâletin, zulmün, ecnebi hakaretinin altında kahrolmuş ve tahkir edilmiş bir hayat sürüyorlardı. Bundan takriben bir buçuk sene evvel Fas Hükümeti, Abdüllaziz'in akrabasından biri "hakk-ı saltanat senin değil, benimdir!" diyerek bir sandalye kavgasına girdi. Fas halkını iki fırkaya ayırdı. Bu câhil halk birbirini boğmaya koyuldu. Bir kıtâldır başladı. Şu iki fırkânın fertlerinden iki kişiye bu düşmanlığı ve kinin sebebini sorarsanız izah edemezler.

Yeniçeri zamanında ağalardan biri, bir Hristiyan'a rast gelir. Yeniçeri zavallı adamın gırtlığına sarılır: "Çabuk Müslüman ol, yoksa şimdi seni cehenneme gönderirim" der. Hristiyan: "Peki ağam Müslüman olayım, fakat Müslüman olmak için ne demeliyim" der. Yeniçeri, "halta bak! Onu ben bilir miyim?" cevâbını verir.

İşte Faslıların ve üzülererek ifade ediyorum, bütün Müslüman kardeşlerimizin Müslümanlığı, zâlim, hâin hükümet yetkilileri yüzünden hep bu merkezdedir.

Koca bir Fas'ta, bir tek matbaa yoktur. Arapça bir gazete yoktur. Kütüphane yoktur. Hâsılı İslâmiyet'in ulvî bir şekilde emrettiği, medeniyetin tesirlerinden, neticelerinden ve irfârından hiçbir şey yoktur.

Üç sene, evet Sultan'ın yanına giden bir zât-ı muhterem, kitaptan, matbuattan bahsetmiş. Sultan gülerek, "Efendiler, bize kitabın matbuatın lüzumu yoktur. Biz Müslümânız. Bizim kitabımız kılıçtır, attır" cevâbında bulunmuş. Bunları söylemekten maksat, Fas Hükümet-i İslâmiyesini öldüren derdin neler olduğunu göstermektir. Bugün:

*Muhtesebrâ derun hâne çekâr?*⁷⁸

⁷⁸ Bekçinin, ahlâk polisinin (yasağın) evde ne işi var! (ÇN).

demek sökmüyor. Mevcut medeniyetin medenî olmayanlara merhâmeti yoktur. Toplumsal tekâmül ve ilerleme kanunları bir kânundur ki, merhametsiz ve insafsızdır. Zayıfları, câhilleri, ehliyet-sizleri helâke mahkûm eder. Jean Jeack Rousseau, “kuvvet, hukuk vermez” demişti. Onun nokta-i nazarı başka idi. Evet “kuvvet hukuk vermez”, fakat kuvvete hukuk verdirmek de yine kuvvet ile olur.

Transilvanyalılar, Transval’e gittikleri, yani Hollanda’dan oraya hicret ettikleri vakit, yerliler bunları misafirperver bir şekilde karşılamışlardır. Kendilerine avuç avuç altın tozu vermişlerdir. Bu Hollandalılar, bu mihmandarlarını kırdılar, geçirdiler. Transilvanya Hükümetini tesis ettiler. Bunların yetki ve kuvvetleri kendilerine bu hukukî istilâyı bahşetmiştir. Bu, meşrû olmayan bir hak idi. Meşrû olmadan kazanılmıştı.. Fakat meşrû hukuk gibi, hükümrân ve geçerli idi. Sonra daha büyük bir kuvvet Transilvanyalıların zorla ve kaba kuvvetle almış oldukları hukukî hakimiyetlerini ellerinden aldı. Meksika’nın alçak “Fernan Korteş” tarafından kumanda edilen silahlı 700 neferle ele geçirilmesi de böyle olmuştur. Malum Korteş hükümdar mahallinin bütün mülkünü eksiksiz olarak teslim aldıktan sonra misafirperver adamı ateşe atarak yaktı. Bu gibi şeytanî yolsuzluklar ve yoldan çıkmalar galip olanlara hukuk bahşetmekten hâli kalmadı.

Esas maksadımıza gelelim. Fas’ın izansız ve vicdansız hükümeti, ecnebi müdahalelerinin memleketlerine musallat olmaması için hiçbir tedbirde bulunmadı. 1894’te İngiltere ve Fransa ilk silleyi, birbirleriyle ittifak ederek, Fas Sultanına vurdular. Fakat bu müstebitler, öyle küçük şeyler ile kabul-i ıslah edecek ve ıslah olacak kimselerden olmadıkları için neticede, Fransa ve İngiltere arasında imzâ olunan bir ittifak anlaşması ile Fas, Fransa Cumhuriyeti’nin sınırları arasına dahil olundu. Merhum Marakeş Hükümeti’nin başkenti olan Fas şehrinde teslim ve tesellüm için Fransa’nın mebusu Mösyö Tayyandiye şimdi Fas Sultanı ile beraber bulunuyor.

Tunus Bey'i ne idi ne oldu ise, Fas Sultanı da o olacak. Bundan sonra Almanya İmparatorunun Tanca'ya seyâhati ve orada "Fas bir müstakil hükümettir, Sultan bu hükümetin müstakbel reisidir" yolunda irâd ettiği nutuk, İngiltere ile Fransa arasında yapılan anlaşmanın hükmünü düşürmeye kâfi değildir.

Fransa Türkiye'den bir menfaat, bir imtiyaz alıp Almanya'ya verir. Fakat bildiği gibi, Marakeş'i kendine mâl eder. Bu muhakkak böyle olacaktır. Bundan böyle Almanya Marakeş'teki ticârî menfaatlerini daha önceleri olduğu gibi muhafaza edecektir. Almanya için gerek nüfusça, gerek sanayi ürünlerince mütemediyen ihracatta bulunabilmek meselesi hayati bir mesele hükmündedir. Almanya'da iş Fransa'da olduğunun aksinedir. Yani Almanya'da dehşetli bir nüfus artışı vardır. Ticari eşyalar pek fazla olarak vücûda getirilir. Nüfûs için dışardan gelecek göçmenlere, ticârî mallar için de müşteriye muhtaçtır. Almanya'nın takip ettiği siyaset, zor şartlar altında da olsa birbirilerine dayanarak, ticari eşyalarını zamanın müsait şartları altında satabilmeye ve memleketine yüksek miktarda servet sokmaya çalışmaktan ibarettir. Bu meslek Almanya için yeni bir şey değildir. Büyük Frederic zamanından beri, az çok takip olunmuştur. II. Giyom bu mesleğin en ateşli taraftarlarından ve destekleyicilerindendir. Almanya için bu meslek yeni değildir dedik: Büyük Frederic Prusya Kralı iken III. Mustafa da Osmanlı İmparatorluğu'nun padişahı idi. Büyük Frederic'in sürekli yükselen başarılarını ve galibiyetlerini işiten bizim Molla Mustafa bir gün "acâyip, bu herif nasıl oluyor da hiç mağlup olmayarak, sürekli galip geliyor?" der. Etrafında bulunanlardan biri hemen: "Şevketneâbım, onun üzerinde bir tılsım bulunmaktadır, bu tılsım her kimde bulunursa o kimse daima düşmanlarına galip gelir" cevâbı verir. Bunun üzerine Sultan Mustafa, derhal Frederic'e bir elçi gönderir, bu tılsımı ister. Frederic elçinin bu aptalca isteğine gülerек; "dolu hazine, muallimler askerler '*voller schatz geühtes heer*'" der. Şu küçük menkıbe şâyân-ı dikkat ve ibrettir. Bizim Abdülhamid'in muzafferiyet tılsımı ise, boş beytûlmâl, boş ka-

fa, ipten kuşak taşıyan, sefil ve başıboş hale gelmiş bir halk, gayet semiz ve sayısız müreffeh casuslardır!

Almanya'nın müdahalesi ne olursa olsun, Marakeş Hükümet-i İslâmiyesi artık istiklâl ve mevcûdiyetine elvedâ çekmiştir. Almanya İmparator'u, Fas Sultanı ile Osmanlı Sultanı'nın, ittihâdî fikrini ileri sürdüğünü de söylüyorlar. Fakat Osmanlı Hükümeti'nde zerre kadar selâmet endişesi kalmışsa Almanya'nın arz ettiği samimilik görünüşüne kapılmaması lâzım gelir. Almanya dostluğunu Girit meselesinde gördük. Bu dostlukta Almanya'nın seyirci kalmasından başka bir şey de görülmedi. Müstakil bir İslâm Hükümeti denilebilecek Osmanlı İmparatorluğu, Âfganistan, İran kaldı. Bâri bunlar Marakeş felâketinden faydalanmalı ve bunlardan ibret dersi almalıdır. Cehâlet ile, istibdâd ile, maarifsiz, sanayisiz bir toplumun geleceği mümkün değildir. Bunu iyi bilmeli, bu büyük musibetlerin ve belaların mesulü, bu hakikati bildikleri halde, yine kendi geçici şevketleri için sağlam olmayan ve yanlış yollarda istibdâda devam eden İslâm hükümdarları ve bu zorlamalara yardımcı olan, razı olan alçak ve âdi insanlardır.

Zaman zaman terakki, cihân cihân ulûm

Olur mu cehl ile kâbil-i bekâ-ı cemiyet.

Abdullah Cevdet

Şa'irin Yalnızlığı

Isıtmaya geldik buz deryasını,

Bir özge âlemin muhaciriyiz;

Sağırlelinde kâtb âvazı,

A'mâlar şehrinde mum taciriyiz.⁷⁹

17 Mayıs 1927

Emvât-ı Lâ Yemût, Şeyh Muhammed⁸⁰

(Yaşayan Ölüler)

Şeyh Muhammed Abduh ki, zamanımızda İslâm âleminin en başta gelen, meşhur ve büyük himmet sahibi ve Mısır diyarının müftüsüydü.

⁷⁹ Abdullah Cevdet, *Karlı Dağdan Ses*, İctihad Kitabhanesi, Orhaniye Mat. İstanbul 1931, s. 87.

⁸⁰ [Abdullah Cevdet], *İctihâd*, Nisan 1906, No:11, s.164-165. Bu metin kısa bir değerlendirme ile şu eserde de yer almıştır: İsmail Kara, *Amel Defteri*, İstanbul 1988, s.203-205. Kara'nın Değerlendirmesi şöyledir: "Türkiye'deki 'batıcılık' akımının en önde gelen isimlerinden olan Abdullah Cevdet'in Muhammed Abduh'un vefâtı üzerine yazdığı ve İctihâd'da neşrettiği aşağıdaki yazı bir çok bakımdan önemli.

Bu yazının kim tarafından yazıldığı söylenmeden açık imzaya açıldığını farz etsek, şimdi yan yana getirmekte güçlük çekeceğimiz "ayrı" fikir akımlarına mensup birçok zevatın altını imzalamakta tereddüt göstermeyeceğini söyleyebilir. Mesela Celal Nuri, Mehmet Âkif, Ahmet Ağaoğlu, İsmail Hakkı İzmirli, Ziya Gökalp vs. bu durum bir taraftan Abduh'un tesirlerinin ne kadar etkin ve yaygın olduğunu gösterirken diğer taraftan da din ve İslamiyet konusunun çağdaş İslâm aydınları için ne kadar merkezi bir yerde durduğuna işaret eder. Bu önemli hususu dikkate almadan fikir akımları arasındaki ayrımları ve çoklukla düşünmeden benimsediğimiz tasnifleri yeterince doğru ve sahih bir çerçevede anlamakta zorlanabiliriz. (Nitekim çok zorlanıyor ve çok yanlış yapıyoruz). Yazıyı okuduktan sonra bakalım siz ne diyeceksiniz?", (ÇN).

Vefat edeli dört beş ay oluyor. İctihad'ın geçen nüshasının Fransızca kısmında bu ebedî cihan yolcusundan bir nebze bahs ve tasvirini ortaya koymuştuk. Şeyh Muhammed Abdüh, İslâm Âlemi'nin vicdânı ve imârı parçalayan ve şaşkınlık veren suskunluğu içerisinde âdeta kurtarıcı bir İsâ gibiydi. Yalnız Şarkı değil Garbı da Şark kadar hatta birçok Garp ulemâsından fazla olarak tedkik ve mütalaa etmiş ve derdimizin nereden geldiğini, ne olduğunu, ne ile tedâvizibib mümkün bulunduğunu pek iyi anlamıştır.

Yani Hazreti Şeyh'in dinî ve dünyevî mücahidâne incelemeleri ve müçtehitliği kendisince pek açık anlaşılır ve âşıkâr kılınmış idi ki;

Tarikat be-cüz hidmet-i halk nîst

*Be-tesbih u seccade vü delak nîst.*⁸¹

Cemaleddin Efgani'nin sohbet toplantıları ve refâkati, bu büyük hikmet sahibi Şeyh'e daha ziyâde, fikir ve vicdanca rehberlik etmiş olduğundan Câmiu'l-Ezher'de Tefsir-i Kur'an-ı Kerim'e hasr ettiği derslerinde, İslâm hükümlerinin her iki dünyanın saadetine kâfi olan bu vadilerinde söz söylemek, nakletmek ve çeşitli ilâhî feyizleriyle insanları aydınlatmakla meşgul idi. Merhumun insanlık âleminde mertebesini tayin ve takrir etmek için bizce "hakiki bir Müslüman idi" demek ziyâdesiyle kâfidir. İslâm ve Müslüman kelimelerinin anlamca ayrıldığı kökler 'selâm' ve 'selâmet' kelimeleridir. Hakiki Müslüman odur ki, dünya ve âhirette nefsinin ve Allah'a kul olmanın bütün kurallarını selâmet ve fikir refâhı endişesiyle mütefekkir ve bunun için endişe eden ve Allah'ın himmet ve yardımları ile Allah'ın sâlim kullarına az çok hizmet etmiş olmakla mümtaz bulunur. Server-i ehl-i Himem Sallallahu Aleyhivesellem hazretlerinin '*hayru'n-nas hayruhum li'n-nas*' 'İnsanların en hayırlısı insanlar için en hayırlı olandır' hadis-i şerifleri bu hakikatin ve büyük sosyal gerçekliğin ortaya çıkması değil midir?

⁸¹ "Tarikat halka hizmetten başka bir şey değil / Tesbih, seccade ve post değil".
(Çev: İsmail Kara)

Mêrhumun hayatı daimi bir mânevî cihat halinde geçmiştir. Hak ve hakikati ortaya koymak ve müdâfaa etmek, yolsuzluk, sapkınlık ve bâtılı göstermek ve bütün bunları reddetmek, işte bir cihad-ı mânevi ki, bu yolda canını fedâ edenler şehitlerin en yücesi olurlar.

Lâ-yemût men yecûdu bi-nefsihi fi sebili'l-ilm (Kendini ilim yolunda sebil eden ölmez) sırrına mahzar olan büyük, işte Şeyh Muhammed Abduh gibi bütün ömrünü ikaz ve insanların aydınlatılmasına harcayan nâdir insanlardan biridir. Hâlık-ı ehl-i himem emsâlini artırsın.

Dinim

Ma'budum fazilet fikri, namazım,
Sevmekdir her canı aciz, mukdedir.
Kiblem nihayetsiz fezâ yıldızlar,
Tesbihimin altun taneleridir.⁸²

14 Temmuz 1919

Fünûn ve Sanat Nedir?⁸³

Fünûn ve felsefe nedir? suâline aşağıda gösterildiği şekilde cevap verirler:

Allah sonsuzdur, 'kemâlât'a mâlikdir. Bu kemâlâta 'sıfat' dahi denilir. Her kemâl-i ilâhî kendi kendisine bir cihandır. Kendisine has idâresi, kanunları, sıraya koyanı, rütbeleri, mükafâtı, birbirinden ayrıncı eserleri vardır. Bu kanunlara 'esrâr' adı verilir. Nitekim ortaya çıkan eserlere de 'füyuzât'(feyizler) denilir. Bu kanunların yahut esrârın mütâlaası 'fenn'dir. Nitekim zikredilen kanunların tatbikâtı da 'sanat'tır. Bununla beraber insan aklı ve idraki, Allah'ın sıfatlarının hakiki kanunlarına ve özüne nüfûz edemez. Fakat Allah'ın adem oğlunu akıl sahibi kılması boşuna değildir. Bu esrârı, bu dereceye kadar incelemekle, onlardan istifâde etmek tarzları

⁸² Abdullah Cevdet, *Karlı Dağdan Ses*, İctihad Kitabhanesi, Orhaniye Mat. İstanbul 1931, s. 46.

⁸³ Abdullah Cevdet, *İctihad*, Temmuz 1906, No: 1[13], s.23. Bu yazı, İctihad'ın 13. sayısında 'Fünûn ve Felsefe' başlığıyla yayımlanmaya başlanan yazıdan bir bölümdür. Yazı aynı zamanda Abdullah Cevdet'in aynı adı taşıyan kitabının başlangıç bölümüdür. Kitap ilk olarak 1906'da, *Fünûn ve Felsefe ve Felsefe Sânihaları*, adıyla Matbaa-i İctihad'da, Kahire'de basılmıştır. İkinci olarak yine Matbaa-i İctihad'da 1912'de İstanbul'da basılmıştır. Buraya alınan metin için ayrıca bak: *Fünûn ve Felsefe*, İstanbul 1912, Matbaa-i İctihad, s.20-22, (ÇN).

hakkında bilgi edinmek ve bu sıfatların hakikatini araştırma gücümüz ve imkanımız nispetinde faydalı neticelerini elde edebiliriz.

Kur'ân'ın:

'ûd'ûnî istecib lekum'

âyetinden murat olunan şey, ilâhî kemâlât kanunlarının esrârlı ince-liklerinin ve semerelerinin toplanmasıdır. Âyetin manâsı, 'isti'nâ e-
diniz', 'benden isteyiniz ki, ben sizin arzunuzu yerine getireyimdir'. İsti'nâdan, yani 'benden isteyiniz'den murat, Esmâ-i ilâhî'yi (Al-
lah'ın isimleri) döndürme, çevirme ve tespîh taneleri ile zikretmek-
ten hiç de ibaret değildir. Burada isti'nâ kelimesi, çalışmak, gayret
etmek, cihat etmek kelimeleri ile aynı manalardadır.

'Leyse li'l-insânî illâ mâ se'â'

âyetiyle de izâh edilmiş bulunduğu suretle, istenilen şeylerin yeri-
ne getirilmesi ve istenilenlerin Allah katında verilmesi gerekli gö-
rölmektedir. Zirâ Allah;

'İnnallâhe la yühliful miâd'

demıştır ki, 'Allah hiçbir zaman ahdinden dönmez, ona hilaf etmez'
demektir. Bu cihetle Allah'ın kendisinden bir şeylerin istenmesi, is-
tenilen yolda hareket edilirse, her istek sahibinin inanç ve milliyeti
ne olursa olsun mükâfata mazhar olması mutlakdır. Yalnız şunu
bilmeli ki, Allah'ın sıfatlarının kendisine has bir ortaya çıkma şekli
ve ibâdeti vardır. Meselâ Allah'ın mabut (kendisine ibadet edilen)
sıfatına has olan âyini; namaz kılmak, kul olma hissiyâtı ile müte-
hassis olmaktan ibarettir. Ki bunun mükâfat ve nîmetleri öbür â-
lemde verilir. Halbuki Allah'ın 'Gâlib' seciyesindeki sıfatına has i-
badet; muzafferiyyetin gerçekleşme sebeplerini ve kanunlarını mü-
tâlaâ etmek, toplar tüfekler, zırhlı sefineler, mitralyözler, istihkâm-
lar, torpidolar icât ve inşâsına kafa yormak ve bu uğurda çalışmak-
tır ki, bu ibadetin mükâfatı lalettayin galibiyet ve muzafferiyyet olur.
Allah'ın mabut sıfatına has olan âyine mükâfat olarak galibiyete
ulaşmayı beklemek abes ve şaşkınlık, sapkınlık eseridir. Eğer Allah

yalnuz tespih çekerek kendisinden galibiyet isteyen tembel bir kavmi, ayrı zamanda başka bir kavim 'galip' seciyesindeki 'kemâl-i' ilâhînin kanunlarını çalışmakla meşgul olurken ve bütün insanlığın menfaâtine olarak bu noktadaki anlayışın gelişmesine ve ilerlemesine hizmet ederken, tembel kavmi bu faal kavim üzerine galip kılmış olsa idi, bu keyfiyet ilâhî adâlet ile uygun düşmeyen bir telif olurdu.

Şa'ir Cennet Yapıcı

Sizi aydınlatmaya çalıştım gece gündüz,
 Aydan güneşe gittim, güneşten aya geldim;
 Peygamberler va'd ederler cennet öbür dünyada
 Ben size bu dünyayı cennet yapmaya geldim.⁸⁴

4 Haziran 1931 A.D.

Cihân-ı İslâm'a Dâir⁸⁵

Âlem-i İslâm'daki umûmî gerileme ve çöküş, göz tırmalayıcı, dikkat gerektiren bir olay olacak dereceye çoktan gelmiştir. Bu müthiş gerileme ve çöküşün ne vakit duracağını kestirmek kolay değildir. Son iki üç asır zarfında otuzu geçkin İslâm Devleti'nden bir tek hükümet kalmadı ki, istiklâl ve hürriyetine kesin bir surette mâlik bulunsun: Zengibar, Fas, Cezâyir, Tûnus, Afğân, Hindistân, Hive, Bu-hârâ, Semerkand, Kırım, Taşkent, Mısır, vs. İslâm Hükümetleri birkaç Avrupa devletinin nüfuzu ve hükmü altına düşmüştür.

İran ve Türkiye bile, gizli, açık, maddî, mânevî farklı sıırlamalar altındadır. Hele Avrupa'nın siyâsî ve ekonomik hakimiyeti ve altında bulundukları itirâz kabul etmez hakikatlerdendir. Hükümetler birer şahsiyet gibi nazâr-ı itibâra aldıkları vakit, İslâm Hükümetleri medeniyet âleminin emir ve hakimiyeti altında esir, kayıtlanmış ve her şeyden mahrum görünürler. Diğer taraftan, ahâlisi Müslim ve gayrimüslim ahâliden meydana gelen memleketler incelenip araştırıldığında, ekseriyet itibariyle gayrimüslim ahâlinin mahallelerinde mamûriyet, binâlarında intizâm ve sağlamlık, semtlerinde sağlık ve esenliğe kavuştukları ve bu konularda başarılı ol-

⁸⁴ AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihâd*, 15 Haziran 1932, No:347, s. 5738.

⁸⁵ Abdullah Cevdet, *İctihâd*, 1 Temmuz 1327, No: 26, s. 761-767. Bu yazı daha sonra biraz genişletilerek risale hâlinde tekrar basılmıştır: Bak: *Cihân-ı İslâm'a Dâir*, İctihâd Evi, İstanbul 1922, (ÇN).

duklan görülür. İslâm mahallelerinde bilâkis meskenet, kir, pis, evlerinde harâbiyet; semtlerinde irfândan, kültürden ve eğitimden mahrûmiyet göze çarpar. Genel olarak sanat gayrimüslimdedir, ticâret gayrimüslimdedir, servet ve zenginlik gayrimüslimdedir, Avrupalı bir seyyâhın dediği gibi “Âlem-i İslâm’da mezarlıklar suskun, mamur ve bayındır; beldeler ıssız ve virânedir. Müslümânların bitmeyen ve çaresiz olan bu sükut, duraklama ve toplumsal yarası önünde, hastalıkların ve yaraların sebeplerini aramak esaslı bir gerekliliktir. İnsân ilk başlangıçta, öncelikle, mâdem ki hangi ırktan olursa olsun İslâm dini üzerine olanlar, yani Müslümanlar geri kalmış, câlul, mutaassıp, tutucu, fakîr, irâdesiz, inâyetsiz, himmet-sizdir. Şu halde bu toplumsal hastalık, ırk ve cinse veyahut iklim, coğrafi çevreye bağlı değildir. Sebep ve hastalığın kökenleri, İslâm dinidir ve Müslümânlık ilerlemeye engel bir dindir. Hem Müslümân hem de mederî olmak mümkün değildir” hükmünü verir. Fakat mesele iyice derinlemesine araştırılınca, bu hükmün hatalı ve yanlış olduğu anlaşılır.

Bir dîn ki, “*Leyse li’l-insâni illâ mâ seâ*” [53. Necm 39], yanî “İnsân için mesâisinden, çalışmasından başka dayanağı yoktur”⁸⁶ der, mensuplarının tembel, âtlı, iradesiz yaşamalarına nasıl mantıkî bir imkan bulunabilir?

Bir dîn ki “*Utlubu’l-ilme mine’l-mehdi ile’l-lahd*”, “*Utlubu’l-ilme velev bi’s-sîn*”, “*el-Hikmetu dâilletu’l-mu’mini eynemâ vecedehâ iltekâtehâ*”. Yanî “beşikten mezara kadar ilim ve fen tahsil et”, “Ulûm ve funûn Çin’de bile olsa tahsil için Çin’e kadar git”, “Hikmet müminin kay-

⁸⁶ Bu manzûm âyet, bundan on sekiz sene evvel şu suretle izah ve tefsir edilmiştir:

Bulmak istersen mezelletden rehâ,
Bir hakikatdır, buna ol aşînâ:
Kimseden imdâda etme intizâr
Derdine sen eyle tedbîr-i devâ:
Leyse li’l-insâni illâ mâ seâ (A.C.).

bolmuş malıdır, nerede bulursa alır" der, mensuplarının; "Adam sende! Şimdi yaşıım otuzu geçmiştir, ilim öğrenmek zamânım geçti" diyerek cehalet ve hüsrân içinde kalmaya ne hakları vardır? Yahut "Kasabamızda mükemmel mektep yok, medrese yok, vilâyet merkezine yahut İstanbul'a veyahut Avrupa'ya, Amerika'ya kadar kim gidecek?" demeye, yahut yararlı ilmi, benzeri görülmemiş bir şey ortaya koyan Frenk eseri, Frenk icâdı diyerek onu hafife almayla, dalga geçmeye ve reddetmeye nasıl cesaretleri olabilir? Bir dîn ki, "*Men teâlîle lisâne kâûmin emene min mekrihim*", yarû, "Bir kavmin lisânuru öğrenen o kavmin hile ve oyunlarından emîn olur" der, mensuplarının "Kim ki okur Fârisî (Farsça), gider dînin yarısı" hezeyânuru diline dolayarak lisân öğrenmekten geri durması ve kaçması nasıl makûl görülebilir?

"*Talebu'l-ilmi farizâtu'n âlâ kulli muslimin ve muslimetin.*" Yarû, "İlim ve irfan tahsil etmek, öğrenmek, erkek ve kadın her Müslim üzerine farzdır" der ve ilim öğrenmenin emir ve gerekliliklerinde erkekleri kadınlardan katıyen ayrı tutmaz; böyle bir yüce ve aydınlatıcı dîrin mensupları geçinenlerin, kız çocukları hakkında "Adam sende kızlar için ulûm ve fûnûn tahsiline ne lüzûm var, namâz sürelerini öğrensinler yeter" gibi hezeyârû, hezeyandar bir şekilde tekrâr ederek ve Müslüman olarak, İslâm'ın sadrında yetişmiş şâireleri, edîbeleri, fâziletli kimseleri ve hattâ cengâverleri bilmeyerek, Müslüman kadınları cehâlet ve gaflet içinde bırakmak gibi çürümüş, bozulmuş ve kokuşmuş büyük bir cinâyeti işleme cûretlerini nereden alabilirler?⁸⁷

⁸⁷ Hârûnû'r-Reşid'in zevcesi Zübeyde ki edîb bir âlime idi. Masrafı kendi tarafından karşılanmak üzere Mekke'nin Aynu'z-Zübeyde ismiyle hâla meşhûr suyunu çok uzaklardan getirdi. Yunanlılar tarafından tahrip olunan İskenderiye şehrini yeniden yaptırdı.

Bûrân Hanım ki, melike Zübeyde'nin gelini ve Me'mûn'un zevcesi idi. Zekâ ve irfânıyla mümtâz idi. Bağdat'ta kadınlara mahsûs mektepler ve hasta hâneler yaptırmıştı.

Sekine bint-i Hüseyin ki, Hazret-i Peygamberin torunudur, bir hârîka bir ilim, sanat ve fetanet sahibi idi. Salonunda zamânın Ferazdak ve Cerîr gibi

Bir dîn ki “*el-Kâsibu habîbu'llâh*” ya'nî, “Kes u ticâretle meşgul olan kimse Allâh'ın sevgilisidir” der. İlerleme taraftarı olan bu dînin mensupları ne yüzle ticarete, küçük düşürücü bir gözle bakabilirler?

Bir dîn ki “*el-Fahrü sevâdu'l-vechi fi'd-dâreyn*”, “*Kâde'l-fakru en yekûne kurfân*.” Yarû, “Fakîrlik dünyâda ve âhûretde yüzkarasıdır” ve “Az kaldı ki fakîrlik küfr⁸⁸ olsun” der.

Böyle bir dîn ehlinin servet ü sâmanu küçük görüp onu tahkir ederek “Efendim, Müslümân için dünyâ malı elde etmenin ve dünyaya sahip olmanın ne ehemmiyeti vardır, dünyâ zaten kâfire cennet; mümine zindândır. Hem de bizim Peygamberimiz değil midir ki; “*el-Fakru fahrî* = Fakîrlik benim iftihâr vesilemdir, övün-cümdür” buyurmuştur diye saçmalamaya ne hakları vardır? Böyle saçmaları söyleyen bir biçareye: Bir insân kalksa da, be hey gâfil! Dünyâ, senin gibi mümin geçinen ve hakikatte kâfir ve dinsiz olan sersemlere hakîkten cehennemdir, zindândır dese yeridir.

meşhur kimseleri toplanır ve onun irfanından, fâziletinden ve bilgisinden faydalanırlardı. Şehdetü'l-Kâtibe ki Hicri altıncı asırda yaşıyorlardı; edebiyât, târîh, belâğat üzerinde konferanslar verirdi ve birçok ulemâya icâzet vermişti.

Halîfe Mansûr'un hemşirezâdeleri hanımlar zırh giyinerek Bizans muhârebelerine gitmişlerdir. Reşid ve Memûn'un zamânlarında hanımefendiler ulemâ ile ilmî konularda müzakere ve münakaşalarda bulunurlardı, ilh., ilh... Muallim Mehmed Zihni Efendinin *Meşâhîri en-Nisâ'sında* tafsîlatlı ve iddiâlarımızı ortaya koyan örnekler ve vesikalar çoktur. Tevfik Fikret “Kızlarını okutmayan millet oğullarını mânevi öksüzlüğe mahkûm etmiş demektir; hüsrânuna ağlasın” diyor. Şâyân-ı hürmet ve mehabbet şâirimiz ne doğru ve doğruyu ne güzel söylüyor! (A.C.).

⁸⁸ “Küfr”, lûgaten örtmek, setr etmek, demektir. Buğday tanelerini toprakla örttüğü için ekinciye kâfir ve ameline küfr denilmiştir. Allâh'ın hak ve doğru yolundan sapanlara kâfir denmesi, hakikati setr etmelerinden yani örtmelerindendir. Hakikati gizlemek ve hakikati örtmek İslâm inançları ve itikadî çerçevesinde o kadar mekrûh ve müstekreh bir masiyet ve günâh olarak kabul edilmiştir ki, küfr kelimesine kötü fil ve amelleri ifade eden bir kuvvet ve şiddetli bir mana giydirilmiştir.(A.C.).

"İ'mel li dünyâke kâineke tâîş ebeden. Va'mel li âhireteke kâineke tem, tu ğaden." Yani "Dünyân için hiç ölmeyecekmiş gibi çalış, âhiretin için de yarın öleceksin gibi amelde bulun" yani "ebedî adaletin temel bir gereği olacak bozuk işlerden ve bu yolda amel işlemekten ihtîrâz et, kaçın" diyen bir dîn, dîn-i İslâm ve "te'bîr-i nahl" yani erkek ve dişi hurma ağaçlarının çiçek tozlarını birbirleri ile birleştirerek hurma ağaçlarını mahsûldâr kılmak emrindeki haberlerin yokluğunu büyük bir tevâzu ve olgunlukla ortaya koyan ağaç ve bitkilerin bu sımna vâkıf olanları beğenerek taktir eden ve sözleri-ne: "*Ve entum a'lemu bi um,ri dünyâkum*" yani, "Doğrusu, siz dünyâ işlerinde benden daha ziyâde âlimsiniz" diyerek devam eden Peygamber-i [zişan], peygamber-i dîn-i İslâm değil midir?

Hazreti Peygamber (sas.)'in; "*el-Fakru fahrî*"⁸⁹ buyurmuş olmasına gelince; "Behey gâfil dikkat etsen a! "*el-Fahrî fahrî*" buyuruluyor, "*el-Fahrî fakru ummeti*" buyrulmuyor. Fakirlik, onun için bir iftihar vesilesi olabilir. Çünkü o mânevîyât ülkesinin hükümdârıdır. Fakirlik onda burhân-ı sahâ keremdir. Ona verilmiş bütün nîmet ve ih-sânlardır. 'Zavallı sen, fakirlik sende tembelliğin, şahsî gayret ve teşebbüsten, azım ve irâdetden mahrûmiyetin açık ve hüznünlü bir delilidir' dese, bu rezillik ve yalancılık gösteren mümin acaba ne cevap verebilir?

Bu yolda misâllerle birkaç yüz sahîfelik bir kitap vücûda getirmek mümkündür. Fakat burada bizim asıl maksadımız fâzilet, ilim ve irfan göstermek değil; ehl-i îmânı ikaz etmektir.

Hür fikirliiler ve düşünenler de tasdik etmektedirler ki, bu türlü münci, kurtancı hükümlerin kaynağı olan bir dîn gerilemenin se-

⁸⁹ Bu hadîsin, bilimiz ki, sıhhati şüphelidir. *el-Câmi'u's-sağîr*'de yoktur. *Câmi'*nin 67. sayfasında "*el-Fahrî ezyenu...*" ilh. hadîsiyle bunu takip eden diğer bir iki hadîsin sıhhati tamamıyla şüphelidir. Ulemânın ortak görüşü bu merkezdedir. 'Fakr'ın tevâzu, enâniyetin, kendini beğenmişliğin yok edilmesi demek olduğu da başkaca tartışılması gereken bir konudur (A.C.).

bebi olamaz ve mensuplarının gerilemeleri, çökmeleri ve hüsrân olmaları bütün ihtimallerden uzaktır.

Biz, İslâm âleminin mübtelâ olduğu geri kalma sebeplerini, teş-hîs etmek, başkalarına göstermek için senelerce derinlemesine araştırma ve tartışmalardan sonra başlıca hastalık sebebi olarak şunları bulduk:

1. İslâm hükümdarlarının istibdadı, yönetimleri (*İstibdâd-ı hü-kümdarân-ı İslâm*).

2. Gaflet ve din âlimlerinin kötülöklere ses çıkarmamaları, kötü idarecilerle işbirliği yapmaları, onların yönetimlerine göz yummaları (*Gaflet veya mümaşât-ı ulemâ-yı dîn*).

3. Kadınların örtünmelerinin gayri meşru ve uygun olmayan bir şekle bürünmesi (*Mestûriyet-i nisvânın aldığı suret-i garîbe-i gaym meşrû'a*).

4. Kader inancının yanlış anlaşılması ve kadercilik yapılması. (*Akîde-i kaderin fehmi-i şalâtı*).⁹⁰

⁹⁰ Abdullah Cevdet, bu yazıyı 1922'de kısmî eklemelerle risale halinde yeniden bastığı zaman bu dört maddeye beşinci olarak bir madde daha eklemiştir. Bu madde şöyledir: 5. Teşekkül-i İctimâ, (Toplumsal yapı). İslâm âleminin gerileme sebepleri arasından bu beşinci sebep belki de en kuvvetli olandır. Bunu genç üstadımız ve aziz ve muhterem dostumuz Prens Sabahaddin Beyefendi, sosyal bilimlerdeki eşsiz ve emsalsiz bakış açıları, yorumları ve geniş ilmi ile bize ilk defa göstermiştir. Dayanak noktalarını ve menfaatlerini daima mensup oldukları cemaatlerde arayan cemaat fertlerinden oluşan milletlerin ergeç gerilemeye duçar olacağını, çökeceğini Prens Sabahaddin Bey, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* unvanlı küçük ve fakat pek özlü bir kitapta pek iyi açıklamıştır. Bir insan topluluğu, dayanak noktasını kendi kendisinde bulan fertlerden müteşekkil olur, böylesi bireylerden oluşursa ve ancak böyle olursa kuvvetli ve uzun ömürlü olur. Sabahaddin Beyefendinin kitabını tekrar tekrar okumayı ve iyi anlamayı vatandaşlarımıza ne kadar tavsiye etsem yine azdır. Bu manevî dayanak noktasını ferdi kendisinde veya cemaatinde bulması keyfiyetleri cemiyetleri ferdiyetçi toplum, inifrâdî (pariticularist) ve cemaatçi toplum, tecemmüî (communautaire) olmak esasları üzerinden ikiye ayırmaktadır. Birincisinde her fert kendi âleminin, kendi

İslâm âleminin ilerleme fikrine en korkunç darbeyi İslâm hükümdarlarından Sultan Gazneli Mahmud vurmuştur.

İslâm hükümdarları içinde 'sultân' lafzını ilk defa kullanan bu adamdır. Hazret-i Firdevs-i Tüsî'nin:

Eyâ Şâh Mahmûd-ı kışver kuşâ

Zî men ger ne tersî beters ez Hudâ⁹¹

anamlı tokatlarını yiyen hükümdâr işte bu ülkeler açan cihangir hükümdardır ki, Hindistan'ın Lahor'unda, Kannevc'inde, Afganistan'da, Bulûcistân'da, yayılmış İslâm hudutları ve İslâm'ı oralara kadar yaymış olduğu halde, Gazne'de İslâm'ın ruhunu âdetâ boğazlamıştı: Bunun zamânuna gelinceye kadar içtîhâd kapısı, alabil-diğine açıktı. Gazneli Mahmut aldığı 'sultan' sıfatına dilediği gibi ve keyfinde layık olabilmek için bütün felsefe kitaplarını yaktırmış ve bunların alışverişini, ticaretini yasaklamış, buna muhalefet edenleri idamla cezalandırmıştır. İslâm dünyasının mühim bir kısmı üzerine o zamân icrâ-yı hükümet ve saltanat eden Gazneli Mahmud bu sûretle Müslümânların düşüncelerini ve mefkûrelerini bir tehlikeli bir tembelliğe mahkûm etmiş demektir.

O zamân tabii ilimler tam olarak gelişmemiş olduğundan, bu yolda yapılan yasaklamalar Abdülhamîd Efendî'nin (kütüb-i muzırta), zararlı kitaplara getirdiği yasaklar gibi semeresiz kalmıyordu.

Din âlimleri, peygamber varisi sıfatıyla mümtâz kılınmışlar iken birçokları, *Şehnâme* sâhibi Firdevsî'nin:

Ziyâne kesân ez pey sûde hîş

Becûyend dîn ender-ârend pîş

dünyasının sahibi, padişahıdır. Noka-i istinadını yani dayanak noktasını kendi kendisinde bulur. İkincisinde fertler ancak cemiyet ve topluluk, yığılma halinde bir kıymet ve kuvvete sahip olabilirler. Bunların dayanak noktaları ruhlarının içinde değil, dışındadır. (Haşiye-i tab-ı sâni 1922, İkinci baskıya yazarm ilave izâhu), (ÇN).

⁹¹ Ey ülkeler açan cihangir Mahmud Şah, yaptıkların yüzünden bizlerden korkmuyorsun, bari Allah'tan kork, (ÇN).

Yani, “Menfaatlerini başkalarının ziyânında ararlar ve dîni öne sürerler” tazirine bihakkın lâîk oldular.

İşler bir raddeye geldi ki, serseri, kurnaz herifin biri, Hazreti Peygamberin kızı Fâtımatü’z-Zehrâ Hazretlerinin neslinden olduğunu Müslümânlara yutturarak ‘Fâtımyyûn’ nâmı ile Mağrib’de, Mısır’da, Şam’da, Hicâz’da, evlât ve torunları ile tamamı üç asırdan otuz sene eksik bir müddet Müslümânlar üzerine ‘emîrül-mü’mînîn’, unvânıyla halifelik yapmıştır!

İşte bu yolda emniyet ve itikatları suiistimal edilmiş gâfil Müslümânlar hitâben, Ebû’l-Alâ’ el-Ma’arrî:

Efigû, efigû yâ ğâvâtü feinnemâ

Diyânâtukum mekrun mine’l-kudemâ’i

Erâdû bilhâ cem’a’l-lutâmi ve edrakû

Vemâtû ve dâmet sunnetu’l-lu’emâ”i⁹²

diye bağırmıştır. Câhil bir halka tahakküm ve tahkîm, âlim ve münevver bir halka hükümdârlık etmekten daha kolay idi. Onun için zorbacılar, Müslümânların düşüncelerini ve fikir üretmelerini tatil etmeyi gerekli gördüler.

Çok teessüf, pek çok teessüf olunur ki, birçok din âlimi geçiren dîn dalkavukları dahî zorbacı hükümdârların sağ elleri oldular.⁹³ İslâmiyet’in sâfiyet ve tertemiz olan başlangıç halini ihlâl ve dîne bir sürü hurâfât idhâl ederek zavallı İslâmiyet’i tarumar bir hâle soktular:

Şüphesiz üzücü bir mülâhaza vâdisindedir ki, dîn sahibine sızlanarak dönen Nizâmî:

⁹² “Ey azgunlar, uyarınız, uyarınız! / Sizin dininiz eskilerin hilelerinden başka bir şey değildir / Bununla onlar insanları sömürmek istediler ve bunu yaptılar da / ve onlar öldüler, ne var ki alçakların yolu devam etti.” (Bu dörtlüğün Türkçe tercümesini yapan hocam Dr. Mehmet Erdem’e müteşekkirim).

⁹³ Muhrib-i Bağdâd Hulâgu Hân’ın veziri kesilen hoca Nâsır-ı Tûsi, Fâzıl-ı Derbendî ilh. gibi.

*Dîn-i torâ der pey âryeş end
 Der pey-i ârâyeş o pîr âyeş end
 Beski füzûdend bero berko sâz
 Gerto bebîmî ne şenâsîs bâz⁹⁴*

beyitlerinde İslâm'ın bu derdine ağlamıştı!

"*Velâ tebhâ'ğadû, velâ tehâsedû, velâ tedâberû ve kûnû 'ibâda'llâhi ihticânen*" yani "Yekdiğerinize buğz etmeyiniz, yekdiğerinize haset etmeyiniz, yekdiğerinizden yüz çevirmeyiniz, ey Allah'ın kulları hep kardeş olunuz!" diyen bir din, âlemde cihânşümûl bir merhâmet kanunu koymak ve kardeş olmak lâzım gelirken, bazı garazkâr din cühelâsnın nefsi davranışlarının bir eseri olarak sayısız şekilde dalalet, sapkınlık yolları, mezhepleri ortaya çıktı., Ehl-i İslâm ehemmiyetsiz tafsîlât için memleketlerini insân karuna boğdular.⁹⁵

Evet, Bağdad'da hükûmrân olan Abbâsiler zamânında 'hâlkiyyet' ve 'mahlûkiyyet' Kur'an meselesi için (Kur'an-ı Kerim hâlik midir, mahluk mudur tartışması) binlerce can telef oldu. İnsan düşüncesini insanların kalplerinden çıkarmak istediler. Hazret-i Hak: "*Ve'bud Rabbeke hattâ ye'tiyeke'l-yakîn*" [15. Hicr, 99] yani, "Sana kâ-nâat ve ilm-i yakîn gelince Rabbine ibadet et"⁹⁶ demiş olduğu hâl-

⁹⁴ Senin dinini değıştirmek peşindeler,
 Senin dinini azaltıp çoğaltmak peşindeler,
 Ona o kadar dallar eklediler ki,
 Sen onun aslını görsen bile tanıyamazsın (ÇN).

⁹⁵ Bu satırları yazarken, Buhârâ'dan 17 Muharrem 1327 (9 Şubat 1909) târihli aldığımız bir mektup mâtem-i Muharrem'de Şiiler ile Sünnîler arasında meydana gelen korkunç çatışmalarda yedi binden ziyâde Müslüman'ın telef olduğunu haber veriyor.

İkdâm gazetesinin 10 Şubat 1910 târihli nüshasındaki "Buhârâ Mektûbu", kalbinde zerre kadar gayret-i İslâmiyesi olanları hayâsından yerlere geçirecek ahvâl hûkaye etmektedir.

⁹⁶ Bu âyet-i kerîmenin manâsını başka başka anlayanlar vardır. İctihâdımızca en sahîh ve yüksek manası budur. "Allah'a vâsıl oluncaya kadar Ona ibadet et" manâsında da başka bir neşe vardır. 'Yakîn' kelimesine mevt, ölü manâsı vererek, "Ölünceye kadar Rabbine ibâdet et!" yolunda tercüme ve tefsîr e-

de birtakım sözde ulemâ ile cebâbire, fikir ve nazarlarını cebren kabûl ve tasdîk ettirmek sevdâsında ısrâr ettiler. İşte onların bu şekildeki bozuk ve tahrip olmuş fikirlerinden ve İslâm âleminin gerileme ve çökme sebeplerinden biri de 'kader'e verdikleri yanlış manâdır.

Kader hakkındaki mütalâamızı *Firâk* unvânlı bir kitâba yazdığımız uzun bir önsözde uzun uzadıya ortaya koymuştuk. Binâenaleyh burada kısaca özetlemekle yetineceğiz: Hayır ve şer Allah'tandır. Yarı meydana gelen bütün olaylar ve fiiller meydana gelmeden önce Allah tarafından takdir ve tayin olunmuştur. Ulemânın "*Ve bi'l-kaderi hayrihi ve şerrihi minâ'llâhi te'âlâ*"ya verdikleri manâ budur.

Mukadder olan fiil veya vaka değildir. Mukadder bir fiil veya vakarın yaratan ve yaratarı olan madde ve eşyânın kendisinden ayrılmayan havâssıdır. Meselâ ateş için yakmak, her zaman kâbil olan özelliştir. Belirli şartların olduğu her zamân ve mekânda yakmak hâssası ateş için mukadderdir. Zehrîr, zehirlemek özelliği mukadderdir. Zehir içerek bedenine zehir alan birisinin, anti zehir almadan zehirlenmesi mukadder olur ve "*Îzâ câe eceluhum... lâ yestahdimûn...*" [7. A'râf, 34] âyet-i kerîmesinin hikmeti ve verdiği haber o zamân ortaya çıkmış olur. Hayatın temel şartlarının kesilmesi, inkıtâya uğraması ecel demektir. Ecelden murat, Allah tarafından söylenen ve murat olunan ecel budur. İlmen ve mantiken başka türlü olamaz. Diğer bir tabirle ezelde taktir olunan şeyler yani mukadderât, yaratılışın "nevâmîs-i tabî'iyye" denilen kanunların, değişmesi mümkün olmayan ve Kur'an lisanında 'Sünnetullâh' ve lisân-ı kelâmda 'âdetullâh' denilen asla değişmeyen ve onlara tabii olan ilâhi kanunlardan ibarettir.

"*Ve len tecide li sünnetillâhi tebdîlâ*" [35. Fâtûr, 43] âyet-i celîlesi, bütün muazzam bir tabiat felsefesi ile eşyâ ve bu eşyânın tabiatının

denler ve "Rabbine ibâdet et, tâ ki sana yakın gele" tarzında anlayanlar vardır. *Li kulli muctehidin nâ'ib* (A.C.).

devamlılığı ezeli ve ebedi kanunları ne kadar yüksek ve münevver bir belâğatla ortaya koymuştur!

Bizce, eşyânın taktir olunan özelliği malûm veya öğrenilmesi mümkün ve ezeli yaratılışın bizlerde ortaya çıkardığı anlama ve kavrama nuru ile temîn edilmiş olduğundan yangına karşı tedbîr ittihâz etmezsek hânemiz yansaydı bir hayır değil, şer vâki olmuş olur. Kezâlik Kur'ân'ın "*Velâ tulkû bi eydikum ilâ't-tehluketi*" [2. Bakara, 195]. Yani 'tehlikeden sakınınız', tenbîhine kulak asmayarak kendimizi bir tehlikeye atar ve helâk olursak hayır değil, şer vâki olmuş olur. Bu şerleri Allah'a isnâd etmeyi hiçbir akıl ve mantık kabûl etmez.

Mukadder olan Çırağan Sarayı'nun yanması değildi, mukadder olan, tedbirsiz, ihtiyâtsiz, basîretsiz milletlerin evlerinin yanması, ocaklarının sönmesidir. Susuz, güneş almaz bir yere ekilen tohumun yetişip büyümesi takdîr olunmamıştır. Mukadder olan, gerekli olan tabii şartları içeren ve toplayan bir toprağa atılan tohumun topraktan istifade ile yetismeye başlamasıdır. Biz gâfil Müslûmânlar bir memleket kaybederiz, tesellisini çarçabuk buluruz: "Kader böyle imiş", "Kısmet böyle imiş" deriz. Bu teselli teskin edici, rahatlatıcı olduğu kadar da küfrü de barındırmaktadır. Zirâ Kur'an: "*Erne'l-arâda yerisuhâ 'ibâdiye's-âlihûn*" [21. Enbiyâ, 105]. Yani Hazreti Allah, 'arz, kabiliyetli, yetenekli ve salahiyetli olan kullarına bırakılmış bir mirastır' buyuruyor. Biz daha dün Bosna Hersek'i kaybettik, bu kayıp mukadder değildi. Mukadder olan: kuvvetsiz, gayretsiz, ittihatsız, irfânsız milletlerin memleketlerini kaybetmeleri ve bu memleketlerin fütûhâta ve hakiki idare olan adâlete dayanarak yeni fütûhatlar meydana getirecek yöneticiler ve 'sâlihûn' olan kimselerin ellerine geçmesidir.⁹⁷ Eğer 'kader' bazılarının verdikleri manâyı gerektirmiş olsaydı, cennet ve cehennem birer gerçek olmayan müesseseler olmaz mı idi? Eğer benim salâh

⁹⁷ Feylosof-ı zamânımız:

"Kahbe dünyâ diyorsunuz, asıl kahbe sizsiniz!

O pek nazlı bir gelindir merd olanın hakkıdır" diyor ki bence ilhâm-ı ilâhidir.

ve takvâ üzere yaşamam mukadder ise, “*el-Mukadderu lâ yuğayyer*” olduğundan, benim salâh ve takvâ hâricine çıkmam imkansız olur. Salâh halim ve takvâm mükafata şayan ve taktir olmaz. Çünkü ben hâricine çıkılması mümkün olmayan bir dâire içinde bulundum. Cennete hakkım olmaz. Bilâkis eğer ben günahkar isem günahkarlık benim takdîrimdir, Allah’a itaat eden, ona kul olan birisi olmam, ezelde taktir edileni bozamam. Bu hâlde benim öbür dünyada cehennemlikler içinde katılmam İlahî adâlete uygun düşmez.

Görülüyor ki, ‘kader’e şimdiye kadar bazı gafiller tarafından verilen manâyı vermek dünyâ işlerine ve medeniyetimiz üzerine bazı zararlı tesirler icrâ ettiğinden başka ‘adâlet-i mutlakaya’ karşı da bir karşı gelme, yoldan sapma ve isyân teşkil eder.

İslâm düşüncesini felce uğratan ve bu suretle cihân-ı feyyâzı ilerleme feyizlerini ve tekâmüle uzak bırakan -ezcümle- kadere ve daha bazı dinî akidelere verilen yanlış manâlardır. Hâlbuki Müslümânlık, terakkî demektir, ittihat demektir, kuvvetlilik demektir, zayıf ve güçsüz olanları himaye etmek demektir.

Kardeşlerim! Müslümânlık yalnız oruç ve namaz ile Allah’ın isimlerini saymakla olup bitmez. Bunlar ‘İslâmiyet’in görünen taraflarıyla ibadet şekilleridir. Bunları hiç Müslümân olmayan kimse yapabilir. Müslümânlık, -bunları icrâ ile beraber- insânlık demektir. Müslümânlık rahîm olmak ama gerektiği yerde de sert, katı ve şiddetli olabilmektir.

“*Eşiddâ’u âlâ’l-kuffâri ruhâmâ’u beymelhum...*” [48. Feth, 29] âyetinde bu İslâmi gerçeğe işâret ve hatta kesin ve açık bir delâlet vardır. Mazlum ve masûm olanlar hakkında rahîm, gasbetmeye taarruz edenlere karşı şiddetli ve sert bir karşılık vermektir ki, işte bu İslâmiyet’tir.

Müslümânlık: âlim, fâzıl, servet sahibi, şevket sahibi ve himmet sahibi olmak veya olmaya bütün hayatını harcamak bu yolda gayret etmek demektir.

Biz câhiliz, fakîriz, kuvvetsiziz, himmetsiziz, gâfiliz, İslâm davasında ise ashâb-ı kirâmı geçiyoruz. Bizi ikâz için samimi bir şekilde bize nasihat verenleri kafirlikle, münâfıklıkla suçluyoruz. Düşünmüyoruz ki, “*ed-dînu en-nasîhatu*” buyuran bizim müesses dînimizdir.

Pek çok şeyler kaybettik, fakat cesâret ve ümîdimizi aslâ kaybetmeyelim. Bizde kalan henüz çoktur. Namaz gibi her Müslüman kadın ve erkeğe farz olan ilim tahsil etmeye ve sanat öğrenmeye süratle koşalım. Diğer kitap ehli olanlardan (Hiristiyan ve Yahudiler) neden geri kalıyoruz.

Cümle ibâdullahın Allah'ı olan Allah, “*Ud'ûmî istecib lekum*” yani, “İsteyiniz vereyim” çalışan ve gayret eden, çalışmasının meyvesini mutlaka alır diyor. İsteyene istediklerini vermeyi vaat ediyor ve “*İnna'llâhe lâ yuhlifu'l-mî'âd*” [13. Ra'd, 31]. Ya'nî “Allâh vâ'dinde hulf etmez” yani vaadinden dönmez, yüz çevirmez diyerek kulu-nu teyit ediyor.

Cehâlet, fesat, ahlâk, zaâf ve nifâk, fakirlik ve meskenet taassub, câhillik ile bir cemiyetin, bir mülletin bekâsındaki imkânsızlığı tarih müthiş harâbiyet levhalarında göstermiştir. Hakîki hakimiyet, fazîlet ve irfâna sahip olmaktır. Fâzilet ve irfân bütün şevket ve servet ashâbını ortaya çıkarır ve onları emin kılar. Gözlerimizi açalım! Bizde Müslümânlığın ancak zahir olan ve itibarsız bir kısmı kalmıştır. Fazilet sahibi ve anlayışlı aydınlarla, münevverlerle aydınlanalım, cehaletimizi giderelim ve aydınlığımızı eserlerle göstereyim. Faziletin iddiasını değil, icrâsını yapalım:

İrfânımızla çektik râh-ı necâta meş'âl

Vicdânımızdan aldık fermân-ı kirdgâr

diyebilerek kurtuluş noktamız olacak bir medeniyete ve sağlam bir hakimiyete sahip olalım. Gerçek anlamda hakim olmanın ilk kademesi nefis üzerine hâkim olmaktır. İkinci kademe, eserlerle ve fâziletli bir şekilde muamele ederek, hayırlı olarak insanların kalplerini çekerek onların kalpleri üzerine hâkim olmaktır. Bu iki hâ-

kimiyet temin edildikten sonra bir millet için hâkimiyet temin edilmiş hem de ortada hiçbir mahkûm bulunmaksızın gerçek hâkimiyet temin edilmiş demektir. Kurtuluşumuz ve geleceğimiz ancak bu sûretle mümkün olur, yoksa medenî, müterakkî, ilerlemiş, sanâyileşmiş, şedit bir azim sahibi, fazîlet ve irfân sahibi olan diğer insanlara ve toplumlara (ibâdullaha) bir müddet uşaklık ettikten sonra sonu ve soyu biterek yok olmak bizim için mukadder olacaktır.

Ve's-selâmu alâ menî't-tehea'l-Hudâ.⁹⁸

Abdullah Cevdet

⁹⁸ Selâm, hidayete tabi onlalar üzerine olsun, (ÇN).

Yolum

Kardaşlığa, sabaha götüren yoldur yolum;
Kirler geceler beni yolumdan döndüremez;
Her taraftan ne kâdar hücum ederse etsin
Bütün zulmetler yine kalbi söndüremez.⁹⁹
3 Temmuz 1931 A. D.

Mazlum Olmak Zâlim Olmak Demektir¹⁰⁰

“Casius: İyi, o halde ‘Sezar’, niçin bir müstebid ol-
sun. Zavallı adam! Ben pekâlâ biliyorum ki, onun bi-
rinci bir kurt olması, Romalıların korkak bir sürüye ta-
haviül ettiğini gördüğündendir. Eğer ‘Roma’da bunca
korkak geyik yavruları olmasaydı o arslan olmazdı...”

Şekspir, Jül Sezar, S.41, Tercüme: A.[bdullah] C[evdet].

Büyük Sahra’da son yirmi otuz sene zarfında bir İslâm hükümeti gelişmeye başlamıştı. Fakat bu inkişâf öyle bir intizam ve ileri görüş-
lülükle meydana geliyordu ki, dikkatli bir Müslüman, “Transval’in
ortaya çıkışını âdeta seziyordu. Bu iç Afrika İmparatorluğunun ba-
şında bulunan zât, kendisiyle görüşebilen bazı seyyâhları, daruş-
manlığına, yardımcılığına, diplomatlığına, [alıyordu]. Avrupa’nın
etkili medeniyetini ihata ediyor ve kudretine hayran olan güzelli-
ğini taktir ediyordu. Sunûsilerin Sultanı, ‘Sultan Sunûsî’yi’ murâd
ediyorum” birkaç hafta evvel bir Fransız askerî müfrezesi ile
Sunûsiler arasında mühim bir çarpışma ve çatışma meydana gel-
diğini Avrupa gazeteleri, özellikle dostumuz Fransa Hükümetinin
yarı resmi -burada resmî demektir- gazetesi olan Tan kısaca yaz-

⁹⁹ AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 1 Teşrinî evvel 1932, No:354, s.5819.

¹⁰⁰ Abdullah Cevdet, *İctihad*, 15 Temmuz [1]327, S.27, s.786-788.

mıştır. 7 Mart 1911 tarihli nüshasında dahi özel muhabirinden çatışma hakkında aldığı ayrıntılı bir mektubu yayımlamıştır.

Yüzbaşı 'Muda'nın kumandanlığı altında bulunan bir Fransız askerî müfrezesi Sunûsilerin hududunu geçmiş ve memleketlerini istilâ etmiş ve hemen cümlesi seri ateşli tüfeklerle silahlanmış bulunan askerler Sunûsi'ye vatan ve istiklallerini müdafaaya kalkıştıkları için topçu mülâzımı Yahudi Krunfelder mitralyözü ile 'Sultan Sunûsi' karargâhını bombardıman ederek Sultan Sunûsi'yi ve veliahdını katlettiği gibi, iki yüzü aşkın olan yandaşlarını da kılıçtan geçirmiş ve 400 kadarını sakat ve yaralı bırakmıştır.

İşte vak'a özet olarak bundan ibarettir. Fakat bu hulâsanın gerçekleşmesine sebep olmuş olan, sulhperver, medenî, iyi huylu, temiz, çalışkan, küçük bir İslâm devletin mahvolma hikayesi anlatılmıştır. Günlük gazetelerimizden yalnız ikisi bu lanet olası hadiseyi aynen nakletmiş ve kendileri heyecanlı bir kelime ve kınama ilâve etmemiş idi. Halifelik sıfatı da üzerinde bulunduran bir hükûmetin fikirlerine tercüman olarak görülen iki ceridenin göstermediği alâkadarlık yüreğini başkaca dağlamıştır. Ben bu olayı en müthiş ve en şiddetli bir gazab ve heyecanla telâkki ettim. 'Montesquieu'nin' (*une injustice faite à un seul est une menace pour tous*), yani 'tek bir adama yapılan haksızlık umum için bir tehdittir' sözü derhal canımızın içinde inlemeli, kıyametler halk etmeliydi. Daha sekiz on sene evvel, geçen devirde sözü edilen Sunûsi'ye bu devlete sadık kalma berâtı göndermiştik. Sunûsiler ile Hilâfet Makâmı arasında bazı münâsebet mertebeleri ve rabıtalara meydana gelmişti. Bu münâsebetin açık bir surette, muhafaza ve çoğalarak devam ettirilmesi lâzım ve yararlı idi. Hilâfet kuru bir unvandan, manâsız bir kelimedenden elbette ibaret değildi. Manâlı ise bunun gerekenlerini lüzum olduğu hallerde -kullanılsın- ortaya konulmuştur. Manasız ise, bu anlamsız kelimenin terk edilmesi gerekir.

Medenî Türkiye'nin tarihi ve kadim dostu geçinen Fransa bu Müslüman Hükümdarını kurşuna dizmesi hem de Mevlâ-yı Ab-

dülaaziz gibi bir sefih bir hakimi değil, Monde Illustré'nin son nüshalarından birinde ortaya konulan ve itirâf edildiği üzere 'zamanımızın en mûnis ve en büyük haslet sahibi, yüce hükümdarlarının başında geliyordu' şeklinde tanıtılan bir Müslüman hükümdârı, bir haydut öldürür gibi, oğluyla, ailesiyle beraber katletmek nasıl bir medenilik göstergesi ve dostluktur?!

Vaka Fransa'da duyulunca Fransa Meclis-i Mebusânurunun sosyalist bir grubu harbiye nazırından konuyla ilgili izah istemiş, nazır incelemede bulunacağını ve duyulanlar gerçek ise çok teessüf edeceğini söyleyip geçmişir.

Bu medenîlerin dostlukları yalnız imtiyazlar koparmak, siparişler almak gayesini hiç mi geçmeyecek? Daha geçen hafta Fransa'nın Sen Nazaire (ST Nazaire) ve Forjes e Şantier (Forges et Chantier) dokuma şirketine Bahriye Nezâretimiz yüz on bin (110.000) liralık sipariş verdi. Bu paralar sürekli olarak bizden gidiyor, bizim aleyhimizde kuvvetlere dönüşüyor. Sonra bizden giden bu paraların arkasından koşturarak onlardan borç almaya uğraşıyoruz. Sadedden ayrılmalı.

Ben bu feci münasebet ile hem Fransa Cumhuriyeti'ni, hem de Âlem-i İslâm'ı taziye etmek istiyorum. Taziyelerin her ikisinde de protestoların en şiddetlisi mündemiçtir.

İzah edeyim:

Fransa, soysuzlaşma ve yozlaşmadan, bulaşıcı hastalıklardan, doğum oranının azalmasından ve vefat oranlarının artmasından sürekli olarak her sene daha ziyâde kınılmaktadır. 'Antimilitarizm', yani askerlik aleyhtarlığı, vatan ve millet menfaatine taraftar olmaya karşı lakaytlık, hastalıklarını saydığım Fransa'yı dehşetli bir surette kemirmekte ve sürekli olarak etrafına yayılan toplumsal yaralara duçar etmektedir.

22 Şubat 1911 tarihli 'Berlin'de neşredilen bir istatistiğin sonuçlarına nazaran, Almanya'nın mevcut nüfus miktarı 64.896.881 kişiye

ulaşmış görünmektedir. Bu miktar bundan beş sene önce yani, 1905'te 60.641.489 raddesinde idi ki, beş sene üç ay zarfında 4.255.392 nefer artmış demektir! Bu neticeler ise Fransa için tamamen tersi şeklindedir. Fransa aydınlarının en büyük ve en önde gelenlerinden biri olan muallim Le Rovabuly 150 sene sonra bu gidişle Fransa'dan eser kalmayacağını açık bir ifade ile ve herkese karşı söylemiştir.

Fransa'ya özel ve ona ait olan bu musibetler, hastalıklar ve toplumsal hasarlar kendilerinin en güzide mütefekkir ve düşünürleri arasında bulunan 'Gustave Le Bon'¹⁰¹, 'Edmond Demolin', 'Emile Bounnty'¹⁰² gibi mümtaz kişilerce büyük bir dehşet ve kuvvet içinde haykınılmaktadır. Son zamanlarda Fransızca neşredilen '*Vers la Ruine*', yani '*İzmihlâle Doğru*' unvanlı bir kitap, Fransa'nın süratli bir şekilde içine girdiği çöküş ve gerileme girdabını müthiş bir belagatla göstermektedir. Böyle bir hal ve mevkide bulunan bir Fransa'nın Afrika'da kendi halinde kendi çalışma gayret ve kuvvetiyle ve hiçbir kimsenin ziyârına olmayarak yaşamak isteyen bir Müslüman hükümetin üzerine düşmesi, devletin hükümdarını ailesi ile birlikte kılıçtan geçirilmesi, protestodan ziyâde taziyye lâıyk bir hareket ve vaziyet değil midir? Bâhusus ki, umumiyet itibariyle Cezayir Müslüman'dır, Tunus Müslüman'dır, Marakeş Müslüman'dır, Trablus Müslüman'dır, Mısır Müslüman'dır. Yani bütün Kuzey Afrika sahili ve kısmi olmak itibariyle Afrika'nın iç kesimleri yani Afrika'nın 'hinterlandı' Müslüman'dır.

Kuvvet hakka üstün gelse, ondan önde gelse de, hakkı temsil edemez, onunla benzeşemez. Biz bunu böyle biliriz. Fakat kuvvetin hakla benzeşebildiğini bize göstermeye çalışıyorlar. O halde bunu da öğrenip tatbik etmemiz lazım geliyor demektir. Bu dersi

¹⁰¹ Adı geçen meşhur zâtın '*Ruhî'l-Akvân*' unvanıyla lisânınıza tercüme edilen önemli kitabını bilhassa dikkat ve mülâhazaya arz olunur.

¹⁰² Emile Bounnty'nin '*İngiliz Kavmi*' ismiyle bir eseri Türkçe'ye tercüme edilmiş ve 100 sayfalık ilk kitabı neşredilmiştir.

Avrupa medeniyeti Amerikalılar eliyle Japonya'ya 1855 tarihlerinde bir bombardıman tokadıyla verdi. Japonya o günden beri pek iyi ders almıştır ve ders vermeye pek kabiliyetli ve hazır görünmektedir.

Müslümanların pek ziyâde taziyye şayan olması, bugüne kadar sürekli olarak azarlanması cihetleri, yedikleri tokatların hesabını kaybetmiş oldukları halde hâlâ kendi kendilerini bulamamalarıdır.

Samimiyet derecelerini -mazur görsünler- bilmediğim bazı kalem erbâbımız 'İttihâd-ı İslâm'dan (İslâm Birliği) sürekli olarak bahsediyorlar. Koyunların ittihâdından ve birlikteliğinden ne çıkar. İş, koyunları, kendilerini parçalayan kurtların tınakları ve dişleri ile silahlandırmaktır. Onlara göstermeli ki:

Mazlum olmak zâlim olmak demektir.

Ve biz bir sürü korkak geyik yavrusu olduğumuz içindir ki, onlar yırtıcı kurt oluyorlar.

Bence en büyük zâlim, en büyük hıyânet, en büyük günah zayıf olmaktır.

Kazanılmasına ve elde edilmesine hiçbir kimsenin, hiçbir zorba ve kahrın mani olamayacağı bir nimet vardır ki, o da hınımet sahibi, servet sahibi, kuvvet sahibi olmaktır. Müslümanlığın en yüksek ve en derin büyüklüğü selâmete çıkmak ve selâmete çıkarmaktır.

Ey kavm-i be hâc refte gocâyid? gocâyid?

*Ma'sûki derun cast biyâyid! biyâyid!*¹⁰³

12 Mart 1911 İstanbul

Abdullah Cevdet

¹⁰³ Ey hacca gidenler, neredesiniz? Neredesiniz? / Sevgiliniz buradadır, geliniz, geliniz (ÇN).

Şa'ir Kâfi Zulmet Önünde

Nur istedim arş ü ferşe saldırdım,

Yumruklarım bî fâide sıkıldı;

Yırtılan perde-i arz arkasından

Üstüme bir kâfi zulmet yıkıldı.¹⁰⁴

7 Kanun-ı evvel 1917

Kadınlarda Gâye-i Hayat¹⁰⁵

Bilhassa bazı hakikatler, hiçbir zaman kâfi derecede tekrar edilemez. Kadınlar hakkında şu birkaç kelime, itikadımızca o türlü hakikatlerin lisârudur. Aile teşkilâtında kadının üstün gelen rolü bir derecededir ki, bunların toplum içindeki durumu, mensup oldukları kavmin ve hükümetlerin şekil ve mukadderâtını tayin ve tahmin için gerçek anlamda ve muteber bir ölçüdür. Meselâ bir İngiliz ailesinin mütalaası bir İngiliz ailesinde kadının ve evlâdın hukuk ve vazifelerinin tetkiki ve bütün İngiltere'nin toplumsal ruhunu ve işleyişini tetkik ve görmek demektir. Ve kadınların toplumsal vaziyetlerini takrir eden hükümet değil, bilakis hükümetin vaziyetini her devirde farklı tesirler ile ortaya koyan kadının ve ailenin toplum içindeki durumudur. Bundan dolayıdır ki, milletlerin aile teşkilâtı, hükümet teşkilatlarının bir 'minyatürü', küçük fakat tıpkı tıpkına bir numunesi demektir.

Burada kadının geçmiş devirlerde, hemen her yerde dâima aşâğıda, geri bırakılmış ve her kavmin medenîleşme seviyesi ile beraber mütalaa olan mevkisinden, hukukundan bahsetmeyeceğiz. Bu bahis nazarî gelişmelere de dahildir. Biz amelî daireyi geçmek istemiyoruz. Kadınlarımızın daima gözleri önünde tutmalarını ar-

¹⁰⁴ Abdullah Cevdet, *Karlı Dağdan Ses*, İçtihad Kitabhanesi, Orhaniye Mat. İstanbul 1931, s.35

¹⁰⁵ Abdullah Cevdet, *İçtihad*, 1 Ağustos [1]327, No: 28, s.798-800.

zu ettiğimiz bir hayat fihristi ve ideali, bir maîşet haritası ve çalışma planı çizmek istiyoruz.

Kadınlar ne yüksek matematik bilgileri, ne de teleskoplar ihyâ ve icat etmişlerdir. Fakat kadınlar bunların cümlesinden daha büyük, daha yüce bir eser meydana getiriyorlar. Cihanda en âli, en muazzam olan bir eser onların dizleri üzerinde vücuda geliyor: Faziletimden bir erkek, faziletimden bir kadın: hanım, kız, iyi yetiştirilmiş ise kendisine benzeyecek olan evlatlar yetiştirir ve bu eser cihanın en büyük şehname eseri olur... Genç kız bir çiçektir. Genç kadın bir meyvedir. Eğer meyve fenâ ise çiçekten ne hatıra kalır!

Bir kadından dört şey istenilir: —

- Kalbinde coşkulu bir faziletin olması,
- Cephesinde edep ve tevazunun parlaması,
- Dudaklarında yumuşaklığın ve mülâyimliğin tebessüm etmesi,
- Ellerini iş meşgul etmesi.

Kadının içtihadımızca hayattaki amacı şu birkaç cümlede ortaya konulmuştur. 'Feminizm' kadının erkekle hukukta eşitliğine meyyal ve matuftur. Hukukta eşitlik ancak vazifelerde eşitlik bulunduğu vakit meşrû veya gerçekleşebilme imkanı olur. Feminizm, medeniyet adına sırf maddî ilerleme düşüncesinin ortaya çıkardığı gayri meşrû bir çocuktur. Terakki diyoruz, temeddün demiyoruz. Hem de maddî ilerleme diyoruz, terakki başka, temeddün başkadır. Maddî ilerleme asrımızda dev-endam ve ejder-hasardır. Terakki, medeniyeti en saf ve bülend manasıyla 'medeniyet'i kemirmektedir.

Kadının görevleri, erkeğin vazifesinden ehemmiyetçe hiç aşağı değildir. Kadınların hukuku, erkeklerin hukukuna İslâm hukukundaki durumu içerisinde değil, çeşit bakımından eşit değildir. Milletler ailelerden müteşekkil olduğu gibi, ailelerin düzenli bir hayat sürebilme şartı da kadınlardır. Fakat madem ki içtimâileriyle kavimlere vücut veren ailelerdir, kavimlerin de gelecekleri ve hu-

zurlu bir hayat yaşama şartları kadınların, kadınlık fetânetleri ve şefkâtleri üzerinde oturuyor demektir.

Bu halde kadın için hayatın temel amacı, işlerinin gayesi, tabiat tarafından kendisine tahsis olunan maksada yetişmek olacak, o maksat ve o mevzuya hamiyet eden, insâniyetperver erkeklerin, kadınların validesi ve yetiştiricisi, terbiye edicisi olmaktadır. Meseleyi bu suretle ortaya koyduğu içindir, on dokuzuncu asrın en büyük edibi ve en büyük zekâlarından olan Victor Hugo: '*La femme concient le problème social*' yarı, 'toplumsal muamma'nın anahtarı kadındadır' diyor.

Toplumsal meselelerin ortaya çıkması ve cemiyetlerin nizamı, yapısı ve erkanı, Şark ve Garp'ta farklı bulunsa da bu farklılık, milletlerarası, Şark ve Garp arasında sürekli olarak artan toplumsal iletişim, temas ve fikirlerin değişmesi ile müstakbelde büsbütün silinecektir.

Şark'ta da Garp'ta da toplumların alın yazılarını, kadınlar, el ile dokunacak ve göz ile görülecek bir şekilde, kendilerine verilen ilâhî şefkat ve fetanetle yazacaklardır... Vatanın hududu boyunca harbederek, hürriyet davası ve kardeşlik davası ile vatan toprağını savunarak ölmek kadınların vazifesi değildir. İçinde hür ve mesut yaşanan bir vatan yolunda, zâlimlere ve saldırganlara karşı onu müdafaa ederek ölmek şerefi kadının hakkı değildir.

Kadının vazifesi ve hakkı o vazifeyi gereği gibi yerine getiren ve o şerefi kemâliyle hak edecek ve kazanacak nesiller yetiştirmektir. Kadına deriz:

Hemşiremiz! Kızımız! Siz hânenin mâlikesisiniz. Sahip olduğunuz bu geniş mâlikiyet ve hükümranlıktan dolayı, idâre ettiğiniz mülkün mamur olmasına ve müreffeh bir hayat yaşamasına en ziyâde amelî cihetinden başlayarak, siz itinâ edeceksiniz. Pâk ve muntazam bir mutfakta, tuzuyla, biberiyle lezzetli olacağı derecede bir yumurta pişirmekten başlayarak, 'Bethoven'un en semâvî, en

ince sonelerini piyanonun fildişlerinden hânenin sessiz havasına ve dinlenme mekânına saçabilmeye kadar çıkacaksınız. Unutmayacaksınız ki, ülvîyâtın indiği, yahut ulvîyâtın bulunduğu yer olan dimağların kökleri müdelerdedir. Unutmayacaksınız ki;

'Physologie du Goût'

Yani, 'Fizyolojiya-i Taâm'ın meşhur yazarı, 'Briya Savorin'in pek bilinmekte olan:

'Dis moi ce que tu manges jete dirai qui tues'

Yani, 'yediğini söyle, senin ne kıratta adam olduğunu söylerim' sözü, hiç de tatsız tuzsuz hikmetlerden değildir. Pek mutenâ bir hakikati ortaya koymaktadır ki, "hakikat güzel olmak için ziynete muhtaç değildir".

Sizin güzel bir şekilde söylenmiş şiirinizden ziyâde, ev işlerinizde ve evin içinde yeni bir nizam, intizam ve kolaylık getirilenizi, yeni bir dinlenme ve eğlenme şekli ve tasarruf tasavvuru icat etmenizi görmek tercih edilir ve sizden öncelikle beklenen budur.

Sizin haneniz ne kadar mütevâzı ne kadar ihtişamdan arınmış olursa olsun, kucağınızdaki yavrunun dimağından bütün dünya insanlığını aydınlatacak bir güneş yapmak sizin elinizdedir. Siz buna istekli ve muktedir olabilirsiniz. İntizam fikri, cihânın ruhunun ruhudur. Büyük insanların ruhu yüksek ve ulvî görevini layıkıyla idrâk etmiş validelerin şefkat ve ağırbaşlılığından dökülür ve yukanlara ondan sonra yükselir. Sizin, hulâsa-i kelâm, tabii göreviniz, hayatınızın gayesi, aileler ve 'insan' olan insanlar yetiştirmektir:

'İnsan olmak' nedir? sualine Madam de Prasanse ki, hür fikirli şâirlerin en başta gelenlerinden biridir, bir manzûmesinde şöyle cevap verir:

"İnsan olmak, bunu bilir misin? Bu az bir şey değildir. Sabırlı olmaktır, âdil ve kuvvetli olmaktır, iradesine hakim olmaktır. Sevmektir, her yüce maksada nefsinin hayat ve mücadelesini kâmilan

adayabilmektir, kuvvetini zayıflara hizmet için kullanmaktır. Tahammül etmek, mazlumlarla birlikte mücadele ve gayret etmektir. Alçaltılanları yükseltmektir, bütün nasipsizleri kalbinde taşımaktır.”

Bu hasletler ve faziletler ile mümtaz olan insanlar, nefesine ve zevkine düşkün vâlidelerden değil, mukaddes vazifesini bilen ve hayatının gayesini, hâne idâre etmek ve insan yetiştirmek olduğunu bihakkın takdir eden validelerden gelir. Muazzam Goethe, meşhur Hugo, valideleri tarafından ortaya konulmuş ve tertip edilmiş, hayat dolu birer muazzam irfanlar ve faziletler kitabı oldular. Brütüs, can çekişen Roma’ya hayat suyu akıtan kılıcının kuvvet ve kudretini zevcesi Purçiya’nın fazilet, şaşaa ve ulviyetinden almıştır. En büyük hâkimin en büyük kitâbı, en büyük şâirin en ulvî şiiri böyle ‘hakiki insan’ların yanında ne kadar nâçiz, ne kadar kırılmış bir parça olarak kalır! Sizin ezelde taktir olunan ebedî, ezeli ve yüce vazifeniz, ey kadınlar tekrar ediyoruz: aileler ihyâ etmek ve büyük insanlar yetiştirmektir. Sizin göz dikeceğiniz şeyler Solon’lar, Brütüs’ler yetiştirmek olsun! Sizlerden başka şeyler istemek, mutenâ pek çok şeyleri bilmeyerek heder etmektir.

Ey insâniyetin büyük adamlarının büyüklüklerinin vâlidesi olmuş olan mesûd ve muhterem vâlideler! Şimdi huzûr-ı faziletinizde rükû eden kalp ve ruhumun yükselen yolları sizleri yücelterek ve mukaddesleştirerek hep sizlere, yalnız sizlere doğru uçuyor.

Doktor Abdullah Cevdet

Sai Mezarının Taşına

Bu toprağa beni attı bir şimşek;
 Yanan kanatlarım kaldı göklerde;
 Yaşamak gayreti yaşattı beni.
 Ölmemin teselli olduğu yerde.¹⁰⁶

Yaşamak Korkusu¹⁰⁷**Kardeşim Doktor Temo'**

Henry Bordo¹⁰⁸'nın romanlarından birinin unvanı budur: 'Yaşamak Korkusu', (*La Peur de Vivre*). Bu romanın gayesi, Fransız Anglo-Sanksonlar gibi müteşebbis, cesaretli, hayatın zorlukları karşı koyabilen birisi olmaya sevketmektir. Fransa'nın nüfusu azalıyor, Fransa'nın nüfuzu azalıyor. Fransa'nın, Gustave Le Bon, Edmond Demolins, Taine, Emile Boumy, Emile Zola, vd, gibi büyükleri hep bu mânevî veremin hızla genişlemesinden avazları yitmişti kadar bağırıyorlar. "Fransa çürüyor, Fransa ölüyor, Fransa lütuftu" diye feryat ediyorlar. Fransız gençleri müşkülât ve tehlikeler önüne çıkmaktan, peder olmaktan, aile vazifesi altına girmekten topluma ve ailelerine faydalı işlere girişmekten, sınırlanmamış işler ve teşebbüslere atılmaktan diğer bir tabirle 'yaşamaktan' korkuyor. 'Fransa'nın kızları vâlide olmaktan korkuyor' diyorlar. 'Gongor' t râderler daha bundan pek çok seneler evvel, '*La France est, un pays où l'on plante des fonctionnaires et où l'on récolte des impôts*' yazmıştı. "Fransa memur yetiştiren ve vergi hasat edilen bir memleketti" demeye cesâret etmişlerdi.

¹⁰⁶ AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihâd*, 1 Teşrin-i Evvel 1929, No:282, s.5267.

¹⁰⁷ Doktor Abdullah Cevdet, *İctihâd*, 15 Teşrin-i Sâni [1]327, No: 35, s.911-915.

Amerika Birleşik Devletleri'nin sâbık Hükümet başkanı Roosevelt'i dinleyelim: Bu hayatta her şeyle mücadelede bulunuruz...

Sağlam bir hükümet, o hükümeti teşkil eden erkeklerin ve kadınların pâk, kâvî, sağlam bir hayat sürmesi ile ve çocukların müşkülattan kaçacak yolda değil, müşkülâtı yenmeye ve üzerinden gelmeye cehd edecek, istirahatı aramayıp, meşakkat ve tehlikeye mutlaka galebe edecek yolda yetiştirilmeleriyle pâyidâr olabilir. İnsan yakınında bulunanlara cesaret etmeyi tavsiye etmekten, sonucu şüpheli teşebbüslerde bulunmaktan kendisini ve kendisine bağlı olanları hıfz etmekten hazzetmiş olmalıdır. Kadın ev idareciliğinin başı, aile müessesesinin arkadaşı, sağlam ve kesretli çocuk getirmekten korkmayan kuvvetli ve fetanetli annelerden olmalıdır. Güçlü kuvvetli ve 'Mâlîhulyâiye'(karasevda konularını işleyen aşk kitapları) kitaplarından birinde sahip olan Alfons Dode, döneminin taze zevcelerinin validelikten korkularını, yeni evlenen genç hanımları endişe ve korku içinde bırakan, korkulu mevzulardan bahsediyor. Bir millet hakkında açık bir surette böyle sözler yazılabildiği vakit, o millet, kalbinin kalbine kadar, -daha kötü bir tabirle -iliğine kadar çürümüştür. Erkekler işinden veya haklı harpten, yahut kadınlar çocuk doğurmaktan korkarsa, kan ve koca titrerlerse, onların yeryüzüne güçlü, cesur, yüksek ruhlu diğer erkek ve kadınların gelmesi için, üzerinde hakikaten yüz karası olarak bulundukları bu dünyadan silinmeleri gerekir. Bunların yeryüzünden kalkmaları iyidir..."

Sanayinin, şimendiferlerin kıymeti, bir dereceye kadardır. Fakat cesaret, kudret ve tahammül. Zevcelerimize ve çocuklarımıza muhabbet, aile ve vatan muhabbeti, nişanlıların birbirine muhabbeti, kahramanlığa ve yüce mücadelelere muhabbet ve onları örnek alma faziletleri ve kahramanların faziletlerine ve bütün bu faziletlere en yüksek derecede tesir eden unsurlardır. Bu faziletler bulunmayınca biriktirilen hiçbir servet, muazzam ve büyük alanlara yayılmış hiçbir sanayi feyzi, hangi şekilde olursa olsun, hiçbir ateşli faa-

liyet, ne fertler için, ne fertlerin toplumu olan millet için fayda vermez. Milletın cismine ait olan bu şeylerin kıymetini inkâr etmem, yalnız, bunlar bize unutturmamalı ki, milletin cismının yanında ruhu da vardır.

Bu tartışmalar, bu sitemler, bu endişeler bizim memleketimize matuf olsa, kuvvetleri acaba kaç defa daha ziyâde büyük olmaz!

Fransa önde gelenlerini dehşet ve telâşa düşüren bu mânevî suskunluk, bizde on kat, yüz kat, bin kat fazladır. İş böyle olduğu halde biz de hemen hemen hiçbir ikaz narası yükselmiyor. Sükûtumuzda yükselen bir sürat ile devam ediyoruz. Hayatın ve hayatın tadının mücadele meydanında, zorluklara göğüs germede, hayatın mâîşetini ve refahını kazanmak isteyenlerin, olumsuzluklar kollarını bükerek, hayatlarını zorla ellerinden almakta olduğunu açık örneklerle olmasa bile, çeşitli mevzular ve hayat hikayeleri ile olsun göstermeliyiz.

Hayatın insan açısından gerçek anlamı azınetmek ve çalışmaktır. Azım ve cehd gerektiren büyük amaçlar ve işlerden çekinmek, geri durmak hayattan, yaşamaktan korkmaktır. Hep bu konularla alakalı olarak, vaktiyle 'Kahriyyât' da:

Gınâ görüldüğü nispetde azm olur müzdâd

Bu sahne-i emele müşkülât lâzımdır.

demıştik.

Mevta yakışır var ise rahat döseğinde

İkdâm ü tahammül gerek erbâb-ı hayata

diyen büyük şair dahi, bu fikri anlatmayı murat etmişti.

'Memuriyetperestlik' diye tercüme etmek istediğimiz "Fonctionnarisme" hangi millette ifrâ dereceye varmışsa o milletin istiklâli verem olmuş demektir. Zirâ milletler fertlerin toplanmasından hâsıl olduğu gibi, bir milletin hakiki kıymeti olan millî seciyesi de kendisini teşkil eden fertlerin tabii temayüllerinden, eğilimlerinden ve zorluklara karşı başarılı olma kuvvetlerinden meydana gelir.

Toplunun gençleri birkaç yüz kuruş maaş için bütün hayat faaliyetlerini sınırlama ve harcamaya düşkün olan bir milletin fertleri, hürriyetin lezzetine doymamıştır ve hürriyetin gerekli önemini muhafaza edemeyecektir. Gençliğin büyük çoğunluğunun temel amacı, az da olsa yeterli ve sürekli olabilecek bir maaşa sahip olmak ve sonra emekliye ayrılmaktır. Hint'e koşmak, Habeşistan'a gitmek, Çin'in içlerinde talihini kovalamak, Japonya'da Japonlarla faaliyet ve teşebbüste boy ölçmek, Almanya fabrikalarında, Fransa imalât-hanelerinde işçilikle başlayarak işçi başı 'contre-maitre' olmak, daha sonra fabrikalar tesis etmek, yolları günden güne müşkülât ve zahmetlerle ile dolu olan bu maksatlara doğru:

*Öyle bir şiddet-i tasâm ile çıktım ki yola,
Karşıma çıksa bile seng-i mezârım dönmem.
Bahr-ı zehhâr değil, ebr-i şerâr-ı bâr değil,
Hep yanar dağlar ile dolsa civârım dönmem.*

diyerek yürüyecek, kesin bir niyetle ve kesin karar erbâbı gençlerimize binlerce teessüf, olunur ki, hemen hemen hiç tesadüf olunmuyor. Gençlere derim ki:

Bu gazeller, böyle âtıl kalmak için değil, sürekli olarak toplanıp büzülme ve yayılıp genişleme ve bu suretle faydalı bir netice hâsıl etmek için teşkil etmiştir. Bu dimâğlar, bu dimâğların altında nirsuz ve hareketleri dumura uğramak için değil, her çeşit açıklamalar ve aydınlatmalar ile böylesi dimâğların örneklerini çoğaltmak için müteşekkildir. Kuzey Amerika'da bu maddi ve manevî şevket ve yüceliği veren memuriyetperestler değil, müstakbel müteşebbislerdir.

Güney Amerika'yı bu derece hüsrân ve perişân düşüren memuriyetperestlik hastalığı ve teşebbüs etmeye uzak durmaktır.

Kuzey Amerika ki -Amerika Birleşik Cumhuriyetler Birliği'nindir-bugün her yönünden gerçek medeniyetin ve terakkinin en yüksek derecesini gösterir. Şahsî teşebbüsler, yani ahâlinin kendi kendisini

idâre etmesi, Kuzey Amerika'da o derece ileri gitmiştir ki, hükümetin mevcûdiyeti pek az ahvâlde hiss olunur. Bu yüzden 'hükümetlerin en iyisi kendisini en az lüzumlu kılandır' demekle, derin ve yüksek bir toplumsal gerçeklik ve açık bir ifade verilmiş olur.

İçinde bulunulan zamanın gerekli kıldığı hakiki ve istenilen yüksek medeniyet, memuriyetperestlik, diğer bir tabirle hükümete dayanmacılık ile aynı zamanda bir arada bulunabilme şansı yoktur. Hakiki medeniyetin olduğu yerde memuriyetperestlik olamaz.

Bu sözlerimizden memurların üzülmelerine ve kırılmasına gerek yoktur. Bizim üzerinde durduğumuz ve ayıpladığımız memurlar değil, memuriyetperestlik hastalığı ve zihniyettir.

Hakiki amaç, vatana ve millete faydalı olmaktır. Kimi memur olarak, kimi âmir olarak, kimi sanatkâr olarak, kimi sanâyici olarak, kimi tâcir olarak vatan ve millete din ve millet vazifelerini yerine getirirler. Fakat hiçbir memleket yoktur ki, bütün gençliği işgâl ve istihdam edecek derecede fazla memuriyetleri bulunsun. Bu halde bir milletin gençliğinin dörtte üçünün memur olmak aşk ve emeliyle hasret ve hicranla bir ömrü avâre geçirmesi nasıl revâ görülebilir?

Biz her şeyi hükümetten istemeye, hükümetten beklemeye öyle bir tehlikeli boyutlarda alışmışız ki, kendi himmetimizden kendi irademizi kullanmaktan, kendi teşebbüsümüzden bir şey talep etmeyi ve böylece kazanmayı âdeta unutmuşuz.

Peygamber Efendimiz, Server-i ehl-i Himem (SAV): "eziyet ve sıkıntılara katlanırız, onlar ile ülfet ediniz, nimetler dâimi olmaz" buyurarak zorlukları ve sıkıntıları anlayarak onlara göğüs germeye ümmetini teşvik etmiştir.

Tasvîr-i Efkâr'ın 16 Şubat 1910 tarihli nüshasında neşrolunan mektubumuzda söylediğimiz gibi bizim için en iyi örnek alınacak millet Japonlardır.

Bu yüksek mertebe ve medeniyete, onların ne vasıtalarla, ne yollarla vâsıl olduklarını araştırmalı ve tahkikatımızı kendimize tatbik etmeliyiz. Memleketimizde teşekkül ve temennisini birçok kereler göstermiş olduğumuz Encümen-i Tercüme (Tercüme heyeti)'nin ilk işi, Japonya'nın ilerleme ilkelerini ve sebeplerini araştıran eserlerin tercümesi olmalıdır.

Bu hususta "*Brithish Authors*" külliyyâtının 3957. adedini teşkil eden Japonca 'burk' demek olan '*Orokok*' unvanlı kitap pek faydalı eserlerden biridir. Çünkü Japonların içerdeki toplumsal hayatlarını araştırmaktadır. Bir milletin toplumsal yapısının ve hayatının tamamı ancak aile yapısından ve yaşantısından ortaya çıkar.

Koca bir Rusya Hükümeti ile kırk sene sürekli olarak çarpışan kahraman Şeyh Şamil, kuvvet ve şevketini hep Çerkezlerin terbiye ve aile âdâbından almıştır.

Evet, Japonlar, Japonlardan sonra da Macarlar bizim inceleme, araştırma ve örnek alma alarımızın dışında tutulmamalıdır. Japonlar! Japonlar!. Birkaç gün evvel gelen bir telgraf Amerika Birleşik Devletleri'nin şimdiye kadar cihanda mevcut harp gemilerinin cümlesinden daha büyük ve daha uzun süreli sefer yapabilecek kapasitede ve 32 bin tonlatoluk bir harp gemisi inşâsına karar verdiğini ve Japonya'nın ise aynı büyüklük ve süratte iki harp gemisi inşâsına başladığını haber veriyordu. Biz birkaç küçük harp gemisi satın almak için fakir, aciz ahâlimizden yardım ve bağış topluyoruz. Japonya kendi fabrikalarında inşâ ediyor.

Japonya ilk uyanıklık devresinde, Avrupa'ya ve Amerika'ya defaten 20.000 talebe göndermişti! Şaka değil, yirmi bin diyorum!

Bu yirmi bin talebe memleketlerine avdetlerinde, şartırtıcı bir şekilde ve yüksek bir hızla ülkelerini bayındır kıldılar ve bir düzen meydana koydular. Biz bu 20.000 rakamını Maarif (Eğitim), Nâfia (Bayındırlık), Maliye, Orman, Harbiye, Bahriye (Deniz), Ziraat, Posta-Telgraf-Telefon bakanlıklarımızın ve bilhassa ve bilhassa büyük

servet ve kültür sahibi olan babaların dikkatlerine ve yüksek arlaşımlarına samimi bir niyet ve alçakgönüllülükle arz etmek isteriz.

Vatandaşlarımıza ve bilhassa dindaşlarımız olan vatandaşlarımıza halis bir niyet ve olgunlukla söyleriz ki: Biz şimdi ya ilerlemek, yahut mahvolmak şıklarından birini tercih etmeye mahkûmuz. Boş laf ve dedikodu ile vakit geçirecek zamanda değiliz. Boş laflarla, beyhude övünmelerle vakit geçirmiş olan hükümetlerin ve özellikle İslâm Hükümetlerinin halleri meydandadır. Şiilik, Sünnilik ihtilâfı yüzünden 8000 Müslüman'ın karuyla boyanmış olan Buhara'yı Rusya daha bir ay evvel kesin bir surette işgal etti. Müslümanların karuyla boyanan ve dolan bir dinin mensubu olmaktan Cenâb-ı Hakk'ın bağışlamasına sığınırız. Böyle caniliğe ve gaddarlığa karşı şerefli İslâm dinini isnat etmek, ihsanı bol ve büyük olan Hazreti Allah'a karşı belki bir isyandır. Müslümanlar yalnız isim ve kıyafetle değil, ruhen, aklen, ahlâken Müslüman oldukları vakit Endülüs Medeniyetini, Bağdat Medeniyetini, Şâm Medeniyetini, Hint Medeniyetlerini meydana getirdiler ve şimdi âdeta koruma ve hamiyetleri altında bulunduğumuz Avrupa'ya irfan dersleri verdiler. İnsan vücûdunda önemli bir organ olduklarını, sağ ve salim olduklarını gösterdiler.

Hayat önündeyiz. Hayat korkusu yüreğimize girmesin. Hayattan korkmak, ölümden korkmaktan daha korkakça ve sonu gelmeyen bir rezilliktir. Hayat varlıktır. Varlık hayatla mücadele demektir. Zorlukları devirmektir, ilerlemektir, daima ilerlemektir.

Yaşamak - "İki Emel" de¹⁰⁹ söylemiştik- bir vicdan muhasebesine mâlik bulunup, onlunla güzellik ve hoşnutluklar tartmaktır. Yaşamak halden mütebessim olmak, geleceği yücelterek ve yükselterek temâşa etmektir. Biz yaşamıyoruz kardeşlerim; biz yaşamaktan korkuyoruz kardeşlerim. Yaşamaktan korkmayalım. Yaşayabilme-

¹⁰⁹ *İki Emel*, Kütübhâne-i İctihâd'ın 4. adedini teşkil eden bir risâledir. Mütalâasını gençlere tavsiye ederiz.

nin en birinci şartı yaşamaktan korkmamaktır. Yaşamak, müşkülâtı devirerek büyük gayelere ulaşmak ve irfâna vâsıl olmaktır.

Hayat o kadar mühim, o kadar büyüktür ki, yolunda hayat bile fedâ edilir. Ve hayat için hayatı fedaya ne derece hazır bulunursa, hayat o derece büyük ve yüksek olur.

Yeri oluŖan bir komŖumuz Bulgaristan kralılığından gelen kılıç şıkırtılarını, kılıç şıkırtılarından ziyâde, şimendifer, fabrika ve diğer sanayi müesseselerinin gürültülerini işitmiyor musunuz? Bu şıkırtılar, bu gürültüler, bu hayat karmaşıklığı, çalışma ve çabalamalar diyor ki, Bulgarlar yaşamaktan korkmuyor. Bulgarlar'da yaşamak korkusu yok! Boş sözlere değil, yapılan işlere bakın. Hakiki insanlık yaşamaktan korkmamak ile gerçekleşebilir. "Câhidû fi sebilullah" âyetinin gerçek anlamı, "Allah yolunda canınızla, malınızla nefsi-nizle mücadele ediniz, yaşamaktan ve yaşamak yolunda olmaktan çekinmeyiniz" demektir. "Sebilullah", yani "Allah yolu" zillet ve meskenet yolu değildir. Sebilullah, ilerleme, ileri gitme yoludur, adâlet yoludur, şevket ve galibiyet yoludur, zayıfları koruma ve kollama yoludur, zorbacıları hakir ve hor görme yoludur, insaf ve merhamet yoludur, çalışma, gayret etme ve himnet yoludur. Sebilullah ne fakirlik ve meskenet yoludur, ne aptalca tevekkül etme yoludur, ne de şuarsuz bir şekilde taarruz etme yoludur.

Avrupa'yı hemen hemen baştan başa gezdik. Kuzey Afrika'yı, Mısır'dan Trablusgarp'tan Fas'a kadar gördük. Buralarda senelerce yaşamak korkusu görmeyerek yaşadık. Bir köşe, bir bucak bulmadık ki, orada tüccar, kahveci, fabrikacı, değirmenci, bakkal, gemici olarak bir Yunanlı bulurunasın. Bunlar pek de beğenilmeyen Rumlardır.

Habeşistan'da zengin olmuş çok Rumlar gördük. Pur Artur'da milyoner olmuş Rumlar tanıdık. Mukdan'da müesseseleri olan Rumlar işittik. Şangay'da ticârethaneleri bulunan Rumları tanıdık. Demek ki bu milletin fertleri yaşamaktan korkmuyor. Yaşamak

korkusuna müptelâ milletlerin gençleri başkentlerinden çıkmaktan titrer. Bâb-ı Âlide (İstanbul) falan kalemde altı yüz, yahut bin kuruş maaşa sımsıkı sarırlar. Fakat gençliği böyle olan bir milletin hükümeti de sonu gelmez borçlar almaya devam eder. Sonra yılan dişi kalemli bir muharrir kalkar "Türkiye öyle bir memlekettir ki, memurlar ekilir, borçlar biçilir!" der. Bu söz ince anlayış sahipleri için çok acı bir ikazdır. Bu narayla yapılan ikaz aynı zamanda ne acı bir sitemdir. Söylüyoruz, bu sözün yayılmasını ve gerçekliğini hiçbir gürültü örtemeyecektir. Çünkü, doğru ve samimiliğin çınlaması bitimsizdir, ebedidir:

İhlâsı, ilmî, kuvvet imâmı elverir,

İnsanca kâdir olma demek, tâlib olmadır.

Halkın umûm, yaz kanına, yaz dimâğına:

Varlık mübâreze, yaşamak galib olmadır.

İskenderiye, 5 Mart 1910

Doktor Abdullah Cevdet

Gönlüme

Revan iken feleğinde eğilmek ayını
Dedim mi hiç sana ey serfraz gönlüm; eğil!
Eşitdirirdin olaydı çağırıldığında hayat
Çağırıldığın fakat, eyvah, zi hayat değil.¹¹⁰
16 ağustos 1924 Ab. DJ.

Terbiye-i Ahâlî¹¹¹

Aşağıdaki satırları tercüme ederek, “İttihat ve Terakki” ve “Hürriyet ve İtilaf” fırkalarınızın erkânına ithaf ediyorum.

A.[abdullah] C.[evdet]

“Toplum halinde yaşama etkisinin yardımıyla, bütün insanları şeref ve haysiyet sahibi ve hür kılmak... Hükümetin, mevcut durumda ve en acil olarak yapması gereken vazifesi işte budur. Bu olmadıkça yapılan her şey faydasız veyahut boşuna zaman tüketmektir. Muttasıl hürriyet ve hak toplumdaki ve katılımcılıktan bahsolunuyor. Eğer zekâlar tabii hallerinde bulunsaydı bunlardan daha iyi bir şey olmazdı. Fakat zekâlar, gerçek tabiatlarına varınca ya kadar bunlardan daha ziyâde vâhî bir şey bulunamayacaktır. Ahmaklar yahut cahiller istedikleri kadar toplansınlar. Onların toplanmalarından ve bir araya gelmelerinden hiçbir iyi şey çıkmayacaktır. Bir mezhep veya bir siyâsi partiye mensup olan adamlar, fikirlerinin ortaya çıkmasına tazyiklerin mâni olduğunu düşünürler ve bu tazyiklere karşı tamamıyla olumsuz düşüncede bulunurlar. Aldanırlar. Onların fikirlerini söndüren hükümetlerin kötü niyetle-

¹¹⁰ AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 15 Nisan 1930, No:295, s.5371

¹¹¹ Yazar: Ernest Renan, Mütercim: Abdullah Cevdet, *İctihad*, 15 Kanun-ı Evvel [1]327, No: 37, s.935-356.

ri değildir; sebep, fikirlerinin kemâle ermemiş bulunmasıdır. Nite kim farklı kâvimleri esâret altında tutan hükümetlerin zor kullanması ve kuvveti değil, tebaasının zillet içinde bulunmasıdır. Hürriyetle yaşamak istidâdı kemâle erdiği vakit, derhal kavimlerin bir hürriyeti almaya ve kullanılır hale getirtmelerine ihtimal verilebilir mi? Her şeyi söylemek hürriyeti muhatapta söylenen sözü tenki de olsa doğru da olsa kabul, yanlış ise reddetmek için gerekli anlayış, ön görüş, yeterlik, seçme ve ayırt edebilme kuvvetinin bulunmasını gerekli kılar. Eğer bu temyiz ve takdire muktedir olmayarak kimselerden müteşekkil ve kanûnen muin bir sınıf halk bulunsaydı bunlara söylenecek şeyleri dikkat ve nezâret altında tutmak lazım gelirdi. Zirâ hürriyet hataları tashih eden insan sağduyusunu, büyük acıklığıyla birlikte kabul edilmesi mümkündür. Bu cihetle hürriyeti talim ve tedris, çocukların menfaatleri nokta-i nazarından tamamıyla abes bir konudur. Çünkü çocuk kendisine söylenen sözü tenkit edememeksizin kabul eder. Hocasını tetkik edecek düzeyde değildir. Arkadaşlarına rey ve mütalaasını beyan eden bir adam gibi değil, onlara katılan, inanan biri olduğundan, âşikârdu ki, kendisine öğretilen şeyler üzerine bir nezâret hasıl edilmek ve hatayı sevâbından temyiz için kendisinin hürriyeti yerine diğer bir hürriyet ikâme olunmak gerekir. Yetişmiş adamlar arasında ayrı ayrı sınıflar oluşturmak mümkün olmadığından onlar hakkında hürriyet, kendi seçimleri ile mümkün olan yegâne yoldur. Fakat muhakkaktır ki ahâlinin terbiyesinden evvel hürriyetlerin tamamının öğretilmesi ve verilmesi tehlikelidir ve bir takım sınırlamalar gerektirir. Filhakika düşündüğünü söylemek hürriyetine ait meselelerde, yalnız söyleyenin bir tabii hakkı olan ve ancak diğerlerin hukukuyla sınırlı bulunan hakkı değil, dinleyenini dikkate almak zorundadır. Dinleyen kendisine lazım gelen ayırma kuvvetine dâima mâlik bulunmadığından âdeta hükümetin koruması ve hamiyeti altında sayılır. Söyleyenin tarafından değil, dinleyeninin tarafından sınırlamalar câiz ve mesrûdur. Her seviye söylemek hürriyeti an-

cak o zaman geçerli olabilir ki, herkes kedisine lazım gelen ayırma, tefrik etme melekelerine mâlik bulunur ve mecnunların en iyi ce-zâsı umûmun göstereceği hafife alma ve dalga geçme olur.”

Ernest Renan,

Tercüme: Abdullah Cevdet

Şa'ir Muhitine

Dinledi vecd ile yalçın kayalar, unumanlar,
 Bir sana yetmedi te'sir nevayi udum,
 Yağmurum munkalib oldu acı gözyaşlarına,
 Ölü bir ufuk üzerinde dolaşan bir bulutum.¹¹²
 4 Temmuz 1929 AB. DJ.

Hürriyet-i İrticâ Yok!¹¹³

Her tarafta hâkimiyet-i ümmet yine, hâkimiyet-i
 ümmet nâmuna, mezâra ilkâ olunmuştur

[Consideron].

Biliyorum, bu makaleyi okuyanların belki bir kısmı "koca eski hürriyetperver! Koca yeni müstebit" diye bağıracaklardır. Fakat okuyucuların hoşuna gitmeyi düşünen, okuyucuların taktir etmesine, beğenmesine veyâ beğenmeyip yüz çevirmesine dikkat edip bunları hesap ederek kalemini kullanan yazarlar, yazarlığın gerektirdiği hakiki vasıflara tamamıyla mâlik değildir. Bence ehl-i kalem, dâima evlâda karşı peder vaziyetindedir. Peder evlâdının hoşuna gitmeye değil, evlâdına ne kadar acı ve ne kadar elem verici olursa olsun hakikat dersi vermeye, hayat kavgasında gâlip gelecek, ezilmeyecek yolda terbiye etmeye borçludur. Evdeki kucak şefkâtini, iltifatı, nazlanmayı bırakarak, lalanın, büyük validenin, küçük validenin hasılı bütün ailenin titreyeceği muhabbet ve itinâlardan ayrılarak, mekteplerin bazı mertebelerde dürüst, daralan havası içine girmeyi isteyen çocuklar pek azdır. Sabilik ve rüşd yaşlarını böyleleri çocuklar ve iltifatlar içinde geçirmiş kimselerden bir tek kişi gösterilemez ki, dizlerine acı veren zorluklar kan doldurmuş olma-

¹¹² AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 15 Haziran 1930, No:299, s.5407

¹¹³ Abdullah Cevdet, *İctihad*, 15 Mayıs [1]328, No: 47, s.1098-1100.

sın ve artık bulunmayan anne-baba ve akrabalarına rahmet ve şük-rân okusun.

İşte ben bugün bu önemli noktadan yola çıkıyorum. Bu nokta-i nazardan duruma bakacağım.

Makalemin unvânı da kulaklara pek güzel gelmese gerektir: ‘Hürriyet-i İrticâ yok! Hürriyet ne demektir? “Hürriyet; bütün işle-rin, meşrû eğilimlerin ve insan tabiatının kanunlar ile sınırlanması ve temin edilmiş olduğu halde eğitim-öğretim serbestliğinin sağ-lanmasından ibarettir.” İşte filozofların, siyâsilerin yekdiğerine az çok benzeyen hürriyet tariflerinden en çok bilinen ve makbûl olan bir tarif. Bu tarifi tahlîl edelim: Evvelâ bütün işler ve tabii eğilimler olacak; sonra bunlar meşrû olacak; sonra, kanunlar ile sınırlandırılacak ve kanunlar ile haklar temin edilmiş olacak.

İleri gelenler ilâve ederler: Her ferdin hürriyeti, sonrasında ge-lenin hürriyeti ile sınırlıdır. Ben ilâve etmek lüzûmunu hissediyorum: Her ferdin hürriyeti kendisinin ve mensup olduğu memleket ve milletin hayır ve menfaati ile sınırlıdır. İşte meselenin can damarına temas etmek üzereyiz. “Hürriyet adına ve hürriyet hakkı için yapılacak, her hareket o hareketi icrâ edene ve bu hareketin gerçek-leşmesine sahne olan sosyal çevreye faydalı olacak ve her halde zararlı olmayacak.” İşte bunlar hakiki bir hürriyet için şarttır. Bundan müthiş fakat sonu selamete çıkan bir netice çıkıyor. Hürriyet, herhangi cins ve şekilde olursa olsun, fayda ve zararını, hayır ve şerri fark olmayan kimselerde ortaya çıkmaya ve var olmaya mâlik değildir. Ortaya çıkmaya ve var olmaya mâlik olmaksızın mevcut ve mâmûl olan hürriyettir ki, ben hürriyet-i irticâ kelimeleri ile tabir ediyorum ve böyle bir hürriyetin gerçek manada olmadığını ve olmamak lâzım geldiğini yüksek, pek yüksek sesle söylüyorum. ‘13 Nisan’, ‘31 Mart Vakâsı’, ‘Lankaza’ (Selânîk) fâciası’, ‘Eskişehir faciası’ hep hürriyet-i irticânın ortaya çıkmasına meydan verilmiş olmasının kötü birer neticeleridir. İntihar hürriyeti varsa, irtica hürriyeti de olsun, fakat intihar eden adam yalnız kendi canının telef

etmek deliliğiyle suçlu değildir. O ayrı zamanda toplumun bir ferdini, bir uzvunu da katletmiş olmakla cânidir ve sırf bu yüzden suçludur. Ben mebus olsam ve adliye encümeninde azalardan biri bulunsam intihar edenleri (intihar etmeye kalkışanları) cezalandırmak ve onları takip edecek bir kanun maddesi teklif ederim. İntihar teşebbüsünde bulunanları lalettâyin bir vatandaşın bir hemcinsin hayatına suikast etmiş olanlara yapıldığına benzer bir surette cezalandırmak isterim.

Bir fert kendi hayatının devamında, hâkikat halde dilediği şekilde kendi bildiğince mâliki ve hatta mutasarrıfı değildir. Bunun için başka bir dünya üzerinde tek başına bir adam olarak yaşamak imkansızlığı mümkün olmak lazım gelir.

İşte bu nokta-i nazardan baktığı içindir ki, 'Victor Le Consideron' "baştan başa ümmet hakimiyeti nâmına, ünmet hâkimiyeti mezâra konulmuştur."¹¹⁴ diyor. Bence meşrû hükümetin temel sıfatı, umum hallen topluca işlerini halletmeye hazır ve memur olması değil, belki hükümetin hareket ve icrâatını bihakkın murakabe ve tenkit edecek seçkin insanların çoğalmasına ve inkişâfına yolları açık ve münevver tutmasıdır.

Galiba bir Alman olan hâkimin bir sözü şimdi hatırımda güneş gibi parladı: "Millet ayaklanmaya taraftar olmamalı, fakat ayaklanmayı gerekli kılacak bir hükümete meydan vermeyecek bir surette ayaklanmaya müsait ve kabiliyetli olmalıdır."

Şurada sözü: *La Vie de Jésus*, yani, 'Hayat-ı İsa' adlı kitabın sahibi olan yazara terk ediyorum: "Toplum halinde yaşamarın, medenileştirme tesiriyle, bütün insanları şeref ve haysiyet sahibi, hür kılmak... Hükümetin, mevcut durumda ve en acil olarak yapması gereken vazifesi işte budur. Bu olmadıkça yapılan her şey faydasız, veyahut boşuna zaman tüketmektir. Muttasıl hürriyet ve hak toplumdan ve katılımcılıktan bahsolunuyor. Eğer zekâlar tabii halle-

¹¹⁴ *İstibdâd*, Dibâce, Sahife: 8.

rinde bulunsaydı bunlardan daha iyi bir şey olmazdı. Fakat zekâlar, gerçek tabiatlarına varıncaya kadar bunlardan daha ziyâde vâhî bir şey bulunamayacaktır. Ahmaklar yahut cahiller istedikleri kadar toplansınlar. Onların toplanıp bir araya gelmelerinden hiçbir iyi şey çıkmayacaktır. Bir mezhep veya bir siyâsî bir partiye mensup olan adamlar fikirlerinin ortaya çıkmasına tazyiklerin mânî olduğunu düşünürler ve bu tazyiklere karşı tamamıyla olumsuz düşüncede bulunurlar. Aldanırlar. Onların fikirlerini söndüren hükümetlerin kötü niyetleri değildir; sebep, fikirlerinin kemâle ermemiş bulunmasıdır. Nitekim farklı kavimleri esâret altında tutan hükümetlerin zor kullanması ve kuvveti değil, tebaasının zillet içinde bulunmasıdır. Hürriyetle yaşamak istidâdı kemâle erdiği vakit, derhal kavimlerin bu hürriyeti almaya ve kullanılır hale getirmelerine ihtimal verilebilir mi? Her şeyi söylemek hürriyeti muhaptapta söylenen sözü tenkit de olsa, doğru da olsa kabul, yanlış ise reddetmek için gerekli anlayış, ön görüş, yeterlik, seçme ve ayırt edebilme kuvvetinin bulunması gerekli kılar. Eğer bu temyiz ve taktire muktedir olmayan kimselerden müteşekkil ve kanûnen muin bir sınıf halk bulunsaydı bunlara söylenecek şeyleri dikkat ve nezâret altında tutmak lazım gelirdi. Zirâ hürriyet hataları tashih eden insan sağduyusunu, o büyük acıklığıyla birlikte kabul edilmesi mümkündür. Bu cihetle hürriyeti talim ve tedris, çocukların menfaatleri nokta-i nazarından tamamıyla abes bir konudur. Çünkü çocuk kendisine söylenen sözü tenkit edememeksizin kabul eder. Hocasını tetkik edecek düzeyde değildir. Arkadaşlarına rey ve mütealaâsını beyan eden bir adam gibi değil, onlara katılan, inanan biri olduğundan, âşikârdır ki, kendisine öğretilen şeyler üzerine bir nezâret hasıl edilmek ve hatayı sevâbından temyiz için kendisinin hürriyeti yerine diğer bir hürriyet ikâme olunmak gerekir. Yetişmiş adamlar arasında ayrı ayrı sınıflar oluşturmak mümkün olmadığından onlar hakkında hürriyet, kendi seçimleri ile mümkün olan yegâne yoldur. Fakat muhakkaktır ki ahâlinin terbiyesinden evvel

hürriyetlerin tamamının öğretilmesi ve verilmesi tehlikelidir ve bir takım sınırlamalar gerektirir. Filhakika düşündüğünü söylemek hürriyetine ait meselelerde, yalnız söyleyenin bir tabii hakkı olan ve ancak diğerlerin hukukuyla sınırlı bulunan hakkı değil, dinleyenini dikkate almak zorundadır. Dinleyen kendisine lazım gelen ayırma kuvvetine dâima mâlik bulunmadığından âdetâ hükümetin koruması ve hamiyeti altında sayılır. Söyleyenin tarafından değil, dinleyenin tarafından sınırlamalar câiz ve meşrûdur. Her şeyi söylemek hürriyeti ancak o zaman geçerli olabilir ki, herkes kendisine lazım gelen ayırma, tefrik etme melekelerine mâlik bulunur ve mecnunların en iyi cezâsı umûmun göstereceği hafife alma ve dalga geçme olur.”

Yukarıya aynen naklettiğimiz bu satırların yazarı, cihâna hürriyet dersi vermiş bir millet olan Fransa'nın ve bütün dünyanın en meşhûr, muazzam, önde gelen düşünürlerinden biri olan Ernest Renan'dır. Bu günlerde hükümetin seçme ve seçilme işlerine müdahalesinden şikayetler işitiliyor ve okunuyor. Ben dâima söylediğim, yazdığım ve dâima söyleyeceğim ve yazacağım üzere, hükümetin Hazreti Meryem gibi namuslu bir bâkire ve iffet sahibi olduğunu zan ve iddia etmem. Hukuk vazifesinin haricine çıkması hem kendisine, hem cümlemize zararlı olacağı için, onlara karşı doğruları ortaya koyarım. Ancak, bilerek ve bazı üzücü bir şekilde ve acıyla karışık olarak malûm olan bir cihet vardır ki, o da, hükümet.. İnsanların iradesini hür olarak kullanmasına ve serbest iradeli olmalarına kesin bir surette seyirci kaldığı halde, Meclis-i Mebûsânun büyük bir çoğunluk itibâriyle büyücüler, türbedârlar, riyâkâr sofular ve meczuplardan müteşekkil olacağıdır.

“Ey ahâli, İttihat ve Terakki'nin kaldırmak istediği Madde 35'ten murat nedir bilir misiniz? 35'in beşi, beş vakit namaz, otuzu da otuz gün oruçtur” diyebilen hezele ve onları duyan, dinleyen cahil insanlar mevcut bulunduğu müddetçe ben hükümetin de a-

hâlinin de kafalarını kucaklayarak kulaklarına bağırmakta devam edeceğim.

Hürriyet-i irticâ yooook!

23 Mart Sene 1328 İstanbul
Abdullah Cevdet

İman Getiren Eller

Nardan, nurdan elhâni semavilerdendir;
 Tâcdâran bilemez, neşve-i tâci serimi;
 Açtılar bin yara meş'al taşıyan kollarıma;
 Kestiler şefkat ü iman getiren ellerimi.¹¹⁵

7 Kanun-ı Sani 1918

Yangın Var!¹¹⁶

Öyle müthiş ve feci bir mevzû önündeyim ki, makaleme bundan daha uygun bir unvan bulamadım. İki sene evvel ayrı meseleyi neşr için yazdığım satırlara 'İnsan Tavuk Değildir' başlığını koymuştum. Hükümetin ve halkın dikkatini çekmeye kâfi gelmedi. Şimdi 'Kıyamet kopuyor' desem kimbilir belki dehşetli bir haber var zannolunur. Ve vatanımızın sağdan soldan tehlikeye ve ihtiraslara marûz olduğu şu zamanda makale -hamiyeten- okunmaz. Fakat hakikaten bizim kıyametimiz kopuyor. Hoca Nasreddin'in, "küçük ve büyük iki kıyamet vardır. Küçük kıyamet kadınının öldüğü vakit, büyük kıyamet ben öldüğüm vakit kopar" tarzındaki meşhur sözlerinde büyük bir hikmet bakışı vardır.

14 Nisan 1328 tarihli ve 45 numaralı 'Hak'da "bu memlekette hayat kadar mutenâ belki hayattan daha ziyâde mutenâ iki mesele var: Genel sağlık, genel eğitim... Anadolu'ya, Rumeli'ye ve özellikle Anadolu'ya sıhhat ve genel refah noktalarından bakılacak olursa ne kadar ağlanacak, insanı ne kadar telâşa düşürecek bir halde olduğunu şimdi düşünmeye çalışacağım. Fakat, bu 'düşünmeye çalışmak' hiçbir zaman, bundan belki bin sene evvel ortaya konul-

¹¹⁵ Abdullah Cevdet, *Karlı Dağdan Ses*, İctihad Kitabhânesi, Orhaniye Mat. İstanbul 1931, s. 44.

¹¹⁶ Abdullah Cevdet, *İctihad*, 1 Temmuz 1328, No: 49, s. 1132-1136.

muş olan '*Mcorpere sano mens sana*' yani 'sağlam akıl ancak sağlam vücutta bulunabilir' ebedi hükmünü bana unutturabilecek kadar hükümlü olamayacaktır. Bu hayati meselemiz daha doğrusu bu bitmeyen ölümcül meselemiz hakkında mutlaka gelecek cumartesilerden birinde kıyameti koparacağım" demiştim.

Biz gerek şahsî, gerek toplumsal gelecek hayatımızı muhafaza ve temin etmek istiyorsak nüfus ve nüfuzumuzun çoğalmasına her şeyden daha ziyâde itinâ etmeliyiz.

Tahmini bir hesaba göre nüfusumuz her sene yarım milyon azalmaktadır. Bugün kendisi ile çarpışmakta olduğumuz İtalyanlar her sene yarım milyona yakın bir miktarda artmaktadırlar. İnceden inceye araştırarak yapılan bir hesaba ve sayıma göre İtalya'da yalnız 1909 senesi zarfında 377.988 nüfus artmıştır.¹¹⁷

Almanya'nın toplam nüfusu 23 Şubat 1911'de yapılan nüfus sayımına göre 64.896.881 bulunmuştur. Bu miktar 1905 senesinde 60.641.489 idi ki, beş sene zarfında 4.255.392 nüfus artmış demektir.

Mısır'ın nüfusu son otuz sene zarfında tamam iki misli artmıştır. Diğer milletler her sene birkaç yüz bin raddesinde artmakta iken Türkiye nüfusunun birkaç yüz bin azaldığını gören bir vatan-daşın, "yangın var!" yahut "kıyâmet kopuyor!" diye haykırması tabii değil midir?

Türkiye'de nüfusun azalması bir cinayet eseridir, bir cinayettir. Cümlemiz bu cinayete az çok ortağız ve cinayetin töhmeti altındayız. Yalnız bu cinayetin gerek Abdülhamid Efendi'nin saltanatı zamanında, gerek daha evvelki cehalet zamanlarında ve zulümde olduğu gibi şu 'devr-i dilâra-yı hürriyet'¹¹⁸ dediğimiz biz sahte pehlivanların devrimizde de hemen hemem aynı merhametsizlik

¹¹⁷ 34 Numaralı İçtihad'ın 'İtalya'ya Müteallik Bazı Vesâik' unvanlı makalesine bakınız.

¹¹⁸ Cevdet bu ifade ile "hürriyet aşkıları devri"ni yani II. Meşrutiyet neslini kastetmektedir, (ÇN).

ve ayrı fecaât ile devam etmesidir ki, insanı çıldırtacak derecelere vardırabilir.

Nüfusumuzun böyle azalması, vatandaşlarımızın olmayan bir harbin mağlupları ve kahrolmuşları olarak kırılması, şüphe var mı ve söylemeye lüzûm var mıdır ki, 'genel sağlığa' gereği gibi ehemmiyet vermediğimizdendir. Bu ehemmiyet vermemek cinâyetini ne derecelere kadar işlemiş olduğumuzu 1328 senesi bütçesinin şu verileri daha ziyâde ve daha dil açıklığı ile göstermektedir:

Devletin Başlıca Müesseselerinin Bütçesi:

Adliye:	76.735.200	Kuruş.
Maarif:	92.275.392	"
Ticâret ve Nâfia:	122.752.080	"
Bahriye:	127.600.000	"
Harbiye:	820.000.000	"
Defter-i Hakâni:	31.534.800	"
Umûr-ı Sıhhiye-i Umûmiye:	9.799.629	"

Genel sağlık işlerine, her nimetin her kuvvetin her nevi hayatın hakiki kaynağı olan genel halk sağlığına ne kadar cimri davranılarak tasaddukta bulunulduğu görülüyor.

Otuz milyon nüfusumuz var deniliyor. Senede otuz milyon lira millî gelirimiz var deniliyor. Bu otuz milyon lirayı veren otuz milyon vatandaşın her birinin sıhhati ve hayatı için senede kırk para olsun veremiyoruz. Yüz kuruş gelir getiren bir hayvanın hayatını korumak için bir beygir sahibi senede bir kuruş değil, beş kuruş tahsis etmekte tereddüt etmez.

Anadolu'da, ahâlisinden eser kalmamış köyleri benim gözlerim gördü. On sene evvelki miktarna nispeten yüzde altmış nispetinde nüfusu azalmış köyler gördüm:

Yemen'de çürüdük Balkan'da öldük,

Adliyeye düştük orada döküldük,

Yetim başı gibi akdık, döğüldük,

*Size nasib geçmek, göçmek dediler!*¹¹⁹

diye ağlayan, mutlaka bu bedbaht köylerin perişan olmuş sakinle-riydi.

Evet on sene zarfında köylerin müthiş bir derecede nüfus azal-ması, asker muâyenelerinin, köy ve kasaba muamelelerinin ortaya koyduğu neticelerle tahakkuk etmektedir. İş insanların ölmesi ile de bitmiyor. Mevcut ve hayatta olanların büyük bir çoğunluğunda da hayır kalmamıştır. Hayatlarını sürdürebilmek için kuvvet ve ik-tidar kalmamıştır. Boylar küçülmüştür, bacaklar incelmış ve eğril-miştir. Bu zayıflama ve gerileme insan cinsiyle sınırlı kalmamıştır. Sürdüğü saban tarlada derin ve verimli izler bırakan öküzler artık yoktur. Öküzler eşek kadardır. Eşekler koyun kadardır. Çiftler ek-seriyâ bir eşek bir öküz tarafından sürülür ve süren ekseriya ka-dındır.

Son olarak, seçim bölgesinden yeni dönen Kütahya mebusu Ce-mal Bey yalnız Kütahya seçim bölgesinde dört sene evveline nispe-ten yani dört sene zarfında altı bin seçilmiş evlek arazinin azaldığı-nı tahkik etmiştir. Hayvan cinslerinde ansızın ortaya çıkmış olan hüsrân ve hezimet bitki ve ağaç cinslerini de perişan etmiştir. Mu-allim Doktor Eşat Paşa Çankırı'dan Ankara'ya ve Ankara'dan Es-kişehir'e kadar sürekli olarak ve at sırtında yürüyüşüyle beş-altı günlük mesafe teşkil eden bölgelerde ağaca pek nadir olarak tesa-düf etmiş olduğunu söylüyor. Gördüğüm köylerdeki haneler me-zarlardan başka bir şey değildir diyor.

¹¹⁹ Abdullah Cevdet'in aynı konuyu işleyen bir başka şiiri de şöyledir:

Matemli Yurd

Niçin ıssız, viran oldun güzel yurd?

Neden her yanında yoklar belirdi?

-Yemen yedi, Balkan al kanlar içdi,

Bülbüller kahr oldu, güller delirdi.

30 Mayıs 1915.

Sıtma, verem, frengi, tifüs, çiçek ve kuş palazı, dizanteri vesâire gibi bulaşıcı hastalıklar hiçbir engele takılmadan, uluorta yayılmakta ve insanları, hayvanları tahrip etmektedir. Pâyitahtımızın burnu önünde bir vilayeti olan Bursa'nın İznik kasabasında otuz yaşı geçmiş hiçbir kimse yoktur. Ve ahâlinin geride kalanlarının yüzde beşi 'kaşaksıpaludein' denilen ve sıtma hastalığının vücûda verdiği harâbiyet ve hezimet halinden ibâret bulunan yaygın bir hastalıktan saklanmış, kurtulmuş bir kimse kalmamıştır.

Bu toplumsal hayatımızın, bu arkasırı çevirmeyerek ve daima harp ederek dönmek gerektiren hastalıklarının sebepleri meydandadır. Hükümet genel sağlık işlerine layık olduğu kadar ehemmiyet verecek derecede ne kalp ne dimağ sahibi olmamıştır. Bunun zarurî neticesi olarak memleketin sağlığını temin ve idâreye vâsıta olan müesseseler meydana getirmemiştir. Ortalama olarak bir milyon nüfusu olan vilayetlerde 200 yataklı hastane yoktur. Askerî hastaneleri mevzubahis etmiyorum. Sağlık işlerine en yakından tesiri olan lağımlar (pis suların aktığı yeraltı kanalları) Osmanlı devleti'nin başkenti İstanbul'da bile yoktur. Dünkü Bulgaristan'ın belediyelerinde mükemmel sağlık teşkilatı mevcut olduğu halde hükümet dahi ayrıca genel sağlık namına senede 400.000 Fransız lirası sarf etmektedir. Bizim nüfus miktarımız, bizim memleketimizin kapladığı alan ile mukayese olunursa, bizim devletimizin genel sağlık namına 12.000.000 (on iki milyon) Fransız lirası sarf etmesi lazım gelirdi. Halbuki şimdi ancak bu miktarın bir çeyreğini sarf ediyor.

Tekrar etmeliyim: devlet kendisine her sene otuz milyon lira veren tebaanın sıhhati, hayatı için otuz milyon kuruş olsun vermeli ve bunu merhameten, lütfederek değil, menfaati gereği vermelidir.

Ortaya koyduğumuz ve anlattığımız bulaşıcı hastalıklar Türkiye'ye mahsus semâvi afetler değildir. Avrupa'nın, Amerika'nın hâsılı dünyanın her memleket ve milletinde mevcut olmuştur. Fakat başka devletler ve başka milletlerin münevver adamları, münevver

cemaat ve cemiyetlere has genişlik, iletişim ve birbirlerini kapsayan bir şefkatle çalışmışlar ve milletlerini kurtarmışlardır.

Avrupa'da tıpça 'humma marazı' denilen ve bizim sıtma dediğimiz hastalığa karşı büyük ölçüde önlemler almış, önüne geçmek için gayretler verilmiş ve dikkat edilmiştir. Gayretli Doktor Milaslı İsmail Hakkı Bey'in 'Sıtma ve Sıtmalı Yerlerde Çare' unvanlı faydalı kitabı bu konuda bir fikir verir. Himmeti teşekkürle değer.

E. Marchau ve Ch. Grall namlarında iki Fransız tabibi tarafından idare edilen *Paludisme* unvanlı kitap büyük kıtada 565 sayfa-dan müteşekkil ve 140 farklı resim ile süslenmiştir. Avrupa'da sıtma hastalığının ortadan kaldırılması ve tedavisi için yazılmış kitaplar yüzlerce hatta binlercedir. Bizde bunları düşünen az, yazan pek az, okuyan ve gereğince uygulayan hemen hiç yok. Sıtmanın mikrop hücreleri şüphesiz bizi İtalya'nın donanmasından daha ziyâde tahrip etmektedir. Ve çeşitli hastalıklar, çeşitli itinasızlıklar ve ihmalkârlıklar, bizim ırkımızı, neslimizi, hiçbir düşman istilasının yapamayacağı derecede tahrip ve mahvediyor.

Uzun müddet, memleketimizde frenciye hastalığı (frengi) ve diğer hastalıkların uzmanlıklarını yaptıktan ve Anadolu'nun önemli bir kısmında araştırmalarda bulunduktan sonra Almanya'ya dönen Profesör Doktor Doring "Şark meselesi için hiç telâş ve acele etmeye lüzum yok. Benim gördüğüm sağlık durumuna bakılacak olursa, Şark meselesi pek az zamanda bitecektir. Çünkü hastalıklar, fakirlik ve sefâlet, Türkleri kendiliğinden bitirecektir." demiştir ve bu sözü o zaman matbuatta hayli çalkalanmıştır.

Ben burada hastalıklara karşı hükümetin izleyeceği yollardan ve alacağı tedbirlerden bahsetmeyeceğim. Bu tedbirler sağlık bilgisi kitaplarında ve genel olarak bütün doktorların meslek bilgisi dolu kafalarında oldukça bol bir şekilde mevcuttur.

Hükümet tarafından ilk ve pek kolay şefkatli bir teşebbüs olmak üzere her tarafça makbul olan tedbiri ve bu tedbirin verdiği önemli

neticeleri göstermekle yetineceğim. Bu tedbir sıtma hastalığına karşı oluşturulmuş bir silahtır.

'Quinine d'Etat' denilen devlet sülfatosundan bahsetmek istiyorum. Bu tedbir hükümetçe ucuzca ve fakat hâlis bir çeşidinden tedârik olunmuş sülfatonun ölçülü miktarlara taksim edilmiş olduğu halde sıtmalı yerler ahâlisine gayet ucuz fiyatla satılmasından ibarettir. Oluşturulma sureti, dağıtılması ve satış işlemleri uzun uzadıya başka yerlerde anlatılmıştır. Yukarıda ismini zikr ettiğimiz kitabın 160. sayfasında yer alan ve İtalya'da üretilmekte olan 'devlet sülfatosu' usûlünün verdiği sonuçları gösteren cetveli buraya naklediyorum:

Sarf Olunan Hükümet Ödeneğinin Miktarı:

<u>Sene</u>	<u>Kilo</u>
1902 ilâ 1903	2242
1903 " 1904	7234
1904 " 1905	14071
1905 " 1906	18712
1906 " 1907	20723
1907 " 1908	24351

Sıtma Yüzünden Ölenlerin Adedi:

<u>Sene</u>	<u>Vefat Adedi</u>
1900' de	15865
1901''	13355
1902''	9908
1903'''	8513
1904'''	8501
1905'''	7838
1906'''	4871
1907'''	4160

Bu cetvelin dikkatle mütalaasından ‘devlet sülfatosu’ usûlü sayesinde sıtma hastalığından ölenlerin seneden seneye önemli bir miktarda azaldığı görülmektedir.

Devlet bu sayede tebaasının ölüm oranını ve miktarını azalttığı gibi, ‘sülfato’ satmak yüzünden kâr bile etmiştir. Bu kâr dahi her sene artarak devam etmiştir. İşte İtalya devletinin ettiği sâfi kârı gösteren cetvel:

<u>Sene:</u>	<u>Net Kâr Miktarı, (Frank)</u>
1902’de	34.000
1903’”	130.168
1904’”	183.382
1905’”	146.295
1906’”	462.280
1907’”	640.000

30 Nisan 1328 tarihli ‘Tanin’in ‘Hayat Meselesi’ unvanlı önemli makalesini Hüseyin Cahid (Yalçın) Bey şu satırlarla bitiriyordu:

“Bakanlık teşkilâtları düşündüğümüz, Posta Telgrafı ayırdığımız, Ticareti ayırmayı tasavvur ettiğimiz sıralarda biraz da hayat, Sağlık Bakanlığı teşkilatını düşünmemiz icâp etmez mi? Memleket-te sağ adam kalmazsa kim muhabere edecek, ticaret ile kim meşgul olacak? Nüfusun çoğalması için dışardan göçmen almayı düşünecek kadar uzak görüşlü olurken memleketin içindeki adamlarımızı ölümden kurtarmak çaresini nasıl olup da araştırmıyoruz?

Avrupa’nın hali belki lüzum göstermez, fakat bizim memleketimizin mevcut durumuna bakıldığı zaman, bizde hayat şartları ve genel sağlık işleri ile hastanelerle hâsıl sıhhat ve hayat meselesiyle uğraşacak bir bakanlığa ciddi ve hakiki bir ihtiyaç vardır. Yoksa İstanbul sokaklarına düşen bir zavallı hastanın derkenarlı kağıt gibi

kapıdan kapıya havâle edilerek, nihayet kaldırım üzerine atılmakta devam ettiğini görmek felâket ve zilletine her an maruz kalacağız.”

Hüseyin Cahit Bey’in bir Sağlık Bakanlığı oluşturulmasına fazla derecede bel bağladığı görülüyor. Samimiyete sevk eden bu türden konuşmalara daha ziyâde inat etmeyerek diyeceğim ki, genel sağlığımız için bir bakanlık teşkil etmek elbette faydalıdır ve lazımdır. Fakat genel sağlığımızın bu kadar ihmal edilmekte olması genel bir Sağlık Bakanlığının bulunmamasından ve yalnız bundan değildir.

Baltımanı’ndan gemilerini karaya çekip, hazırlanan tarik üzerinde sürükleyerek gece vakti Haliç’e indiren, pâzular ve o pâzulara kuvvet veren kalpler bugün artık kalmamıştır. Bu genel çöküşün ve gerilemenin sebeplerini de, bu hayati meseleye yakınlaraştırarak, bütün hayali sebepler üzerine son ve bütün kuvvetimizle hamle etmemiz zamanı geçmemişse herhalde gelmiştir.

Bunu ölü kulaklara can havliyle bağıyorum.

‘Hak’dan – 3 Mayıs 1328

Abdullah Cevdet

Şa'ir Bal Arısı

Garbdan Şarka güneşler taşıdım,
 Cennete Kevser, eşler taşıdım;
 Ben bu yokluk elinin bir varıyım,
 Yaptığı balda boğulmuş anyım.¹²⁰

1911

Ah Kafam!¹²¹

Türkçe'de bir darb-ı mesel vardır: "Herifin göğsüne vurmuşlar, ah arkam demiş, vuran sormuş: ben senin göğsüne vurdum, sen neden vay arkam diyorsun? demiş. Dövülen, eğer benim arkam, hâdim, koruyarım olsaydı, göğsüme vur(a)mazdın cevabını vermiş" tarzındadır. Ben vay arkam feryâdı yerine, vay kafam feryâdını ikâme lâzım geldiğini iddia ediyorum.

İspat edeceğim ve netice olarak, eğer Türkiye'de haksızlık ve hatta zulüm olursa bunların mesuliyetini yalnız hükümete yüklemek, câiz olmayacağını ve en büyük mesulün, ekseriyâ bal kabağı cinsinden ve ailesinden olan kafalarımızın olduğunu göstereceğim.

Dün Büyük Ada'dan dönüyordum. Saat 9'u 20 geçte vapur iskeleden henüz kalkmaya başlamıştı. Mevki'de oturuyordum, bir gazete okumaya başlamıştım. Üstü başı düzgün, az kır sakallı, terbiye ve maarif görmüş bir zât olduğu simâsındaki halinden belli bir efendi, galiba bir Ermeni vatandaş hiddetle kızarmış olduğu halde salona girdi. Uğradığı haksızlığa ve gazaba bir kapı açmak ve içindikileri ortaya saçmak için sebep ve bahane aradığı görülüyordu. Ben bu adamdaki ruhî durumu anlamak ve takip etmek için açık,

¹²⁰ Abdullah Cevdet, *Karlı Dağdan Ses*, İctihad Kitabhanesi, Orhaniye Mat. İstanbul 1931, s. 13.

¹²¹ Abdullah Cevdet, *İctihad*, 24 Kanun-ı Sâni 1328, No: 51, s.1160-1163.

gizli bakışlarla kendisini geriden gözetlemeye ve aynı zamanda onun bakışlarına hedef olmamaya çalışıyordum. Bu tedbirim lazım olduğu maharetle icrâ edilmemiş olacak ki, bu hiddetli zât beni belki ilk defa görmüş olduğu halde bana yönelerek şöyle hitap etti:

“Bu rezalet nerede olabilir? Eşyamın nakli için biletçi bilet kesiyor, parasını alıyor, 9'u yirmi gece vapuruyla eşyam ile beraber aynı vapurda bulunmam lazım olduğunu söylüyorum, 'pekala beyim' diyor. İskeleye eşyamı getiriyorum, kaptan 'eşya almam' diyor. Ben vapurda kalıyorum. Eşyam iskele üzerinde yığılı kalıyor. Bu münasebetsizlik değil koca bir hükümetin idaresinde, en küçük bir şirketin idaresinde bile vâki olamaz...”

Ben, yeni ve zoraki tanıdığım adamı sakinliğe ve itidâle davet ederek:

“Efendim, beyhûde kendinizi heyecanlandırmayınız, bu halde kendinize zahmet vermeyin. Şimdi İstanbul'a çıkar çıkmaz bir dilekçe yazarsanız bu yolsuzluktan bahseder, Vapur ve Seyahat İşletmeleri idâresi aleyhinde veyahut sadece kaptan aleyhinde dava açarsanız zarar ve ziyânınızı istersiniz” dedim. Gazabına biraz sakinlik gelmiş olan muhatabım omuzlarını silkeleyerek;

“Aman efendim, kim uğraşacak, bir sene gidip gelmek lâzım” cevâbını verdi.

Hiddet etmek ve coşmak sırası ben istemediğim halde bana gelmişti:

“Bu halde af edersiniz, ama kusur ve hatta kabahat idareden veya hükümetten ziyâde sizde. Siz hakkınızı aramaktan ve size yapılan bir haksız muâmeleye veyahut apaçık bir zulme bir omuz silkme ile mukabele ve bununla yetinirseniz ve böyle yaptığınızı ve daima da yapacağınızı itiraf ettiniz, bu halde, bu huy ve tabiatta bulunan vatandaşların nesli devam ettikçe memleketimizde, hak, adâlet, kanuna riâyet ve itaat pek az olarak mevcut olacak ve bazen de hiç olmayacaktır. Siz bugün kendi nefsinize karşı yapılmış bir

haksızlığı ret ve kanunî yollara müracaata arz etmemekle yalnız kendi hukukunuzu değil, bütün vatandaşların ve hatta henüz doğmamış olan vatandaşlarınızın hukukuna da taarruz etmiş oluyorsunuz. Zirâ davâ eder, ya biletçiyi yahut kaptarı görevinden uzaklaştırır ve bir zarar ve ziyân tazminine mecbur ettirirseniz, bu bütün Vapur ve Seyahat İdâresi memurlarının kulağında kurşundan bir küpe olur ve bir daha kimseyi böyle zât-ı âlinizde vâki olduğu gibi köpürtmezler, sizi zarara uğratmazlar, zarar etmeye cesâret edemezler ve bu hal git gide kendilerinde sâbit ve yerleşmiş bir âdet ve ahlâk hâlini alır. Bu suretle memlekette hak, adâlet, kanna hürmet huy ve tabiatları tesis eder” dedim.

Halep Mebusu Nâfi Paşa’nın biraderi Mabeyn-i Hümâyûn Katiblerinden olan İhsan Bey en başta olduğu halde tanımadığım birçok zâtlar:

“Pek doğru! Pek doğru!!, öyledir â !” nidâlarıyla beni doğruladılar.

İkinci bir vakaya geçiyorum:

Geçen Pazar günü Bağlarbaşı’nda oturan ve Buhara tüccarlarında Dostum Hâcî Abdurrahim Aşırof Efendi’nin köşküne öğle yemeğine davetli idim. Yemekten evvel güneş almak üzere dışarı çıktık. Yolda biraz düşkün ve ihtiyarca bir vatandaşa rast geldik. Abdurrahim Efendi yanımıza çağırды ve bana hitaben: “Bu adamı görüyor musunuz? Adı Dikran Usta’dır Paşaya¹²² atları için bir

¹²² Bu makale yazıldığı ve ‘İlfhâm’ ve ‘Tasvir-i Efkâr’ gazetelerine yayımlanması temennisiyle gönderildiği vakit şimdi noktalarla geçilen yerde o sırada görevde kadir olan paşanın ismi açık olarak yazılmıştı. Her iki gazete makaleyi yayımlamayacaklarını bildirmişlerdi. Ben aynen ‘İçtiḥad’da yayımlamak üzere bu güne kadar saklıyordum. Makale neşrolunmadan evvel tesirini ortaya koydu. Keyfiyeti makale Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa ve dostum Hâcî Abdurrahim Efendi vâsıtasıyla, merhum Nâzım Paşa’nın itlâ’ına verdirilmiş ve bunun üzerine hemen Paşa, Merhum müşârûnileyh tarafından çağrılıp azarlanıp aşağılanması üzerine hemen Zârb Paşa, dövülen adamı çağırıp kalbini almaya, onu hoşnut etmeye gayret etmiş ve hakkını vererek kendisinden bir talep ve davası olmadığına dâir bir de kağıt al-

hayli saman satmış birkaç kere gidip gelmiş, parasını alamamış. Geçen gün son müracaatında paşa bunu polis ve jandarmalara tutturmuş ve verdiği emir üzerine vücudu yaralar ve bereler içinde kalıncaya kadar polis ve jandarmalara dövdürmüş ve bu dayaktan sonra Harbiye Nezâretine [Divân-ı Harb-i Örfî Mahbesine olacak]²³ sevk olunmuş, orada da dayak ziyâfeti verilmiş. Bu esnada bir paşa bu adamın kabahatini öğrenmek için evrâkını istemiş. Uydurulmuş bir şey olduğunu anlayarak tahliyesini istemiş” dedi.

Ben taaccübe uğramış, heyecana ve coşkuya gelmiş bir halde sordum:

Siz gördünüz mü! Şahitler var mı? dedim. Hacı Abdurrahim Efendi cevap verdi:

“Ne demek efendi, polisin malumatı var, ben de gözümle gördüm, başka şahitler de var, fakat sıkıyönetim korkusu da var!” dedi. Benim gırtlığımı bir isyan güllesi tıkamıştı. Sesim kısılmıştı, peki, peki diyerek intikâmcı değil, hakçı, cezbeli, adâletçi bir vaziyet almış olduğum halde ihtiyar adamı selamlayarak ayrıldım ve dostumla beraber ilerledim. Neşem pek ziyâde bozulmuştu. İştahım kaçmıştı. Artık dostumla konuşmaksızın sessiz ve susmuş bir halde ve hoşnut olmayarak biraz dolaştıktan sonra yemek zamanı geldiğinde köşke dönerken, köşkün girişinde saldırıya uğramış zavallıyı gördüm. İhtiyar adam ilerledi, eteğimi öpmek vaziyeti aldı, çekildim. “Ne var?” dedim. “Aman beyim... Paşanın beni dövdüğünü veya dövdürdüğünü kimseye açmayın, rica ederim, bu işi kanstırmayın, ziyânı yok, çok yalvarırım.” dedi. Ben hayret ve hiddet ederek, “o senin vazifen değil, ben yapacağımı bilirim, cezaya çarptırmaksızın sana dayak atabilen bir adamın İstanbul’da

muştır. Hem bu sebeple hem de adı geçen şahıs kâdirlikten âcizliğe düşenlerle beraber düşmüş olduğundan ismini zikr etmeye lüzum ve münâsebet kalmamıştır. Tarih-i tahşiye 18 Kânun-ı Sâni 1328.

²³ Dönemin sıkıyönetim mahkemesinin hapishanesi, (ÇN)

bulunabilmesi, İstanbul'da yaşayan her vatandaşın da dayak yiye-bilme imkan ve ihtimaline yol açar" dedim.

Adamcağız, "aman beyim bana acırsan bu işi karıştırma" diye sızlanıyordu. Ben merhametle coşmuş, böylesi bir işin tahakkümü altında olduğum halde ayrıldım. Köşkün merdivenlerinden çıktım. İçeriye girdim.

Üçüncü bir vâk'a zikrediyorum:

Geçen Teşrin-i Sâni'nin (Ekim) başlangıcından itibaren yirmisine kadar İstanbul'un en güzide insanlarından altmış beş kişi tutuklandı. Bunların içinde sekiz on kişi vardı ki, eski devlet büyüklere ve eski valilerden idi. Bunlar bir ay, bazıları daha ziyade merkez kumandanlığı dâiresinde, ne için tutuklu bulundukları anlaşılmadan kaldılar. Suçlarının ne olduğunu soramadılar. Sonra bırakıldılar. Maddeten ve manen zarara uğradıkları, tutuklama emrini beyan eden ruhsat verilmeksizin bu insanlar burada perişân ve hayrete düşmüş bir halde hapiste kaldılar. Hatta içlerinden Ahmed Bey Agayef, gece yarısı hanesi etrafı jandarmalarla kuşatılarak tevkif edilmiş olduğundan, yedi buçuk aylık hamile olan zevcesi korku ve dehşet eseri olarak çocuğunu düşürdü. Bu tutuklular içinde Türk, Kürd, Ermeni, Musevi, Arnavut hasılı Osmanlı unsurlarının hemen hemen tamamından insan vardı. Bu haksız muâameleyi çektiler. Bir Musevi efendinin [Selânik Mebusu sabık Karasu Efendi'nin] dava ettiği işitildi. İçlerinden bir Kürd'ün de Harbiye Nazırı Nâzım Paşa hazretlerine izin alarak müracaât edip, Divân-ı Harbi Örfi Reisi sabık Yanbolulu (Silistre) Mirlivâ Arif Paşa bu tutukluların tamamını sıkıyönetim bölgesi dışına -hiçbir sorgu suale gerek olmadan- çıkarmak kararını vermiş ve mazbatasını yapmıştı. Ne ile polis müdürü eski Vâsıf Bey aleyhinde dava ettiği ve dava talebinin Sıkı Yönetim Mahkemesi makamlarına havale olunduğu muhakkaktır. Bir doktor olan bu Kürdün, dava etmesini gerekli kılan talebi, bazı ateşli fikirleri ve ateşli satırları içerdiğinden bir suretini buraya harfiyen kayıtlıyorum:

Harbiye Nezâretine

"1 Teşrin-i Sâni 1328 tarihinde tevkif edildim. Dün akşam yarı ayın ayın 28'ine kadar Merkez Kumandanlığında tutuklu olarak kaldım. Hiç sorguya çekilmedim. Sonuncu günün akşamı sorgulanmamdan sonra serbest bırakıldım. Divân-ı Harbi Örfi'nin (Sıkıyönetim Mahkemesinin) polis müdüriyetine gönderilen belgesinde tutuklanmama sebep bulunmadığı beyan edilmiştir. [Tutuklanmama sebep bulunmadığı resmen itiraf edilmiştir]. Buradaki tutukluluğumdan madde-ten ve manen zarar gördüm. Maddî zararım günlük üç liradır. Bu paranın beni tutuklayan polis eski müdürü Vasıf Bey ile eski Divân-ı Harbi Örfi Reis-i Yanbolulu Arif Paşa'dan alınması ve 28 gün şahsî hürriyetimin haksız olarak tatil edilmesi ve haysiyetimin kırılmasından dolayı da yukarıda adları geçen şahısların ayrıca cezalandırılması talep ederim. Tahsil olunacak 84 lirayı Toptaşı'nda bulunan ve zihin hastalıklarına yakalanmış hastaların hayırına verilmesi için adı geçen müesseseye gönderilmesi ve tutuklanmama sebep olanlara ayrıca tertip edilecek kanuni cezaları da memlekette varlığına inandığım, adâlet ahlâkına ithâf ederim. 'Tek bir insana edilmiş haksızlık, bütün insanlar için bir tehdit teşkil eder.' Binaenaleyh bir toplunda bütün fertlerin az çok mazlum olmasını gerekli bir durum olmadığı halde bir ferdin mazlûm olması mümkün olamaz.

"Yebga'l-mülkü me'al küfri ve'l-adl velâ yebgal mülke me'az-zulmü ve'l-İslâm ¹²⁴

hüküm ve hikmetinin şiddetli bir şekilde görüldüğü veya görünmesinin ortaya çıkmasının lazım geldiği bir zamanda bulunduğumuzdan talep ve isteğimin özenle dikkate alınarak, şefaati olmayan kanunî adâlet hükümlerinin tatbik edilmesini beklerim."¹²⁵

29 Teşrin-i Sâni 1328

¹²⁴ Bir devlet, küfür veadâletle yaşayabilir ama zulüm ve İslâm ile asla yaşayamaz (ÇN).

¹²⁵ Bu istid'â 2942 ve 2478 numaralı Divân-ı Harbi Örfi riyâsetine havale olunmuş ve takib edilmekte bulunmuştur.

İşte bu kadar. Ben bu üç vakâyı Fransa'dan Çin'den, Transilvanya'dan, almadım. Türkiye toplumunun hayatının içinden aldım. Haksız bir muâmeleyle hedef olan bir centilmen: "hakkını ara, haksız kanunun cezasına çarp" diyenlere omzunu silkiyor, "kim uğraşacak" diyor.

Dâyak yiyen ve vücudunun etrafı yaralar, bereler içinde kalan bir adam, hakkını aramak, adliyenin, genel iddia makamlarının dikkatlerini çekmek isteyen fahrî bir hak savunucusuna yalvarıyor, aman hakkımı müdafaa etme diyor.

Memleketin en mümtaz simâlarından altmış bu kadar insan tamamen kanun dışı olarak tutuklanıyor, hapse atılıyor. Memlekette bir şikayet sayhası, sedası yükselmiyor, ancak Ebuzziya Tevfik Beyefendi, yalnız bu zât, 'Tasvir-i Efkâr'ında tutuklular hakkında dikkatleri çekmek istiyor. Tutuklular bırakılıyor, hiçbir şey ve hatta ekserisinin ismi bile sorulmaksızın bırakılıyor. Ne bu haksızlığa bizzat marûz ve kurban olanlarda ne de bu haksızlığa şahit olanlarda lâıyk ve lâzım olduğu yolda pek haklı ve kânunî yükselen bir heyecân ve bir galeyân görülmüyor. Böyle bir memlekette hak nasıl tesis etsin? Böyle bir halkın zulüm görmekten ve zillete düşmekten başka neye hakkı olabilir? Zulmün de, adâletin de menbaı kendi kafalarımızdır. Onun için benim göğsüme vurulduğu vakit, ben ah arkam demem, dâima ah kafam! derim.

12 Kanun-ı Evvel 1327

Abdullah Cevdet

Büyük Şa'ir

Bir güneş kudret ü şa'nile gönüller yaracak,
 Sayhalar vermeyecek nöbetini nevhalara:
 Yaracak ufuk arayan şa'ikamız benzeyemez
 Kökü bir saksı içinde yetişen dehâlara.¹²⁶
 1 Ağustos 1931 A. D.

Mutmain Değilim! ¹²⁷

Çatalca'da patlayan toprakların sesleri kulağıma geliyor. Edirne'ye atılan güller göğsümü dövüyor. Bunların cümlesine karşı gelecek kuvvetim yok değil. Fakat beni öldürmek isteyen amansız pençesi ile beyrimni karıştıran bir tereddüt var. Bu tarakalar, bu darbeler bizi uyandırabilecek mi, yoksa her zaman ve her devirde olduğu gibi, bir takım bal kabakları Anadolu'ya yegâne faaliyet alanı ve ifsatları kalmış olan Anadolu'ya yayılarak halka, hezimete uğramamızın sebeplerini kendi kafalarına göre izah etmeye koyulacak mı? "Efendim, İslâm askeri mağlup olur muydu? Lâkin Allah bize kızgındır. Namaz kılmıyorlar, oruç tutmuyorlar, bâhusus ve bâhusus zekat ve fitre vermiyorlar, İstanbul'da hanım kızlar kollarına eldiven takıyorlar vd.. Hep bunlardan dolayı askerimiz mağlup oldu" diyecekler mi? Halk da İstanbul'da setre pantolon giyen ve kulaklarını feslerinin altına gizlemeyen ne kadar efendi veya bey varsa cümlesine lanet ve tekfir bombardımanı yaptıktan sonra önceden olduğu gibi:

'el-Mülküllah!

diyerek, uykularına dalacak mı? Ah! Beni titreten ihtimal bu ihtimaldir. Bulgarların toprakları değil, Bulgarların toprakları değil!

¹²⁶ AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, No:358, s.5866.

¹²⁷ Abdullah Cevdet, *İctihad*, 31 Kânun-ı Sâni 1328, No:52, s.1175-1177.

İş başında ve yönetimde bulunanlar bu müthiş ihtimalin önüne geçecek kafa ve kabiliyette midirler? Buna mutmâin değilim. Kusura onlarda değildir. Buna mutmâinim. Fakat bu kurtulmaya kâfi değildir. Bana, “canım Çatalca’da, Edime’de yangın varken, devletin hayatı tehlikede iken hiç Anadolu filan düşünülür mü?” demeyiniz: Hayatımızın her arunu Anadolu’dan alıyoruz. O bizim kalbimiz, dimâğımız ve alıp verdiğimiz nefesimizdir. En müşkül, en zor zamanlarında ve durumlarda insan dimâğını, kalbini koruyabilme endişesiyle meşgul olmaz mı?

Dünkü *Jön Türk* gazetesinde Dâhiliye Nazırı ile bir gazetecinin mülâkatını dün gece okudum, dikkatle okudum.

4 Şubat 1913 tarihli *Jön Türk*’ü alıp saklayın. İlk sayfasındaki Hacı Adil Bey Hazretlerinin Beyânatı, başlıklı makaleye dikkat etmelisiniz. Makalesinin işte ikinci başlığı: ‘Adem-i Merkeziyet İdâre-i Usûlü Üzerine Müesses Islâhat-ı Mühime Projeleri Hükümet Tarafından Hazırlanmaktadır.’ Ben bu başlığı görünce gece yarınsında uykularım kaçtı, göz kapaklarımın üzerine çöken uykuyu gözlerimden şiddetle kovdum.

Evvelâ şu ‘Adem-i Merkeziyet-i İdâri’(Merkezi olmayan yönetim biçimi, yerinden yönetim) kelimesi üzerinde durayım. Ağzımdan ve kalbimden “Ah Koca Prens Sabahaddin!” sesi çıktı. Bu pek güzide kafanın 10 Temmuz İnkılâbından (24 Temmuz 1908, II. Meşrutiyetin ilanı) birçok seneler evvel ‘Adem-i Merkeziyet-i İdâri’yi savunmak ve açıklamak amacı ile ne kadar çalışmış ve o zamandan beri ne kadar sebat ile, gayret ile gönül rahatlığı ile, hamiyet ile çalışmaya devam etmiş olduğunu bir daha, fakat şiddetle düşündüm. Makaleye yırtıcı hayvanlar gibi saldırdım.

Bu mühim ıslahat projelerinin nasıl kafalar tarafından hazırlanmakta olduğunu öğrenmek için, iki büyük sütun üzerine dizilmiş olan koca makaleyi alt üst edercesine karıştırdım. Aradığım can damarını buldum:

Pek saf ve temiz yürekli Hacı Adil Bey biraderimiz diyor:

“Eski valilerden meydana gelen ve benim gözetimim altında toplanan bir komisyon bu ıslahat projelerini hazırlıyor.”

Ben bu satırları okurken bir ses hayalimde:

“Uyanmamız bizim Allah’a kaldı” diyerek inledi.

Hacı Adil Bey’in hamiyetli, pek afif, pek inançlı ve zeki bir insan olduğuna imanım tamdır ve belki tamdan fazladır. Fakat şunu söylemeye hamiyet ve vatan selâmeti endişesi beni sevk ve mecbûr eder ki, eski valilerden Hazım Bey gibi pek azı müstesna olduğu halde, içinde bulunduğumuz zamanın valiliği hakkında ileri derecede fikre mâlik değildirlər. Bunların bir çoğunu İstanbul’da değil, vilâyetlerinin kürsüsü üzerinde de gördüm. Devlet idare etmenin ‘bürokrasi’den yani kurtasiye muamelelerinden daha ileri gideceği fikri onların anlama noktalarına havsalarına girmemiştir. En baba-yiğitleri inzibat ve genel emniyet işini düşünmüş ve daha baba-yiğit olanı birkaç kilometre yol ve bir binâ yaptırmak, o da ahâlden zorla para toplamak sureti ile yaptırmak derecesine çıkmıştır.

“Pek iyi ama bundan ilerisine varmaya da şimdiye kadar uygulanmakta olan merkezîyet usulü müsait midir?” diyenlere, terbiyesizlik olmasa gaflet ediyorsun der ve bunu birkaç kalem darbesiyle ispât ederdim.

Fakat şimdi davamı reddeden yok. Hele ret eden bulunsun “sen idâre işinden, vilâyet işinden ne anlarsın?” diyen olsun o zaman valilerden ne istenilmek gerektiğini ıslahat programının neden ibâret olmak lazım geldiğini haddim olarak, [min-gayr-i haddin yani, haddim olmayarak demiyorum] gösterebilirim. Geçen sene ortaya çıkmış ve basılmış olan ‘İdâre-i Husûsiye-i Vilâyet’ (Vilâyet Özel İdaresi) Kânunı valiler için hakiki bir hürriyet ve faaliyet berâtı olarak görülebilir. Vâkıan valilerin adliye, zâbıtâ, belediye, üzerine nezâret haklarından biraz fazla olması lazım gelen ‘kontrol’ hakkını açıkça göstermemek gibi bazı kusurları vardır. Şunu hemen bil-

mek lazımdır ki, memleketleri güzelce yöneten yalnız iyi nizâmlar, iyi programlar, zengin projeler, iyi kanunlar değil, belki bunların dışında olabilecek bir anlayış, idrak ve sağduyu sahibi faal ve çalışkan bir yöneticidir. Bizim karşımızda muazzam bir medeniyet var, bu medeniyet zâlim olsun, rahîm olsun, iyi olsun, fenâ olsun, biz bu medeniyetin karşısında sağlam bir mevki almaya, aynı silahlarla, aynı neticelere varan usûllerle silahlanmaya, donatılmaya ve hazırlanmaya mecburuz. Dikkat edin, aynı usûllerle demiyorum. Fakat tutulan yol, yöntem ve kullanılan âlet ne olursa olsun aynı neticeye vardırma şartıyla kullanılmasında bir sakınca yoktur.

Varılması lazım olan gaye: Kuvvetli olmaktır, ideal sahibi olmaktır, zengin olmaktır, yüksek nüfuslu olmaktır, ümrâna, âfiyete, irfâna, vicdâna, istiklâle, mâlik olmaktır. İdealin ne demek olduğunu bilmeyenler Avrupa'nın ortaya koyduğu ümrân ve medeniyetini yakından ve senelerce mütalaa ve tetkik etmemiş ve o kavga ve amansız yarış içinde açık gözle, açık yürekle yaşamamış olanlar bu coşkun selin ve bu sillerin kuvvet ve şiddetini taktir edememekte pek mazurdurlar.

Daha ziyâdesini söylemek istemem, yalnız, Hacı Adil Bey'e söyleyebileceğim şeyleri burada söylemeye hâcet yoktur. Susayım, şimdi de söylediklerim söylesin ve söyletilsin!

23 Kânun-ı Sâni 1328

Abdullah Cevdet

Çılgın Kanatlar

Şa'ir söylüyor:

Her içtihadım oldu yıkılmaz bir i'tikad,

Kalbi cemade etdi nüfuz i'tikadlarını;

Titretti darbesiyle şu'ur altı 'âleni,

Yakmıştır 'aklın ufkunu çılgın kanatlarım.¹²⁸

18 Temmuz 1931

“Mutmain Değilim” Makalesinin Tesirleri¹²⁹

Hilâl-i Osmânî'de ve bundan sonra bazı düzeltme ve ayıklamalardan sonra 52 Numaralı İctihad'da neşrolunan 'Mutmain Değilim' başlıklı makale bilhassa mevcut hükümetin mensup olduğu partinin bazı önde gelen ve duyarlı kesimleri nezdinde birçok şiddetli tartışmalara sebep olmuş ve bu tartışmaların dalgaları yazılı olarak ve şifâhî olarak 'İctihad'ın kütlelerini hayli dökmüştür.

Bu tartışmaların meydana gelmesini cidden arzu etmiştim. Fakat tenkit ve aydınlatma suretinde istemişim, çirkin görme, beğenmeme ve kâfir ilan etme suretinde değil.

Ben isterdim ki, geçici olarak yürürlükte olacak olan 24 Mart 1328'de irâde sadır olan 'İdâre-i Husûsiye-i Vilâyât' ve 'İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât' kanunlarının 163 maddesi birer birer gözden geçirilsin ve Hacı Adil Bey'in teşkil ettiği komisyonun bu maddelerde icrâ edebildiği veya bu maddelere ilave ettiği maddeler dahi ortaya serilsin, mal ve mülk sahibi, zengin ve mesut milletler meydana getiren yönetimlerin yönetmelikleri ve hükümleri ile mukayese olunsun.

¹²⁸ AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 15 Teşrini sani 1932, No:357, s.5854.

¹²⁹ Abdullah Cevdet, *İctihad*, 7 Şubat 1328, No: 53, s.1191-1193.

Bu kanunların hiçbirinde, meselâ zirâatçıların mazlûmiyetlerini azaltacak bir kanuni temayül yoktur. Aşâr usûlünün çiftçileri ve devlet hazinesini ne kadar zarara uğrattığı galiba hiç ve hiçbir zaman düşünülmemiştir.

Avrupa'nın hiçbir memleketinde aşar almak usûlü pek çok zamandan beri kalmamıştır.

Rusya'nın 1877'de Romanya'dan aldığı Besarabeya kıtasında aşar usûlü bundan on sene evveline kadar yürürlükte kalabilmiştir.

Bunu burada geçerken söylüyoruz. Gelecek bir İctihad sayısında da bu aşar usûlünün zor ve korkunçluğunu geniş ve derinlemesine bir araştırma yaparak bu usûl ile, hakiki bir bütçe gerçekleştirilmesine imkan ve mevcudiyet kalmayacağını göstereceğim.

Aldığım birkaç mektupta bu cihetler tamamen ihmâl edilmiş, yalnız -pek acıklıdır- evet, koca Prens Sabahaddin Bey demiş olduğum beğenilmemektedir. Ve bunun da sebebi gösterilmemektedir.

Pek güzide, pek mümtâz bir zekâ ve siyâsî ileri görüşlülüğe sahip olduğu başından geçen pek acı olaylarla sâbit olmuş olan Sabahaddin Bey'e hayran olduğumu ortaya koymam küfr ise, bu kafiriyetin dünyevi ve uhrevî mesuliyetlerini çekmeye bugün de, yarın da hazırım.

İctihad'ın 50. nüshasında 'Dördüncü Sene-i Devâm' unvanlı bir giriş yazısında "İctihad'ın kendine mahsus seçici özelliği yine ekonomik, sosyal, edebî olacak ve parti siyasetlerinin üzerinde bulunan bir siyâset anlayışı ve ilmini muhafaza edecektir" demiştim.

Demek İctihad ve sahibi hiçbir siyâsî fırkanın malı ve adamı değildir. İctihad ve sahibi ancak memleketin malı ve milletin adamıdır.

Sabahaddin Bey hangi fırkada bulunursa bulunsun, bunu düşünmeye, bilmeye lüzum gördüm. Faydalı ve sağlam bir insan nerede bulunursa bulunsun onun önünde diz çökmek, bence samimi

bir ahlâk, huy ve tabiata sahip olmanın bir âdâbıdır. 'Tevhid ve ikmal' müritlerinin âdeti budur:

Ma şâh der hatim por âz mive tevhîd

Ger rehğüzârî seng zeden âr nedârim¹³⁰

Siyâsi partiler hakkında fikrim, 14 kânun-ı Evvel 1912 tarihli 'Jön Türk' de ve 15 Kânun-ı Evvel 1912 tarihli *Tanzimat* gazetesinde yazılıdır.

Tanzimat'tan aynen alıyorum:

Dönmek yok!

Ey hür fikirli birleşiniz!

Göğsümü dolduran sayha işte budur: Ey hürler birleşiniz! Umûmî bir kurtuluş endişesiyle zinde ve sağlam olan her vatandaşın boğazına yakışan sayha bu sayhadır.

Şüphesiz, pek mühim dakikalar yaşamaktayız. Manzara gayet açık ve vahimdir. Cesûr bir tarzda ve acele bir şekilde, ameliyat gerçekleşmeyecek olursa hasta ölüme mahkûmdur.

Bu halde tereddüt ve hastanın ameliyat edilmesi veya yok olması hususunda rey ve rızasını almak için zaman ve mahal yok. Çünkü bizim hayatımız onun hayatına merbuttur.

Bu yolda hareket etmekle her hayat sahibini onu helak edecek tehlikelere karşı şuursuz olarak tahrîk eden 'hufz-ı nefis, nefsini korruma' tabii kanununa riâyet etmiş oluruz.

Şimdiye kadar batıl fikirler, görenek, ananeler, hurafeler.. mutlak bir şekilde hakim oldu. Sağduyu, idrâk, hürriyetperverlik... gerek hükümet işlerinde, gerek her günkü şahsi işlerimizde susmakta, yahut geriye çekilmeye mecbûr bulundu. Bu korkaklık, haklı yahut mâzur mu idi? Bu meseleyi muayene ve münâkaşa etmenin ne zamanı bu zamandır ne de yeri buradır.

¹³⁰ Biz tevhid meyvesiyle dolu bir ağacın dalıyız.

Her yoldan geçen taş atsa bile bizi etkilemez (ÇN).

Fakat herhalde, şunu itiraf etmek cesâretini göstermeliyiz ki, biz devlet idare etmek sanatında yeterli olmayan, bu kabiliyetlerde aşağı derecelerde olan bir iktidâr sahibi olduğumuzu gösterdik ve düçâr olduğumuz korkunç durumlara müstehak olduk. Parlamento hayatında daha yüksek bir kabiliyet göstermedik. Parlamento hayatında daha iyi hareket edebilmek bizce âdeta mümkün değildi. İzah edeyim.

Muhtelif siyâsi partileri içtihat ihtilafları vücuda getirmedir. Bu 'sahte' ve 'muhtelif kümeleri' vücuda getiren şahsi menfaat ihtilafları idi. O şahsi menfaatler ki, pek de arzu edilen, istenilen güzelliklerden değildi. Bu 'sahte' kelimesinin altına bir dikkat çizgisi çekiyorum. Çünkü, mesela bir Feylesof Rıza Tevfik Bey, bir Lütfi Fikri Bey ile bir Hoca Asım Efendi, bir Müftü Mahmut Efendi, aralarında var olduğu iddiâ olunan birlik ve beraberlik, fikir ve bakış açıları benzerliği kadar sahte ve yapmacıklı bir şey olamaz.

Eşyarın tabiatına aykırı olan böyle siyâsi partilerden iyi ve faydalı neticeler verecek hiçbir şey ortaya çıkamazdı ve neticede çıkmadı. İsteksizlik olmadan, tereddüt etmeyerek, hür fikirli birleşmelidir. Aynı içtihat sahibi, aynı görüşlere, aynı hür fikirler ile hevesli ve istekli vatandaşlardan meydana gelen bir birlik zümresi vücut bulmalıdır. Bu zümre, gerek parlamento dahilinde, gerek parlamento haricinde bulunsun, hür fikirli 'premsiplere riâyetkâr olan ve vâkilere geniş idare yetkileri ve mâli imkanlar vermek ihtiyacını takdir ve tatmîn eden, her kabineye yardım etmeye hazır bulunmak vazifesini her zaman kendilerinde duyacaklardır.

Böyle bir kabine hangi zâtın yönetiminde oluşmuş olursa olsun, bizde hakiki bir siyâsi partinin, hakiki esâsları var olduğu müddetçe bu grubun yaşayabilme hakkı daimi olacaktır.

'Kazanççılar' dediğimiz ve Fransızların 'Burjuva' dedikleri statüsü açık olarak belirtilmeyen toplumsal sınıf ile, hükümetten maaş almayarak kalem ve ilmiyle geçinen ulemâ sınıfı teşkil etmedikçe, -asıl ha-

kiki siyâsî partiler, ancak bu iki sınıf tarafından teşkil edilebilir- bu hür fikirliler zümresi var olma haklarını hakkıyla koruyabileceklerdir. Memleketin saadet ve refah elde ederek devletler arasında şerefli bir mevki aldığını candan ve gönülden ve her şart altında arzu edebilen ve gelecekte doğacak olan bu iki sınıf hür fikirliler ve hakikî siyâsî partiler vücûda getirmek vasıta ve salâhiyetine mâlik olacaktır.

Bu iki sınıf vatandaşın getirecekleri saadeti bekleyerek: hiç te-reddüt etmeden birleşiniz, ey münevver ve hür fikirliler! Sayhasını tekrar edeceğim.

Zannedirim ki bu satırlar yeterli derecede açık, anlaşılır ve kesindir. 'Birleşmenin bence öncelikli ve mukaddes vazifesi 'tevhid'dir. Bu 'prensibin ne kadar zamandan beri, ne kadar harâretle talipeden biri olduğumu Talat Bey kadar, Sabahaddin Bey de bilir. Bu memleketin Allah'ı birdir, mefkûresi de bir olsun! O mefkûre, o mânevî can katınızda, bu memleketin haysiyet ile, âfiyet ile, istiklâl ile, kuvvet ve servet ile yaşaması ve cümlemizi bu sıfatlarla yaşatması olsun!

17 Şubat 1913

Doktor Abdullah Cevdet

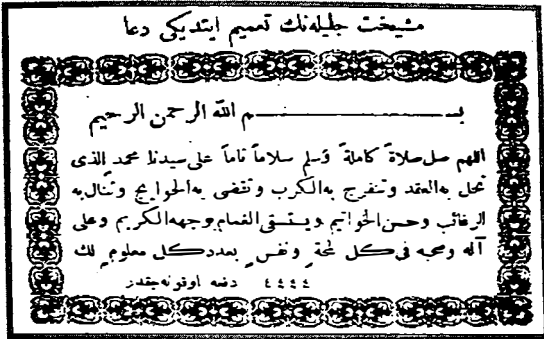
Şa'ir Nim Huda

Bazen bir güneş oldum, ufka yandım ba'zan,
 Rahmet yağmuru oldum gönüllere serpildim
 İlahlarla oturdum bir mecliste yan yana,
 İlaheler elinden şerab içmeyi bildim.¹³¹

30 Ağustos 1929 A.D.

Meşihat-ı Celile'nin Ta'mim Ettiği Duâ¹³²

✽

Yukarıya aynen yazdığımız duâ Şeyhülislâmlık makamı tarafından binlerce basılarak ilk ve orta mekteplere dağıtılmış ve bunun 4444 defâ Müslüman çocuklarında okutturulması emr olun-

¹³¹ AB.D]. [Abdullah Cevdet], *İctihad*, 1 Haziran 1932, No: 346, s.5730.

¹³² [Abdullah Cevdet], *İctihad*, 14 Şubat 1328, No:54, s.1221. Bu yazı aynı çekliyle *İctihad*'ın 338. sayısı s. 5652'de, "Din Du'a ve Halk" yazısı içinde de verilmiştir. (ÇN).

muştur. Elimize geçen bu nüshasını 'Menba'ıl-İrfân' mektebine devam etmekte olan on iki yaşında bir çocuktan¹³³ aldık.

İçtihad'ın içtihadı şu merkezdedir: Dua kalbî Allah'ına bağlayan bir vücut ve heyecanın ifadesidir. Bu cihetle duâyı teşkil eden kelimeler duâ edenin en ziyâde can ve vicdanının mahrumu olduğu kelimelerle yapılması tabii olandır. Bu duâ Arapçadır. Manasırı on iki yaşındaki Türk çocuklar değil, kırk iki yaşındaki her Arap dahi kolay kolay anlamaz. Duâ 4444 defâ değil, vicdân-ı cânun arzu ve şiddet-i heyecanına göre tekrâr okunmalıdır. Duâdan maksut Allah'ın yardımı ise bu suretle, yalnız bu suretle yardıma mahzar olmaya ümitvâr olmak, mutlak İlâhî adâlete karşı bir gaflet ve masiyettir:

Vâkıan Allah: '*üd'ümî istecib lekum*'¹³⁴ diyor. Fakat bunun manası, anlamadığınız kelimelerle 4444 defâ okuyun, size her istediğinizi vereyim demek olmayacağı tereddüt edecek bir şey değildir.

Duânın âlâsını Bulgarlar ettiler: Otuz bu kadar sene çalıştılar, ırklarını kuvvetlendirdiler, idâre teşkilatlarını programlarıyla değil, bizzat idarenin düzenlenmesiyle uğraştılar. Güzel bir idare tesis etme ve uygulama ile meşgul oldular. Zafer, geleceği güvence altına alma sebeplerini hazırladılar. Vatana, hürriyete, memleketlerinin bir istikbâle mâlik olduğuna iman ettiler. Bu imân kuvveti ile gece gündüz çalıştılar, gayret ettiler. '*Leyse lil-insâni mâ sa'a'*'¹³⁵ Müslümanlardan bin kere daha iyi anladılar. Biz sahte Müslüman ve sahte insanların yaptığımız gibi irfânsız, imânsız olarak, bir imparatorluğun hatta küçük bir köyün bile bekâ bulacağına inanmadılar. Bulgarların muzaffer olma sırlarını anlamak istiyor musunuz: Yavrularını, köylülerinin âfiyetlerini, giysilerini havâs ve avâmın duâlarını muâyene ediniz. Bizim kafataslarımız boşaldı. Derilerimizin içinde et, kemik, kan kalmadı. Köylerimizde köyler,

¹³³ Bu çocuk Peyami Safa'dır. Bak: "Din, Du'a ve Halk", *İçtihad*, No: 338, 1 Şubat 1932, s.5652.

¹³⁴ "İsteyiniz ki, dua ediniz ki, vereyim."

¹³⁵ İnsan için bu dünyada çalıştığından başkası olmadı (Necm, 59).

köylülerimizde köy kalmadı. Anadolu boşaldı. Anadolu hastadır. Anadolu ölüdür. Adam başına devlete bir lira veren Anadolu'nun sıhhati için devlet bir kuruş vermiyor. İşte devletin 1328 bütçesi, Genel Sağlık İşleri için verilen para 9.899.629 kuruştan ibârettir.¹³⁶

Vilâyetler heykelleşmiş, vâliler heykel.. âh!, ah!..

¹³⁶ 49 Numaralı *İçtihad*'ın 'Yangın Var!' makalesini mutlaka okuyunuz.

Şa'ir Mütebessim Acılık Ummanı

Gülen acılıkların deryasıdır: gönlünde,

İsyan avutulmaz, hicran unutulmaz;

Karanlıkta aç susuz, ölenlerin âhudır:

Dudaklarından uçan şimşekler tutulamaz.¹³⁷

31 Mayıs 1931 A.D.

Kastamonu'da Kurûn-ı Vustâ¹³⁸

Kastamonu Muhabirimizin Birinci Mektubundan:

Şu günlerde Kastamonu muhiti cehâlet ve taassubunu kudurtan bir hadiseyi dikkatlerinize sunmak ve aynı zamanda burada bütün ciddiyetiyle çarpışan gençlik ve irfan ordusuna İctihad'ın desteklerini ve yardımlarını göstermek istiyorum. Her intihar adımına doğru koşmak ve silâhını denemek için şakağı üzerine dayayarak her dakika tetiği çekmeye uğraşan zavallı millet ve onun beyni, beyaz kefenler içinde önden giden kara kuvvet, şu dakika Kastamonu'nun kara bir cehâletten başka hiçbir şey kokmayan havasında garip rüzgarlar meydana getirmektedir.

Bundan on iki sene evvel dinsizlik bahanesiyle Sultâni mektebini kaldırmak için vilâyete dilekçe veren bu maarif ve hakikat düşmanları, bu günlerde Tabii ilimler muallimi Ragıb, Fransızca muallimi Celal, baş gözetmen ve ikinci devre matematik muallimi vekili Adem Hilmi Beylerin talebeye, güyâ, dinsizlik telkin etmekte olduklarını bahane ederek coştı ve kudurdukça kudurdu. Vali Galib Bey, Maarif müdürü Rauf Bey -hem de acınacak derecede- gevşek çıktılar. Kaba kuvveti tercih ettiler. Bu muallimler mektepte evrim kuramından, 'Darwin' nazariyatından bahsettikleri bahanesiyle, iş-

¹³⁷ ABDJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 15 Mayıs 1932, No:345. s. 5719.

¹³⁸ Abdullah Cevdet, *İctihad*, 14 Mart 1329, No: 58, s.1271-1274.

ten el çektürülmeleri ve evrakın adliyyeye gönderilmesi ifade edildi. Bu akşam Fransızca muallimi Celal Bey hakkında tutuklama tezkiresi verdiler. Şimdi hapistedir. Meselede en büyük rol ifâ eden sarıklı Türkçe muallimi Hacı Ziyâ, Coğrafya muallimi Arif, ve bunların elebaşları durumunda bulunan Nabluslu (Beyrut) Zühdü Efendi adındaki Arapça muallimi... Beyni düz sarıklı iki öğretici, iki hademe... İşte buradaki hakikat ve cehalet kavgası ve kahramanları.... Bunlara dışarıdan katılanlar ise bir sürü ayak takımı rezil kimseler...

Valimiz, o büyük Galib Bey, pek acınacak bir surette ayak takımı rezil heriflere uydu. Maarif Müdürü zaten şaşkın...

Şimdi meselenin daha kötüsü: Arapça mualliminin arkasına bir sürü halk toplanarak kitapçıları basmalarıdır. İnsan bu manzaralar karşısında kuzu gibi halim olan başta bulunan idarecilerin ne akla hizmet etmek istediklerini bir türlü kestiremiyor. Mektepte vilâyetçe tayin edilen resmî soruşturmanın neticesi genç muallimlerin be-raatını tamamıyla meydana koymuş iken iş bir daha adliyyeye geri gönderilmiştir. Maarif Nezâretine telgraf çekildi ve münevver bir müfettişin yollarınası istenildi. Bu arzunun kabul olunacağı beklenmektedir. Çünkü Nezâret herhalde bir Sultanî ile devam edecektir. Ve bu vakada ciddî davranmazsa Nezâret İstanbul'dan irtibatı koparmak ile Kastamonu mahalle kahvelerine intikal etmiş olacak ki, asıl meselerin dehşeti bundan sonra başlayacaktır.

Kastamonu Muhabirimizin İkinci Mektubundan:

Geçen mektubumda burada geçen ve pek mühim bir safhaya giren sarıklı-fesli kavgası hakkında uzun uzadıya malûmat vererek nazar-ı dikkatinizi çekmeye çalışmışım. Fakat ne çare ki, bahsedilen hadise tamamıyla gençler aleyhine döndü. Şu dakika zanlı olarak gösterilen üç muallimden yalnız biri hapiste değildir. Hadisenin esası hakkında geçen mektubum uzun malûmatı ihtiva ediyor. Bu mektubumda onlardan tekrar bahsetmeyeceğim. Yalnız burada

gençlik kuvvetini istedikleri gibi ezmekte devam eden ve bunun için de vâli, maarif müdürü, adliye işlerini takip heyeti gibi şubeler idâreyi elinde tutan kara kuvvet pek amansızca hareket ediyor Maarif müdüriyeti beş on müderris imzasıyla gelen kâğıtları mektep idaresine 'gereğinin yapılması' kaydıyla havale etmekten başka bir şey yapmıyor. Genç muallimlerin aleyhinde hiçbir kanunî delil bulunmadığı halde on beş gün devam eden ve bu gidişle senelerce sürmesi tamamen kesin olan tutuklama keyfiyeti adliyenin de ne kadar adaletli uygulamalar yapmakta olduğunu açık olarak göstermektedir. Nur ile zulmetin harbi devam ediyor. Hadisenin meydana gelmesinden sonra telgraflarla nezâretlere müracaat ettiler, nezâretlerden cevaplar geldi. İstenilen bir müfettişin yola çıkması işin adliyeye nakledilmesi emir veriliyorsa da, iş işten geçmiş bulunuyordu. Adliye genç muallimleri hapsedmişti. Nezâret telgrafla vâliye teessüf etti, adliye nezâreti ise evrâkın seri bir şekilde nezârete gönderilmesini emretti. Bura adliyesi evrakı hemen postaya vermişti, beş gün seçtikten sonra tahliye istemine olumsuz bir cevap vermemeleri için adliyeye tutuklular bir dilekçe verdiler. Evrâkı onların tahliye dilekçesini verdiklerinden sonra gönderdiler. Çünkü iki gün sonra biz tahliye dilekçesini verince 'evrak elimizde değildir' demeyiniz dediler. Adliye bundan şaşırды ve hemen telgrafla evrakı İnebolu'dan geriye çevirtti, evrak geldi. Tahliye dilekçesi verdiler. Gülünç olduğu kadar üzücü bir lisanla reddedildi, adliyenin dilekçeye yazdığı kenar kaydı şudur:

Mevkûf bulunan Mekteb-i Sultânî Fransızca muallimi Celâl ve baş öğretici Adem Efendiler tarafından verilen 26 Şubat 328 tarihli dilekçelerine verilen kararın suretidir:

Çirkin lisan kullanma! maddesinden dolayı tutuklu bulunan Mekteb-i Sultânî Fransızca muallimi Celâl Bey ve baş öğretici Adem Hilmi Efendiler tarafından verilen işbu tahliye dilekçesi genel haklar mahkemesi merkezi memurlarının bu kişiler hakkındaki tahliye isteği mütalaası incelemenden ve soruşturmadan geçirildi.

Söz konusu kişilere isnat olunan suçun ehemmiyet ve mâhiyetine nazaran bu kişilerin kefilsiz olarak tahliyeleri uygun olamayacağından soruşturmanın devamına karar verildi diye yazılmış olan 26 şubat 328 tarihli kararın özet şeklidir.

Bidâyet Mahkemesi Mustantıklığı (Sorgu Başlangıç Mahkemesi)

İşte size buradaki adâlet uygulamasını ve anlayışını gösterir bir misâl!....

Fakat iş bundan ibâret kalsaydı, şüphesiz biraz yarım kalmış olurdu. Bura adliyesinin takip ettiği uğursuzluğa manzum iki misâl daha var ki, şüphesiz okurken kızacaksınız. Gaybendi Hoca nâ-mında bir câhil camide genç muallimleri kastederek; “Ey ahâli! İçinizde bu dinsizleri öldürecek fedâiler yok mudur? Bunlar dört kişidir!” nidâsını ayyukaya çıkarırken bu âdil adliye için hiçbir ceza gerekli olmuyor. Susmak ve suskunlukla karşılık buluyor ve o hoca bugün kollanrı sallaya sallaya sokaklarda dolaşıyor. Arapça muallimi Zühdü namında Nablus’lu, bir cuma günü halkı başına toplayarak nutuklar irâd ediyor ve bir ciltçi dükkânını basarak: ‘Ey ahâli! İşte Mekteb-i Sultânide okunan dinsiz kitabı budur’, diyor. Zabıta yetişiyor -ki mektep talebesinden bir Rum efendinin, bir yabancından aldığı ‘*Tarihi Tekâmül*’ün ikinci cildi- ellerinden alınıyor. Jurnalı yapıyor. Adliye buna karşı da bir mermer sükûtuyla mukabele ediyor. Kara kuvvet her gece toplantılar yaparak yeni kararlar alıyor ve hemen üç beş kişi ile vilâyet adliyesine müracaat ediyor. Derhal mesullere gerekeni yapıyor.

.....

Kastamonu muhabirimizin iki uzun mektubundan çıkardığımız şu birkaç satır, ileri görüşlü ve anlayış sahibi olanlar için memleketin, milletin ve bilhassa hükümetin halini yeterli derecede açıklıkla gösteriyor. Bizim inancımız şu merkezdedir ki, hürriyetsiz bir millet yaşamaz, fikir hürriyeti ve vicdan hürriyetinin bulunmadığı bir yerde de diğer hiçbir çeşit hürriyet bulunamaz.

Adliye yahut adâlet vursun, onun zâlim yahut uygun gördüğü her fiile vurması hakktır. Haksız dahi olsa hakktır. Fakat bir cerrahın bir çıbarı açarken bulunduğı hâlet-i ruhiye ile vurmak şartıyla, darbesi azapsız, ihtirasız ve adâlet duygusuyla, zinde ve şiddetli bir darbe olmak şartıyla.

Tekâmül kanunlarından bahsetmek, Darwin nazariyelerini anlatmak bir yerde ki, fesat çıkarmak ve küfür olarak görülür, orası orta çağ döneminden henüz çıkmamıştır. Orta çağı yaşayanların ise yirminci asırda yaşamaya hakkı yoktur. Bunu, sarıklı sarıksız her nevi kafalarımız, ezilmek istemeyen her kafa anlamak lazımdır.

Bir Gaybendi Hocanın Camii şeriflerde halkı, bütün insanların önünde birbirlerini öldürmeye teşvik ve tahrik edebildiğı ve cezâsız kalabildiğı bir memlekette hükümet yok demektir. Hükümetin olmadığı yerde mal ve can emniyeti de olamaz. Mal ve can emniyeti olmayan yerlerin ne olduğunu söylemeye hacet yoktur. Hükümetin menfaat ve selâmeti nâmuna temenni ederiz ki, ortaçağlıktan bir an evvel çıkmak yoluna girilsin. Yirminci asır, kucağında orta çağı yaşatmaz. Biz saldıran, taarruz edenlere de, taarruza uğramuş olanlara da aynı derecede şefkatle acırız:

İçtihad'ın masum ve mülâyim ilhâmı şöyledir:

Mazlûma hürmet et, zâlime acı,

Yer bulsun gönlünde hem yoksul hem bâ'yi

Gündüze geceye derranlar götür,

*Bir elinde güneş bir elinde ay.*¹³⁹

¹³⁹ Abdullah Cevdet'in bu mısraları 1931'de söylediğı aşağıdaki mısralarıyla da onun hayata bakışı ve temel amaçları noktasından büyük bir benzerlik gösterir. Şair Ma'şerine söylüyor:

"Sizi aydınlatmaya çalıştım gece gündüz,

Aydan güneşe gittim, güneşten aya geldim,

Peygamberler vaat ederler cennet öbür dünyada

Ben size bu dünyayı cennet yapmaya geldim." *İçtihad*, 4 Haziran 1931, No: 347, s.5738, (ÇN).

Gaybendi Hoca münevver gençleri telef etmeye halkı tahrik ediyor. Münevver gençler 'Gaybendi Hoca'nın aydınlanmasını arzu ediyorlar. İşte eski ile yeninin, cehâlet ile ilmin, zulmet ile nûrun farkları!

Eğer Gaybendi Hoca'da biraz nur olsaydı tekâmül ve Darwin nazariyelerinin 'Kur'an-ı Azimüşşân'da da kısa, öz ve gizli işâretle pek alâ mevcût olduğunu görürdü. Gaybendi Hoca biraz nûra sahip olsaydı ya da cehennem korkusu olsaydı camilerde halkı birbirine katletmeye değil, Çatalca-Bolayır hattındaki savaşa davet ederdi. Bulgar fedâileri merhum Selânîk'imizde Yunan Kralı Yorgi'yi revolver kurşunlarıyla delik deşik ederken, müttefiklerinin gâlip orduları mülk ve İslâm memleketinin ırzını çiğnerken Kur'an'ı yerlere çarparken, minarelere çan asarken, hakiki bir Müslüman'ın zeki insanları öldürmekten başka bir vazifesi olduğunu bilirdi. Kastamonu! Eğer sen de bir Selânîk, bir Kosova olmak; Müslümanların katl olunduğu, Müslüman ırzlarının şehvet ve ihtiras oynanacağı yapıldığını görmek istemiyorsan şiddetle uyan ve uyananları ve seni uyandırmak isteyenleri öldürmek isteme.

Gaybendi Hoca'nın ve arkasından gidenlerin ve ayak takımının isimleri İçtihad'ın açık ve orta sayfalarında sonsuza dek kalsın. Orası öyle bir cezalandırma yeri ve azap mekânıdır ki, oradan çıkabilmek ancak oraya bir defa daha, fakat başka his ve kalemle bir daha girmekle mümkün olabilir! İnsanların cehâletinden, körlüğünden, taassubundan hükümet için bir fayda elde etmek mümkündür zannolunuyorsa tarih önünde ve özellikle 'Osmanlı tarihi' önünde ne büyük ve ne kadar çirkin ve tiksindirici bir gaflet ve cehâlet gösterilmiş oluyor!

Medreseler ve müntesipleri çürümekten, çürütmekten kurtarılın.

Memlekette ekonomik hayatın ve toplumsal hayatın temelleri atılsın. Fikir hürriyeti, vicdan hürriyeti, siyâsi hürriyet, hâsılı medeniyet hürriyeti oluşturmaya engeller konulmasın. İşte bizim kur-

tuluş yolumuz, işte İslâm âleminin kurtuluş yolu. Bu bizim sarsılma, sallanma bilmeyen kanaatimiz, içtihadımızdır. İnsanları gaflete düşürenlerin her sunduğu muvaffakiyet şarabını reddederiz.

“Bizim ilâhi susuzluğumuzu gidermek için başka Kevserler lazımdır.”

11 Mart 1329

Abdullah Cevdet

Şa'irin Varlığının Hikmeti

Muztarib canlara imdâd, ya feryâd olmak,

Şa'irin varlığının hikmeti âlemde budur;

Isır titreyeni, söndürür öç ateşini;

Güneşi kış gününün, yaz gününün yağmurudur.¹⁴⁰

24 Mayıs 1931 A. D.

Softalığa Dâir¹⁴¹

İctihad'ın kapatılmasına sebep olan ve İctihad'ın 58. numarasında yayımlanmış bulunan bir makaleye¹⁴² açıklama ve tamamlama getireceğim. Fâzıl ve mümtaz bir zekâ ve hamiyet olan Kılıczâde Hakkı Bey biraderimizin adı geçen makalesinin yayımlanmasıyla infilâk eden şaşkınlık ve gazap malumdur ki, mecmua'nın Askerî Hükümet delâletiyle kapatılma ve makalenin yazarı hakkında kanûni muamelenin uygulanması suretiyle tecelli edebildi.

Evvelâ bu makalenin başlığını ele alarak konuya başlayalım:

'Sahte Softalığa İ'ân-ı Harb'

Her şeyden evvel makalenin başlığındaki 'sahte' kelimesi dikkate alınmak lazım gelir ve medrese mensuplarının bu makaleyi kendilerine aslâ mâl etmemeleri ince bir siyâset olurdu. Fakat talebe-i ulûm kardeşlerimiz bu sahte sıfatıyla sıfatlanıp softalığı kendilerine pek yakıştırdılar ve bunu makale sahibinin yaptığı gibi sırf ilim, tarih, kalem silahlarıyla değil, maddî ve acizliğe delalet eden

¹⁴⁰ AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 1 Nisan 1932, N: 342, s. 5690.

¹⁴¹ Abdullah Cevdet, *İctihad*, 4 Nisan 1329, No: 60, s.1303-1306.

¹⁴² Kılıczâde Hakkı, "Sahte Softalığa İ'ân-ı Harb", *İctihad*, 14 Mart 1329, No:58, s.1277-1281; Bu yazı biraz daha geliştirilerek, yazarın 'İtikâd-ı Bâtılâya 'İlân-ı Harb, İstanbul: Sancakçıyan Matbaası, 1329, s.16-29, başlıklı kitabı içinde de yer almıştır (Ç.N).

vasıtalara müracaat suretiyle reddetmek yoluna gittiler. Bu üzü-
tarz ile haklarındaki ümit ve itimâdımızı bir kat daha ve büsbüti
perişan ettiler:

'*Lâ ikrahe fî'd-dîn, kad tebeyyenerrüddü minel- kayy'*¹⁴³ hükmü ilâl
sine vâkıf olmak lâzım gelen hoca veya softa efendiler bunlara he-
kesten ziyâde sorumsuz davrandılar. Mantık ve münâkaşa me-
darına insan yalnız kendisinin mantık ve irfânıyla girmeli, mant
ve irfân cinsinden olmayan hiçbir silâhu hasmuna karşı kullanm
malıdır. Mantık ve marifet silâhu ile size gâlip olan rakibinizi, s
başka bir silah ile susturmaya çalışır ve ona galip gelmeye gayr
ederseniz sonsuza dek mağlup ve mahvoldüğünüz gündür.

Kılıçzâde Hakkı Bey'in isminden gayri hiçbir cihetinde silâh v
maddî müdafaaya delâlet eden bir şey yoktur. Onun yazdıklarının
küfür varsa, kâfiriyet, ona değil Tarih-i Osmânî'ye aittir. "*Ve naklû
küfri leyse bi'kâfir*" küfrü nakleden ve hikaye eden adam kâfir c
maz. Bizim düşmanımız softalar aslâ değil, bizim düşmanımız
hem softaların hem bütün İslâm âleminin ve insanın düşmanı ola
geri kalmış softalıktır. Bizim karşımıza düşman gibi çıkarılara v
bizi, "vatansız" sıfatıyla itham edip, aşağılamak isteyenlerde bir
bakış aydınlığının ve nurunun bulunmasını pek arzu ederiz.

Söz 'vatansız'lığa gelince burada bir kelime ilâve edeceğim v
bu kelimenin tefsirsiz ve izahsız kalmasına şiddetle dikkat edeci
ğim:

'Berlin' Sefirliğiyle Almanya'ya gönderilmek üzere olan Mal
mut Muhtar Paşa'nın pek mühim ve 'Matbaa-i İctihad'da basılmı
olan hatıratından şu satırları aynen ve harfiyen alıyorum:

"Derin bir inancın, Cenâb-ı Hakk'a tam anlamıyla ve hakkıyla
teslim olmanın, mânevî kuvveti ne derece kuvvetlendirdiği ve tak
viye ettiği açık olarak ortadadır. Bununla beraber, askerlerin hiss
yâtları, şerefli bir milliyet hissi uyanmamış ve sağlam bir talim v

terbiye ile elindeki silaha itimadı hasıl olmamış bir askerî, yalnız dîni hisleri ile ateşe sevk edemezsiniz. Nice dindar adamlar tarunz ki, hayli uzun bir ömür rahatça yataklarında ölmeyi şehitlik mertebesine pek ziyâde tercih ederler. Böyle olmasa medreselerden öncelikle bütün medreselerdeki ilim talebelerinin ve sânkıların her birinin birer kahraman olması gerekirdi. Halbuki savaş alanlarında sânkı gönüllülere tesâdüf edildiğini hatırlamıyorum... Hatta tabur imamları bile görülmemiştir! Allah korkusu, kurşun korkusunu ortadan kaldıramıyor...”

Bu satırları yazdığımız sırada diğer bir mümtaz asker ‘eğer bir sânkı, düşman kurşunu ile yaralanmış ise ben intihar etmeye hazırım’ dedi.

Ben fazla bir şey ilâve etmeyeceğimi söyledim. Fakat söylemekten beni hiçbir kuvvetin men etmeye muktedir olmadığı söz hâla söylenmedi: Softalar her birimiz gibi bu vatarun evlâdıdır. Bunlar çürümekte, çürütmektedirler. Bunu görebilen gözlere mâlik her vatandaş onları çürümekten ve çürütmekten men etme vazifesini terkedemez. ‘Biz intihar edeceğiz, biz kendi hayatımızın mutasarrıfıyız’ demekle kurtulamazlar. Biz softaların ölümden kurtulmalarını ve öldürmekten men etmelerini mutlaka isteriz. Bugün ziyâretimize gelmiş olan bir zâta dediğimiz gibi bizim kin tutmak, nefret etmek, okşamak için artık zamanımız kalmamıştır. Bulgarlar biraz yüksek bağırsalar İstanbul’da seslerini işittirecek kadar ‘Dârü’l-Hilâfe’ye (İstanbul) yaklaştılar. İslâm’ın şartının kaç olduğunu biliriz. Ve ‘İslâm’ kelimesinin ‘selâmet’ kelimesinden pek başka bir şey olmadığını da bilmeliyiz.

Bu asırda ve her asırda selâmetin şartı dâima üçtür ve dâima üç olacaktır:

Birinci şart: Kuvvetli olmak,

İkinci şart: Âlim ve fâzıl olmak,

Üçüncü şart: Zengin olmak.

Bu üç şartı hayatında toplamayan fertlerin de, milletlerin de geleceklerinden ve selâmetten ümitleri kesilmiş olmalıdır.

Aynanın önüne geçmekte artık tereddüt etmeyeceğiz ve aynaya bakmak istemeyenlerin gözleri önüne aynayı ister istemez dayayacağız.

Biz softaları ortadan kaldırmak değil, onları yüceltmek istiyoruz. Fakat biz yükselmek istemeyiz dedikleri halde onları yükseltip yücelteceğiz, çünkü bu milletin mutlak surette ve bütün vicdânî kanaatimle söylüyorum, kurtarılması ve yüceltilmesi bu sınıfın kurtarılmasına ve yüceltilmesine bağlıdır.

Avusturya'nın 'Viyanâ'sında Katoliklerin medreselerini tetkik etmiştim. Orada ilim talebelerinin mahzar oldukları muntazam ve müreffeh hayatı gördüm. Onlar senerin üç ayını dilerüne ile geçirmezler, yemeklerini kendileri pişirmezler, çamaşırlarını kendileri yıkamazlar. Muntazam dershâneleri, yemekhaneleri, havadar nazif yatakhâneleri, beden eğitimi ve sağlık salonları, kimyâ, felsefe, tabiat tarihi müzeleri vardır. Bunlar buradan hakikaten mederîleşmiş, aydınlanmış, münevver, fâziletli bir adam olarak çıkarlar. Şahısları gelebilecek zararlardan mâsun kalmıştır. Öğrenmeye ve öğretmeye almışlardır.

Değişken ve kısa ömürlü iç siyasetimizin bir cilvesini bundan dört beş ay evvel beni birkaç ilim talebesi ile bir odada beş on gün kalmaya mecbûr etmiş ve bana onları biraz daha incelemek ve araştırmak fırsatını vermiştir. Mezun hocalardan ve kadı vekilliği okuluna devam etmekte bulunan Mehmed Ali isminde ve yaklaşık olarak 35-40 yaşlarında biri elinde sarı kağıda basılmış bir kitabın birkaç sayfası olduğu halde bir sabah karyolamın yanına geldi bana hitaben:

“Hoca Efendi! siz büyük ve bilgili bir zâtsınız, size bir şey sora-
cağım, Halebî¹⁴⁴ merhum kitabının ‘âdâb-ı istincâ’¹⁴⁵ bahsinde ‘ke-
mik ve tezek ile istincâ etmeyiniz çünkü kemik ve tezek, cin taife-
sinden olan mü’min kardeşlerimizin gıdâsıdır’ diyor. Bunun hik-
meti konusunda acaba ne dersiniz?”

Ben sualin karşısında büyük bir hayrete düşmeksizin doğrusu
biraz ‘humor’lu¹⁴⁶ bir cevap verdim. Fakat 19 seneden beri ilm-i şe-
rif öğrenmekle meşgul olmuş olan bedbaht Mehmed Ali Efendi’nin
cümlemize hisse çıkaran bedbahtlığına yandım. Viyana’nın bizim
Yeni Postahane ve Divan-ı Umûmiye binalarına benzeyen Farer
Şole’sinde gördüğüm ‘Daniel Edwarka’ ismindeki bir genç Macar
softanın kafasını düşündüm. Bu Avusturya-Macar softaları mek-
tepten çıktıktan sonra birer köye ‘farer’ yani rahip tayin olunurlar.
Bunlar gittikleri köyde hem tabiplik, hem mühendislik, hem hâ-
kimlik, hem ‘agrunumluk’ yani ‘ziraat muallim ve mühendisliği’
ederler ve bunları lazım olduğu kadar olsun yapabilmek için hazır-
lanmışlardır. Sarî hastalıkları teşhis edecek ve bu hastalıkların ya-
yılmasını önleyebilecek kadar tıp ve sağlık bilgisi bilirler. Evcil
hayvanlara ait hastalıkları anlayacak ve imkânların elverdiği ölçü-
de tadâvi edecek kadar baytarlıktan hissedardırlar. Hâsılı bu köy
papazı, köyün nur ve bilgi kaynağı ve hayatıdır. Köyün nüfusu
miktarına göre yetimhane, yardımlaşma ve dayanışma (solidarite)

¹⁴⁴ Halebî: Osmanlı âlimi ve fakihi. (Öl: 956/1549). Asıl adı İbrahim b. Mu-
hammed b. İbrahim el- Halebî’dir. *Mültekâ ‘l-Ebhr* 17.000’den fazla fikhî me-
seleyi izah ve ihtiva eden, Osmanlı medreselerinde uzun yüzyıllar okutul-
muş meşhur eseridir. Bu eser Molla Hüsrev’in *Diürrü’l Hukkâm*’ı ile birlikte
Osmanlı devletinin yarı resmi hukuk külliyâtı niteliğini taşımıştır (Ç.N).

¹⁴⁵ Âdâb-ı İstinca (İstinca adabı): Pisliklerden temizlenmek, tuvalet ihtiyacını
giderdikten sonra taharetlenmek.

¹⁴⁶ *Redhause* ‘Humor’a şu anlamları vermektedir: Gülünçlük, komiklik, mizah
güldürü, nüktedanlık. Sözlük anlamı bu vb. olan humor sözcüğü çok daha
geniş bir anlam içerir. Karşıdakini kırmadan, ince bir alayla gerçeklikleri ifa-
de etme sanatı, (Ç.N).

sandıkları oluşturmak ile meşgul olurlar. Her Pazar günü ibadetler sonra sağlık dersi, ekonomik bilgiler ve dini siyâsete dâir konferanslar verir. Bizde köy imamı makamında bulunan bu rahip efendinin hükümet ya da belediye tarafından özel maaşı vardır. Bayramlarda kilisenin kapısına kuşağını sermez... O, bilakis derman isteyenlere ve muhtaçlara yardımlarda bulunur ve onlara ümit ve cesâret verir ve bunu verirken bir borç ödüyor gibi mahcûp bir şekilde verir.

Ahâli yapmak istiyoruz, imam efendiler yapmalıyız. Ordu yapmak istiyoruz. Köyüne nur, vatan sevgisi, şeref, onur ve haysiyet saçacak ruhâniler yapmalıyız.

Yelken gemisini sahile çıkaramamış olanlara, zırhlı teslim etmek artık yetişir!

Softaları bana zâhir olmaya davet ediyorum, istediğim onlar için nur, vatan için hayattır. Uzun teemmül etmek 'hem keçinin hatırı kırılmamak hem lahanayı kemirtmemek' maskaralıklarının kötü neticeleri meydandadır.

Vakıflar Genel Bakanlığı'nın vasıtasıyla yaptığım araştırmalara göre İstanbul'da 178 medrese mevcuttur. Bunlardan 10 kadarı terk edilmiştir. Bu medreselerde kayıtlı talebenin miktarı 6500' dür. Kayıtlı olmayarak okuyan da 500 talebe vardır.

Kayıtlı olanlardan yalnız 5000 talebe aylık olarak yetmiş kuruş maaş almaktadır. Diğerleri maaşsızdır. İlim talebelerine verilen senelik tahsisâtın toplamı 3.056.432 kuruştur. Bunun 1.500.000'i mâliye hazinesinden 1.556.432 kuruşu Vakıflar hazinesinden veriliyor.

Medreselerde kapıcı, hizmetçi ve sair konularda görev yapanlara senelik verilen tahsisâtın miktarı 44.976 kuruşa ulaşmaktadır. Bu suretle İstanbul medreselerine sarf olunan paranın toplamı üç milyon yüz bir bin dördüyüz sekiz kuruştan ibaret oluyor. Medreselerde mevcut talebenin on beş yaşından yukarı olmak üzere, yaşlarının

en yükseği -ekseriyet itibâriyle- otuz beştir ve kırk ve elli yaşında talebe pek çoktur.

Şu verilerin gözden geçirilmesiyle pek âla anlaşılır ki, medreselere ve memleketin hakikaten geleceğini ellerinde tutacak olan medreselere ve medrese mensuplarına sarf edilen para otuz bir bin lira gibi ehemmiyetsiz, pek ehemmiyetsiz bir paradan ibarettir. Ruhânî sınıfımızı yükseltmek için hükümet ve milletvekilleri bu parayı on misline çıkarmakta gecikme yapmamalıdır. Ve bunda gecikecek olan hükümet ve millet meclisi, millet ve vatan için ölüm çanlarının çaldığını işitmekte gecikmeyeceklerdir.

Bu kâide yalnız Türkiye için geçerli addolunmasın. Almanya'da da, İngiltere'de de, Fransa'da da, Çin'de ve Japonya'da da hâsılı her yerde iş, bu merkezdedir. Bir milletin her ferdi için mektepten çıkmak nasip olmaz. Fakat bir milletin her ferdi, köyünün rahibi imamı ile münasebette bulunur. Mektep yüzü görmemiş adamlar yüz ve yüz binlerce bulunabildiği halde cami, kilise, havra, netice-i kelam bir mabet görmemiş bir hoca veya rahip vaazını dinlememiş adam pek az bulunur.

Bence medreseler yani ruhânî sınıf yetiştirecek mektepler, harp okulları kadar ziyâde gerekli ve tıp okulları kadar lâzımdır.

Hastayız, bir ameliyat işleminin yapılması lüzûmu katidir. Te-reddüt etmek ameliyat yapmak sayesinde kurtulmak ümidini de ortadan kaldırmaktadır. Önümüze tutulan aynaya bakmaya ve o-rada bütün ayıplarımızı ve eksiklerimizi görmeye cesâret edeceğiz.

Ey hakikat neşve-i telhîmla pîrdür ruhumuz

Zevk-yâb-ı ızdırâbındır dil-i mecrûhumuz.

diyerek hakikat darbelerine katlanmayı göze almazsak ve bunda sürat göstermezsek ırk kardeşlerimiz olan Bulgar Efendilerin tüfek dipçliğini yemeye ve onların uşakları olmaya hazır olmak icâp eder, ey millet!

Fakat sen uşak olacak derekeye düşseydin ben yüreğimde yanan bu muazzam ve feyyâz ateşi nereden alırdım!

5 Nisan 1913

Abdullah Cevdet

Şa'ir Hakkında

Zulmet içinde yükselerek nurdan bir el
 Kor bi huzur alına bir şu'le halesi;
 Her lahzâ'i şü'uru bir 'asırı azâb olur
 Mest etnese hayatını ilhamının sesi.¹⁴⁷
 24 Mayıs 1931 A.D.

Vur! Fakat Dinle!¹⁴⁸

Erzincan'da Patlayan Bomba Söyletiyor.

18 Temmuz 1911 tarihli 'Hak' gazetesinin Cumartesi günü baş makalesini bu başlık ile yazıyordum ve aynen şu sözlerle söze başlıyordum:

"Şu anda biliyorum bütün Türkiye İmparatorluğu'nun kalbi, büyük bir mengeneyle kısıtlanmış biçimdedir. Herkesin ağzında 'bu kabine düştü, şu zâtlar kabineyi teşkil etmeli, şu zâtlar kabineye girmeli, Mebuslar Meclisi kaldırılmaz ve yeniden seçimlere gidilmezse meşrutiyet normal işleyiş halinde bulunmaz. Emniyet ve millî kuvvet tesis etmez vs, vs.' gibi sözler dolaşıyor. Ben bunları düşünmek, görmek, dinlemek hatta işitmek bile istemiyorum. Biliyorum ki, ferdin ahlâk ve şiârı, mâzisinin somut mirâsı ve ruhânisinin coğrafi çevre ve toplumsal yapısının, hâsılı tabii ve toplumsal terbiyesinin nasıl ortaya çıkardığı bir hasılat ise, bir milletin politikası da, tamamen, ayrı müessirlerin fakat fertlerinin geneli, yani fertlerin millet üzerine icrâ ettiği mevcut ve geçmiş tesirlerin öylece hasılatı ve yekunudur.

¹⁴⁷ AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 15 Nisan 1932, No: 343, s. 5708.

¹⁴⁸ Abdullah Cevdet, *İctihad*, 11 Nisan 1329, No: 61, s.1332-1336.

Hâsılatların türü bilinince, hâsıların ne olacağını bilmek hüner sayılmaz.

Bu günkü 'prononsiment' yani söylenti ve söylemler, bundan evvel 1908 senesi Ağustosunda söyleyip ve bastırdığım 'Bir Hutbe' de¹⁴⁹ aynen sezilmiş ve görülmüş olmaktadır. Hastalıkların sebepleri ve kaynağı bilindikten sonra hastalıklar ve korkular kendiliğinden ortaya çıkar. Bu yolda düşünen için bugün ortada beklenmeyen hiçbir şey yok demektir. Yalnız çıplak gözle görülebileni görenlerce iş tamamen tersi yöndecereyan etmektedir. Onlar telaşlı ve tehlikeye düşmüş bir hâl içinde yalnız hastalık görmek, yalnız hastalık bağırarak sâikasına inâdı terk ederler. Bilmek gerektir ki, uzun sürede oluşmuş hastalıklar, uzun süreli tedâviler ister. Büyük ve âsi dertlere büyük ve cesur devâlarla mukabele olunur.

Benim hastalıkları ve tehlikeleri kaleme almayarak zamansız, münâsebetsiz bir mevzû üzerine, maarif üzerine, hem Bulgaristan'da ilkokullar üzerine yazdığımı gören ve buna kızan okuyucularının huzuruna 'vur fakat dinle' yahut 'kız fakat oku!' diyerek çıkmayı daha tedbirli bir tutum olarak gördüm.

Bulgaristan Hükümeti daha dün bizim iki vilâyetimiz olan bir küçük bölgede ve bu iki vilâyet ahâlisinin teşkil ettikleri bir hükümet olduğundan, Türkiye İmparatorluğu'na bu faal ve taze hükümeti her takdim ettikçe bir defa daha endâm aynasını Türkiye'nin önüne süreceğim. Bu endâm aynası büyük elbise mağazalarında olduğu gibi ufak tekerlekler üzerinde ve ufak bir ayak darbesi ile istenilen istikamette yürüyerek istenilen noktada durdurulur..."

Bu satırlar yazıldığı zaman ben 'Hak' gazetesinin her Cumartesi gününde bir baş makale yayımlatıyor ve hemen hemen bütün makalelerimi Bulgaristan'a dâir yazıyordum. Bu makalelerin hatrında kalan unvanlarının bazıları şunlardır: 'Bulgarya'da Ahâli Ordu-

¹⁴⁹ Abdullah Cevdet, *Bir Hutbe Hemşehrilerime*, Mısır: İctihad Matbaası, 1908.

su', 'Bulgarya'da Tedrisât-ı İbtidâiye', 'Bulgarya'da Tahsil-i Tâli', 'Bulgarya'da Tahsil-i Âli', 'Bulgarya'nın Şevketi'¹⁵⁰ vs.

Ben Bulgarlardan hiç emin olmadığım ve olmadığımı o sırada da biri biri arkasına ve sürekli olarak neşrettiğim hep 'Bulgaristan'a ait makalelerimle göstermeye çalıştığım bir sırada bizim o zamanki Hariciye Nâzırımız (Dışişleri Bakanlığı), Meclis-i Mebusan kürsüsü üzerinden mebus efendilere:

"Efendiler! Balkanlardan imârım kadar eminim!"¹⁵¹

diye bağınıyordu.

Bu sözlerimle bir 'egotizm'lik bir hodnümâlık yani, gösteriş meraklılık ettiğime hükmetmeyin. Çünkü ancak körlerin göremediği bir şeyi görmüş olmakla iftihar edecek kadar saf bir insan değilim.

Pek yakın bir maziden bir olay aldığının hikmeti bugün söyleyeceğim sözleri dinletmektir. Ben razıyım, vur fakat dinle!

Bu sözleri dinletmek istediğim sınıf, bilhassa önde gelen idareciler sınıfıdır. İktidar mevkilerinde bulunanlar, buralarda bulundukları içindir ki, mesuliyet mevkilerinde bulunanlardır. Bu kimselerin ekserisine sözlü olarak tehlikeli işlerden bahsedilince, bana, 'sen çok telaş sahibi [agite] bir adamla faal [aktif] adamı karıştırıyorsun' diyorlar ve bu suretle bana zımnen 'sen telaş ediyorsun ama faal değilsin' diyorlar. Fakat ne çare ki, 'telaş eden netice olarak manevî ve maddî bir hayli faydalı ve makbul eserler ortaya koymuştur. Ama yaşamakta olduğu halde 'faal' bey veya efendilerin yaşayan veya yaşayacak olan faydalı ve makbul eserlerini arıyorum, bey-hûde arıyorum!

¹⁵⁰ Bu son Makale 'Türk Yurdu' mecmuasında neşredilmiş ve harp ilan olunmasıyla bunu takip edecek diğer iki makalenin neşrine devam etmek mezkûr mecmua müdüriyetince münâsip görülmemiştir. Bak: Abdullah Cevdet, 'Bulgarya'nın Şevketi', *Türk Yurdu*, C. 1, S. 21, s.345-347. Tutubay Yayınları, Ankara 1988, (ÇN).

¹⁵¹ Bu Hariciye Nazırı Âsım Bey'dir (ÇN).

Bunu bilmekle beraber bir memlekette hüküm süren hüsrândan herkesin, her vatandaşın muhtelif derecelerde mesuliyet hissi ve paydası bulunduğunu itiraf ederim. Ve işte bunun için idi ki, daha üç dört ay evvel 'Dersim'den Dersim mutasarrıflığından Erzurum'dan, Erzincan'dan aldığım haberler, mektuplar ve telgraflar elimde olduğu halde Kâmil Paşa'ya koştum, Ahmet Muhtar Paşa'ya koştum, Reşid Bey'e koştum, Hacı Âdil Bey'e koştum. Telgrafların, mektupların, lâyihaların bazısını yine burada, belki okursunuz. Bu suretle yani bu ilmi takdim sâyesinde Erzincan'da görülen bombanın cehennemi ateş ve dumanını bin yıl sonra gelen hüznü gören gözle görmüştüm. Ve hatta onun patlama şiddeti, kuşağının zarfı çoktan patlatmıştı:

Men ez kol bag mî cûyem tevekkul ez bâmî cûyem,

Men âteş ez dohân bînem, to ez âteş dohân bînî! ¹⁵²

diyen Orfi¹⁵³, burada ve bu halde nasıl hatırlarunasın ve nasıl taktir ve tasdik olunmasın.

Bu kadar başlangıç bu kadar giriş yeter. Meselenin kalbine doğru ilerleyelim:

Hiçbir zaman ve hiçbir yerde tevekkül azme, tembellik faaliyete, zulmet nûra, cehâlet ilme uzun müddet hâkim ve gâlip olamaz bu delilsiz ve sıradan bir tabiat kâidesi ve tarihi kânûndur. Biz bu tabiat kâidesini memleketimiz için bir istisnâ yapamayız.

Ermeni ilmi heyetinden bir zât Türkçe şiirler şâiri ve sâbık Erzurum valisi dostum Mehmed Emin[Yurdakul] Bey'e:

¹⁵² Ben güzel, büyük ve ağaçla dolu bir bahçe hayal ediyorum ama gökten medet umuyorum.

Ben dumandan ateş görüyorum, oysa sen ateşten duman görüyorsun, (ÇN).

¹⁵³ Şirazlı Meşhur İran şâiri, (1555-1590). Daha çok karamsar şiirleri ile meşhur olmuştur. Sebki Hindî sanatında yazdığı şiirler ünlüdür. Husrev-i Şîrin'den etkilenerek kaleme aldığı *Risâle-i Neefs* adlı eseri en çok bilinenler arasındadır, (ÇN).

“Bizim köylüler Şekspiri (Sheakpeare) okuyorlar, siz bizlere hâkim olamazsınız”

demiş. Mehmed Emin Bey daha evvelki gün Makriköy'üne (Bakırköy) giderken şimendiferde daha diğer iki arkadaşımın yanında bunu hikaye ediyordu.

Şüphesiz ne Ermenilere ne de diğer Osmanlı unsuruna hâkim olmak veya hâkim kalmak davasında bulunmasak gerektir. Fakat ben bu Ermeni ilim adamının bu cümlesinde şu manayı okuyorum:

‘Ermeni köylüleri Şekspir’i okuyacak kadar yükselmişlerdir. Sizin köylülerle beraber mahkûm olamayız.’

Dostum Mehmed Emin Bey sağlam bir şekilde söylüyor: Üç buçuk sene zarfında ‘Erzurum’ merkez sancağında 15.551 Osmanlı nüfusu amelelik etmek üzere Rusya’ya gitmiş!

Üç sene zarfında Erzurum vilayetinde veba ve diğer hayvan hastalıklarından 60.000 hayvan telef olmuş!

Erzurum vilayetinin merkezinde ve yalnız merkezinde tiftüsten her sene 1700 kişi telef oluyor. Bunu tahkik ve bana beyan eden dostum Hüseyin Tosun’dur. İçindeki suyun yolları, lağım, mezarlar arasından geçen bir memleketin halkı böyle mahvolmaya mahkûmdur. Herkes bizim gibi mahvolmaya hazır ve istekli değildir. Herkes bizim gibi dünyayı bırakıp acele olarak ‘şol cennetin ırmakları, akar Allah deyu deyu’ ilahisini okuyarak genç olarak cennete, koşmak istemiyor. Cennete gitmezden evvel dünyada da bir cennet hayatı geçirmek ve evlâdına dünyada bir cehennem değil bir cennet bırakmak istiyor. ‘ed-Dünyâ cife ve talebihâl külâb’ yani, ‘Dünyâ bir lâşedir, ona rağbet edenler köpeklerdir’ sözünü dinlemeye tahammül edemiyor.

Bizlerden gayrisi:

*İ’ mel li dünyâke kâineke ta’îş ebeden
ve i’ mel li âhireteke kâineke temûtu ğaden*

ya'nû 'dünyan için hiç ölmeyecekmiş gibi çalış, âhiretin için de mutlak ve ilâhî adaletin büyük mahkemesine yarın çıkacakmış gibi âdil ol ve Allah'tan kork' hükmünü hayatlarına rehber ediyorlar. Ve 'bu dünyada kör olan, öteki dünyada da kör olur ve belki daha fenâ bir halde bulunur' meâl-i şerifinde bulunan:

've men kâne fi hezilihi a'mâ fe hüve fi'l-âhireti a'mâ...' ilh (İsra:71)

âyetini, tâ derinliğinin sonuna kadar anlıyorlar. Buradaki âmâlık-tan, körlükten murat olunan şüphesiz maddî anlamda körlük değildir. Maksud, cehâlet ve taassup körlüğüdür.

Yine Erzurum'a yarı göğsünde bomba patlayan Erzincan sancağının merkez vilâyetine bakışlarını döndürüyorum.

Erzurum'da Ermeni nüfus, Müslüman nüfusunun onda biri kadardır. Yine Erzurum'da Ermeni talebelerin adedi, 2500 olduğu halde Müslüman talebelerin adedi -...ah pek sıkılıyorum- ancak ve ancak 500'dür.

Bu rakamları küçümsemeyin ve hafife almayın. En büyük devletlere aynalık eden bu rakamlardır. Mevcut durumumuzu ve geleceğimizi göstermek için bu rakamların müthiş belâgatına sık sık müracaat ettiğinden genç filozoflarımız ve bâzı ileri gelenlerimiz bana rakam hastalığına yakalanmış (dâi'ül-erkâm) gözüyle bakıyorlar. Ah, bu hastalığa cümlemiz az çok tutulsak Devlet-i Osmâniyenin sıhhat ve âfiyeti ne kadar mükemmel olacak!

Artık etiketten kerâmet beklemeye devam etmeyelim, şişenin içinde akan aynı ve şişe aynı şişe kaldığı halde üzerine istediğiniz etiketi yapıştırın, şişenin ve içindekilerin değişmesine ne yardımı olur?

Bir Allah'ın kulu geldi Maarif Nâzırı (Eğitim Bakanı) oldu. Lise okullarının üzerine Mekteb-i Sultânî¹⁵⁴ levhası asıldı. Bu yeni fetih-

¹⁵⁴ Devlete bağlı özel lise statüsünde, genel liselere göre daha kaliteli okullar için verilen addır. Bu okullar bu günkü Anadolu ya da Fen liselerinin seviye ve statülerine benzetilebilir. Bu tarımda ilk olarak açılan okul, Galatasaray Lisesi (Galatasaray Sultânisi)'dir (1868), (ÇN).

lerden oldu. Bu fethin millet hazinesine neye mâl olduğunu da şimdi sormalıyım. Diğer bir kafadan Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye binası üzerine Sıhhiye Müdiriyeti levhası koymak ve birkaç sandalyenin ve sandalye sevenlerin yerlerini değiştirmek fikri çıktı ve uygulanmaya değer bulundu. Bunlar hep yeni fetihler. Niçin bunlar hep birer hezimetli fetihler oluyor, çünkü teşkilâtların böylece düzeleceği yolunda yanlış inançlar ortaya koymakta ısrar olunuyor. Mesuliyet duygusunun gerçeği, idâre ruhu olduğu dikkatle ve hatta dikkatsiz bile görülmüyor ve çünkü Satı Bey gibi güzide bir insan, açıkça işten el çekmiş veya kadro harici olarak bulunduğu halde, hatta eğitim işlerimizin tanzimi için adamsızlıktan şikayet etmeye cesaret bulunur.

Geçen gün, yüksek mevkilerde bulunanlardan ve bunların da en nüfuzlu ve yüksek yerde olanlarından biriyle kafa kafaya konuşuyordum, bir vesile ile bana:

‘Bu memlekette Canaille’lerin bile hakkı vardır’ dedi. Bu sözün bana getirdiği şaşkınlıkla izahta bulunmak iktidârını benden almıştı: Bu memleketin alçak adamlarının bile bu memlekette hakkı varmış, olsun, anlamak isterdim: Hakkı neye vardır: Bu memleketi yıkmaya veya kemirmeye mi? Sağlam ve temiz niyetinden takvâ ve halisliğinden hâla emin olduğum Nâzır Bey’in bu sözünden murâd: ‘Alçakların bile bu memlekette varlık ve bolluk içinde yaşama ve bu memlekette yiyip içip zevkine bakma hakkı vardır’ demekse, bunu kabul etmeye çalışırız. Yoksa sırtıma çıkan bir bitin de, madem ki sırtımdadır, benim karımı emerek gıdalanmaya ve yaşamı devâm ettirmeye hakkı vardır mantığının yol bulması kesindir.

İşte kendilerine hitaben ‘vur fakat dinle!’ dediğim kafalar bu kafalar!

Etiketlerin değişmesinden ne çıkar? Bu kafaların içindeki bu bakış açısı ve bu anlama tarzı bu huy ve tabiat değişmeli. ‘İdâre-i Vilâyet Kanunu’ çıktı. İşte size bir keramet: Bundan iyi hiçbir şey -bu

kafada devam olundukça yani mesuliyet huy ve ruhu idâreye dahil olunmadıkça- kesinlikle hiç iyi bir şey çıkmayacaktır.

Hüsrân edici bir harbin sulh arifesindeyiz. Bugün mesuliyetten bahs olunmaz diyorlar. Bu davâda bulunmak hüsrandan hüsrâna gitmek istiyoruz demektir.

Bu halde mevcut olan dert ve eksik olan devâ anlaşılıyor demektir.

Ben çok şiddetli bir şekilde eminim ki, bu gün elimizde kalan memleket, aydınlık bir gayret ve çalışma ile yeriden ihyâ ve inşâ olunacaktır. Bu şekilde on senede bugünkü galiplerimizin maddî ve manevî kuvvetleri üzerinde kuvvet ve şevkete mâlik bir devlet, bir millet meydana getirmek mümkün ve kolaydır. Bunun ne suretle olabileceğini ise kısaca gelecek bir İctihad nüshasında göstereceğiz.

Dün Köprü üzerinde Mehmed Ali Tevfik Bey ile eski mebuslardan Ziyâ Bey'e diyordum:

İşte mütareke ve ondan sonra barış görüşmeleri yapılıyor. Barış antlaşmasından sonra hummalı bir faaliyet ile yaralarımızı aramaya, yoklamaya ve hâsılı izzet ve istiklâl ile bir milletin yaşayabilmesine mani her nemiz varsa onları söküp çıkarmaya başlamalıyız.

Münevver ve muazzez genç Mehmed Ali Tevfik Bey: 'Barışı bir zevk ve sefâ faslı takip edecek' diyor. Görüştüklerimden birçoğlarından işittim: 'Muharebe başlayalı udumu bir tarafa astım, toz içinde kaldı. Akşamları herkes beni ayıplayacak diye çalamıyorum. Ah şu sulh olsa, ilk işim udumu tamir ettirmeye götürmek ve bir Kâğıthane âlemi yapmak olacak diyorlar', dedi.

İşte bu kafa bir derttir ki, görmeli ve tedavisine hemen başlamalı. Bulgar üniversite talebesinin onda sekizi harp meydanında düştü. Bulgar gençleri harp meydanında düşerken bizim gençlerimiz

içinde sulh sonrasında kuracağı zevk ve sefâ âlemlerini düşünmekte olanlar ve bu âlemleri harp zamanında yapamadığına üzüntü duyanlar bulunuyor!

Trabzon muhabirimizden aldığımız bir mektupta şu satırlar aynen bulunmaktadır:

‘Trabzon Lisesi din ilimleri muallimlerinden birinin talebesine söylediği şu sözleri yalnız yazmakla iktifâ edeceğiz: Efendiler senelerden beri devam eden mağlubiyetlerimize sebep askerimizin önünde muzıka bulunmasıdır. Haram olan bir şey asker önünde bulunursa o asker gâlip gelir mi?’

Bu sistem ile, bu terbiye ruhu, eğitim öğretim ruhu ile, bu idare anlayışı ile gençlerimizden daha iyi bir vaziyet ve temayül beklemeye ne hakkımız vardır. Geçen hafta softalarımızın pek mazlûm oldukları için pek zâlim, bilmeyerek pek zâlim olduklarını göstermiştim.

Aynı çalışmayı, aynı tartışmayı ve eleştiriyi mektepli olan sınıfımıza da yöneltmek mümkündür.

Kendisine nur verilmeyenden nur istemeye hakkımız yoktur. İşte bu mantık noktasına ulaşıncı canlarıyorum, artık bir yıldırım la vurulmuş gibi ümidimin yerlere serilmeyeceğini hissediyorum. Bu memleket yaşayacaktır, çünkü ölmemesi için, yaşatılması için makul ve ciddî hiçbir teşebbüste şimdiye kadar bulunmadık. Bu hakikati iştirmek istemeyenlerin kafalarını sımsıkı kucaklayarak yine şu kanaati bağırarak için azim ve kararımız kati olsun:

İçine aldığı unsurların hayatının tamamına mâlik bulunan bu memleket yaşayacak ve yaşatacaktır!

21 Nisan 1913

Abdullah Cevdet

Şa'ir Söyleyor

Arş derdile olur aşık mizacı mustakîm
 Aşkın derdine derman etseler bimâr olur
 -Fuzulî-

Varlığım bir muhteşem hürriyetin avazıdır,
 Etmek istiğna semadan, arzdan hakır bana;
 Fartı himmetten değil bizar, gönlüm öyle bir
 Hastadır ki afiyet mevdi muhakkaktır bana.¹⁵⁵

25 Mayıs 1931 A.D.

Köylülerimiz İçin¹⁵⁶

Hayırlı, devamlı, hakiki inkılâplar ancak köylülerin ruh ve vicdanlarında meydana gelen yükselmenin neticesidir. Her milletin zinde kuvvetini bu çalışan, saf, dürüst, sağlam ve kuvvetli tabaka teşkil eder.

Büyük bir felâkete düştük. Avrupa vilayetlerimiz elden gitti. Bu vilayetlerle beraber maddî ve özellikle manevî birçok hazinelerimiz de elden gitti. Bununla beraber her şeyimiz gitmiş değildir. Çünkü ümidimiz bâkidir. Üç Almanya, elli Belçika büyüklüğünde olan, servet ve tabii yeteneklerimiz, kaynaklarımız nokta-i nazarlarından bunların her ikisinin tamamından daha üstün bulunan memleketlerimiz henüz elimizdedir.

Bu davamı rakamlar ile de doğruluyorum:

Almanya'nın yüzölçümü 540.000 kilometrekaredir. Şu anda toplam nüfusu 65.000.000'dur. Her kilometrekare arazi başına 112 kişi düşer.

¹⁵⁵ AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 1 Mayıs 1932, No:344, s. 5711.

¹⁵⁶ Abdullah Cevdet, *İctihad*, 25 Nisan 1329, No: 63, s.1362-1365.

Belçika'nın yüzölçümü 29.456 kilometrekaredir. Şu andaki toplam nüfusu 6.900.000'dir. Kilometre başına 234 kişi düşer.

Arabistan, Yemen dâhil olmadığı halde şu anda henüz elimizde bulunan Osmanlı Asya'sının yüzölçümü 1.760.000 kilometre kare ve buradaki nüfusun miktarı 6.900.000 olduğuna nazaran, kilometrekare başına 9 kişi düşer demektir.

'Henüz elimizde bulunan' dedim, "henüz" kelimesinin altına kalın ve çift bir dikkat çizgisi çekiyorum.

Bir şeye malik olmak, o şeyi muhafaza ve müdafaa etmek ve ondan tam anlamıyla emniyetli bir şekilde istifade etmek ve ondan nimetlenebilmektir. Malik olmanın bu hakiki manasıyla bizim ne kadar fakir olduğumuz da meydandadır.

Demek ki, biz bu 'henüz' kelimesinin önümüze koyduğu devam etmesi şüpheli ve belirsiz olan zamanın bir saniyesini bile geçirmemeye, boş yere harcamamaya kesinlikle mecburuz. Vefat etmemek, müstakbel milletler arasında vefat etmemek için bir saniyenin bile verdiği faaliyet fırsatını boş geçirmemeye mecburuz.

Bu şüphesiz herkesin bildiği ve herkesin söylediği ve fakat hemen hemen hiç kimsenin gerektiği gibi amel etmediği bir hakikattir.

Bu hakikat, şu günlerde hükmünü icrâ etmeyenlere karşı, her zamandan ziyâde yaman bir tehdit vaziyeti almıştır.

Vapur sulara gark olursa birinci kamaradakiler güverte yolcularından daha az helak olmaya maruz kalmayacaklarını düşünsünler. Bu birinci kamara yolcularının içinde servet ve mevkiini medenî ve ilerlemiş bir memleket ve halk içinde de kazanmaya veya muhafaza etmeye muktedir pek az adam vardır. Bu sözden kimse'nin alınmasına hak ve mahalli yoktur. Bu kirli çamaşırı aramızda yıkamaya mecburuz ve aramızda yıkıyoruz.

Yaşamaya azmetmiş ve yaşamaya hak kazanmış olan milletler istirahat ve hatta hayatı fedâ etmeye pek kolay hazır bulunur ve

şüphesiz yaşamaya hak ve iktidârın derecesi istirahat ve hayat fedâ etmeye hazır olma derecesi ile uygundur.

Biz hakikat halde mâlik olmadığımız yerleri kaybettik. Şu anda kaybetmediğimiz yerlere ise hakiki manasıyla mâlik değiliz. Demek ki, yeni fetihler yapmak ihtiyacı önündeyiz. Anadolu'yu fethetmek, Anadolu'yu imâr etmek, Anadolu'yu iskân etmek ihtiyacı önündeyiz. Anadolu'yu fethederken karşımıza kurşun, gülle, mitralyöz, şarapnel çıkmayacak. Bu meydanda kan ve alınteri değil, 'beyin teri' dökülecek. 'Beyin teri' dökülmeden dökülen alınterinden ve kandan bir meyve almak ihtimali yoktur.

Anadolu karanlık bir gece içindedir. Işık saçan bir güneş yok, parlayan bir ay yok, meşâle yok, kılavuz yok. Onu ihata eden hep uçurumdur, hastalıktır, zulümler ve sayısız ölümlerdir. Anadolu'ya evvela bir ışık, bir meşâle verelim. Zulmet içinde kafasına i-nen darbenin nereden ve neden geldiğini anlasın ve bu çarpmadan ve çarpılmadan nefisini esirgemeyi ve korumayı bilsin. Onun etrafında hissettiği daima zorlamadır, lâkaytlıktır, taleptir, şiddettir. Yumuşaklık ile, itinâ ile, ikrâm ile, merhamet ile kuşatılmış olduğunu görsün. Her şeyden bıılır, usanılır. Anadolu ölmekten bıktı, fakat bu ölmekten bıkmak yaşamaktan da bir câzibe ve kıymet bırakmadı. Anadolu asırlardan beri Rumeli için, Yemen için ölüyor, ölüyor, ölüyor...

Süveyş Kanalı açıldığı 1869 senesinden bu güne kadar, yani yaklaşık olarak kırk üç sene zarfında 'Yemen', tamam bir buçuk milyon Anadolu'yu öldürmüştür. Bu müthiş rakam Port Sa'id'de¹⁵⁷ tutulan istatistikten alınmıştır.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Süveyş Kanalı'nın Kuzey Doğusunda, rivayetlere göre İngilizler tarafından kurulmuş ve uzun yıllar onlar işletilmiş olan, Mısır'ın ticari ve stratejik bakımından önemli bir limandır (Ç. N).

¹⁵⁸ İctihad'ın üçüncü senesinin 36. numarasında 'Hindistan ve Yemen' unvanlı makalemize müracaat buyrulmalıdır.

Anadolu ölebilmek için lazım gelen hayata mâlik değildir. Fedakârlık vardan meydana gelir. Var olmayanın verebilmesine nasıl ihtimal olunur, nasıl beklenti içinde bulunulabilir!

İnsan ölüme heyecan ile atılır. Heyecan canda olur, canı olmayanda yarı-ölü ve yarı-zinde bahtsız insanlarda ne can ne de heyecan yoktur. Sıtmadan bitmiş, ikinci derecede ve hatta üçüncü derecede verem olmuş insanlardan bile arslanlar gibi dövüşmek ve ölmek bekledik. Ölüünün karşısına çıkmak için taze ve tam bir hayat ile hayat dolu olmak lazımdır. Pek ihtiyar, hasta, veremli adamların hayatlarını sarf ettiklerini bir intihar istatistiği kaydetmiş değildir denebilir.

Anadolu için tatbiki kesinlikle gerekli ve pek acele olan düstür şudur:

Nüfusu nitelik ve nicelik olarak yükseltmek. Bu düsturu tatbik için neler yapılacağını burada açıklamaya ve ortaya koymaya lüzum yoktur. Her sağduyu ve akıl sahibinin, kolaylıkla tayin ve icrâ edebileceği tedbirlerdir.

Hayvanları, meselâ at cinsini çoğaltmak ve ıslah etmek için az çok tedbirler alınır, talimnâmeler tertip edilir, memurlar vazifeli kılınır olduğu halde, 'insan cinsini çoğaltma ve ıslah' başlığıyla kaleme alınacak bir makalenin bile okunmaya tenezzül edilemeyecek bir çirkinlik addolunacağı muhakkaktır. Mahsuldar, fakat oturanı olmayan arazimizin canlanması ve iskânı bizim öncelikli ve mukaddes fe-tihlerimizi teşkil etsin. Rumeli vilâyetlerinden binlerce memur geldi. Bunlara kanunen işinden ayrılmış nazarıyla bile bakılamaz. Bunlar kimsenin mesul olmadığı veyahut herkesin mesul olduğu bir felâket yüzünden memuriyetlerinden ayrıldılar. Bunlara hükümet uzun müddet maaş vermeye mütehammil değildir. Hiçbir iş görmeksizin işlerinden ayrılan bu insanlar, kahvelerde vakit geçirerek uzun müddet karşılıksız maaş almaya bu memurların insaf ve vicdanları da mütehammil olmasa gerektir. Eğitim-öğretin süresi üç-

dört aydan ibaret bir mektep tesis olunsun. Bu memurların bu mektebe devam etmeleri teklif olunsun. Bu üç-dört ay zarfında bir köylüce bilinmesi lazım ve köylüye anlatılması kâbil olan günlük bilgiler onlara öğretilsin. Mesela, hıfzısıhha, baytarlığa, yeni yöntemlerle ziraat işlerine, açıcılığa ve bu gibi faydalı işlere uygun iş bilgileri verilsin. Bu memurlar köylere olmasa da nahiyelere dağılsınlar. Köyleri irşât, ikâz, talim etsinler ve alacakları maaşları bu suretle hakkıyla alsınlar. Anadolu'da 40.000 köy vardır. Bunların her onuna bir kişi gitse dört bin memur işsiz olarak İstanbul'da kalmaktan ve buna karşılık devlet hazinesinden para almak azabından kurtulmuş olur.

Burada bahsi geçen memurların kanunen bu işe mecbur tutulamayacakları malumdur. Fakat kanun insaf ve hamiyet bu mecburiyeti ziyâdesiyle hâsıl etmektedir.

Bu memurlar zaten okur-yazar maarifle uğraşan insanlardır. Bulunacakları nâhiyelerde veya büyücek köylerde nûr ve hayat kaynağı olabilirler.

Rumeli memurlarından bir kısmını da emlâk tahriri işiyle meşgul ederek, onlardan bu şekilde yararlanmak vardır.

Anadolu'da emlâk yazımı ve kaydı, hiç yoktur denilebilecek bir haldedir. Devlet arazisi, özel arazi pek az belli olduğu gibi köyler ve kasabalarda aynı bölgenin arazisine bir kaç tane tabu senetleri mevcut olmak gibi garip hadiseler meydana gelmektedir. Hâsılı Rumeli memurlarını hemen bu işlere istihdam etmek bu suretle üç türlü fayda temin etmek mümkün ve lazımdır. Memurları işsizlikten kurtarmak, karşılıksız para vermemek, köylülere ameli ve gayet elzem ve başlangıç bilgileri vermek. Sarı hastalıkları bilmemek, tanımamak yüzünden meydana gelen nüfus ve hayvanat ölümlerinin miktarı çok fazladır. İstanbul civarında Yusuf Ağa isminde bir zâtın 200 büyük baş hayvanâtından bir buçuk ay zarfında yalnız 30 tane kalmıştır.

Bu adamcağız hayvan vebası hastalığının sebeplerini, meydana getireceği zararları ve buna karşı alınacak olan tedbirleri bilmiş olsaydı, hem Yusuf Ağa, hem memleket bu telef ve heder olan ziyandan kurtulmuş olurdu.

En sade, en kolay ve hatta değil insanların maymunların bile öğrenebileceği ve icrâ edeceği tedbirlerin malûm olmaması yüzünden köylerde, yeni doğan 1 ilâ 3 aylık çocukların ölüm miktarı baş döndürecek derecede yüksektir. Tahmini ve kıyâsi bir hesap ile yüzde altmış raddesini bulmaktadır.¹⁵⁹ ‘*Racâ’nâ min’el-cihâd’il-esgâri ilâ cihâd’il-ekber*’ yani, ‘küçük harpten büyük harbe geldik’ demek şimdi bizim tamamen hakkımızdır. Köylülerimizi öldüren hastalıklar, cehâletler, fenâ âdetler memleketimizi ıssız bırakan uyanıkları hicrete, uyuyanları ölüme sevk eden ahvâl ve korkular ile harp edeceğiz.

Köylüler bir de zorba takımlarından mağlup ve muzdariptir. Ahâliyi ezenlere ve ezilen ahâliye aynı “*lıkmet-i rahîmâne ve rahîm-i hâkimâne*” ile yaklaşmak gerektir. Zâlim de mazlûm da aynı derecede nûra muhtaçtır.

Köylülerimize, köylerimize biraz nûr, biraz hayat götürelim! Aman bunu geniş bir muhabbetle, derin bir merhametle ve hele büyük bir sûratle yapalım!

29 Nisan 1913

Abdullah Cevdet

¹⁵⁹ Bizde bu türden istatistik katiyen yok. Trabzon seyahatimde vilâyet, livâ, kaza merkezlerinde bile bu neviden bir istatistik bulamadım. Ölümle ve doğumların hesabı da malûm değildir. Binaenaleyh buradaki hesap ve nispet tahmini olmak zarûridir. Trabzon vilâyetinde aradığım bir telgraf haritası bile bulamadım. Talep ve ricam üzerine telgraf baş müdürü eski dostum Haşım Bey bu haritayı ilk defa olarak tertip ve tarafıma bilahare gönderdi. Böyle şeyleri arayanlar, soranlar ve bunların lüzûmunu takdir edenler çoğalmalıdır.

Şa'irin Eli

Çiçekler öptüm alevden dudaklar üstünde:

Makamı naze mu'attar niyazlar geldi;

Bu el ki âbı hayat oldu, aktı çöllerde

Birinci fecre zuhur envrini veren eldi.¹⁶⁰

3 Temmuz 1931 A.D.

Âyine-i Matbuat¹⁶¹

Bu son günlerde, haftalık, on beş günlük, aylık birçok mecmualar çıkmaya başladı.

Bunlar hakiki bir irfân ihtiyacı ve aydınlanma malûsulü ve neticeleri midirler bilmem. Bu mecmuaların bir çoğunun sahibi ve nâşiri on beş, yirmi yaşlarında gençlerdir.

Bizim memleketimizde daha on dokuz yaşırı tam olarak doldurmamış iken bir La Philosophie d'Epicuré yazacak bir Jean Marie Guyau'nun zuhur edemeyeceği maalesef şüphesizdir. Bu şüphesizlik ve bu kanaat mevcut iken bu heves malûsullerinden tabiatı gereği büyük bir yenilik ve yenilenme beklenilemez. Maksat bu gençlerin cesaret ve şevklerini kırmak değildir. Bununla beraber hayatta öğrenmek ve öğretmek devirlerinin belirli ve kati hudutları olduğu bilinmelidir sanırım.

Bu taze mecmualar içinde '*Mekteb Müzesi*' malumatı, felsefi ve düşünsel içeriğiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. *Mekteb Müzesi*'ne ayrıca bir makale ayırmak isterdik. Bu hafta *Resimli Mekteb Âlemi*'nin Eylül 1329 tarihli ve 4 numaralı nüshasında yayımlanmış müthiş bir makaleyi muâyene edeceğiz.

¹⁶⁰ A.B.D.J.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 15 Teşrini evvel 1932, No:355, s.5830.

¹⁶¹ [Abdullah Cevdet], *İctihad*, 12Eylül 1329, No: 80-3, s.1771-1773

Makalenin başlığı ‘*Mekteb Âlemi - Hayat Âlemi*’dir. Makalenin yazarı Abdullah Cevdet’dir.

Makalenin girişi şu kelimelerle özetlenebilir: İnsanın maddî bakımından şekillenmesi nasıl ana rahminde olursa, milletlerin mânevî şahsiyetleri de mekteplerde bilhassa ilk mekteplerde oluşur.

Bizim mekteb-i ibtidâilerimiz maktel-i ibtidâilerimizdir. (Bizim ilk mekteplerimiz ilk katledildiğimiz yerlerdir).

Memleketimiz baştan ayağa sözlük anlamıyla tam bir fenâ mekândır. Irkımızın cisim olarak vücudu, sıtma, dizanteri, frengi, çiçek, tifüs vd. hastalıklar tarafından kırılıp geçiriliyor. Aklımızın vücudu ise ilk mekteplerimizde katl olunmaktadır. Mektep âlemi her yerde hayat âlemidir. Bizde mektep âlemi, memat âlemi yani ölüm âlemidir. Bu mukaddimeden sonra makalenin özü başlıyor. Ve bu öz tamamen hayat üzerinde yazılmış, hayattan alınmıştır. Bunlar düşünülen şeyler değil, yaşanan şeylerdir. Aynen İctihad okurlarımıza arz olunmalıdır.

Şimdi dinleyelim ve dinlediğimiz makalenin muharriri değil, yaşadığımız hayattır:

“Evet bizim ilk mekteplerimiz ki, biz buralarda gelecek nesillere yaşamayı, hayatta mücadele etmeyi, hayatta galebe çalmayı değil... Ölmeyi, sürünmeyi, bükülmeyi birilerine bağlanmayı, korkmayı, tevekkül etmeyi, varlığını, nefisini, izzetini, şerefini unutmayı öğretmekteyiz.

Geçen gün pek kıymetli genç muallim Selim Sırrı Bey önümde olduğu halde Başkent’in (İstanbul) ilk mekteplerinden birkaçını ziyaret ettim. Bunların birkaçının fotoğraflarını da aldık. Bunların ikisinden bahsedeceğim. ‘Dârü’s-Saâde Ağası¹⁶² Mahmud Ağa Mekteb-i İbtidâisi’ Divanyolu’ndadır. Dar bir kapıdan girdik. Bizi karşılayan müthiş ve insanı yere serici bir abdesthâne kokusu oldu. Taştan yapılmış, ekseri basamağı kırık ve dökük merdivenlerle bi-

¹⁶² Osmanlı sarayının harem dairesinde bulunan harem ağası (ÇN).

şinci ve sonuncu kata çıktık. Odada yaklaşık olarak altı yaşından on iki yaşına kadar kırk, kırk beş çocuk ile dolu, fakat ne m¼mk¼n içeri girmek! Odanın kapısından dışarıya fırlayan hava kirli ve kokmuş.... “el- ı’yâzü billah!”¹⁶³. Yegâne odası takriben 12-15 metre kare bir sahadan ibaret. Üzeri kubbedir. Sıralar var, fakat sıra üzere oturmuyorlar. Orta yerde bir mangal, üzerinde sefer tasları var. Duvarda bir işkence aleti, falaka asılı. Mangalın kenarına eski telis çuvallar serili. Talebeler bu çuvallar üzerinde yemek yiyorlar. Talim heyetini teşkil eden yetmişlik iki sarıklı hoca efendi. İlk sözü, selamdan sabahtan daha evvel ‘aman hoca efendi şu pence-reyi açın odada hava kalmamış’ demek oldu. Aldığım cevap, ‘hava ne olmuş, alâ havamız var, fakat emir buyurdunuz açalım’ idi. Bundan sonra ‘ulan Ahmed Refik! Yanındaki pencereyi açsan â!’ sesi kulağımı tırmaladı.

Sorduk, ‘hoca efendi bu sıralarda neden efendileri oturtmıyorsunuz da yerde oturtuyorsunuz’: cevap verdi:

‘Efendi size sözün doğrusu, geçen sene Evkaf Nezâreti (Vakıflar Bakanlığı) bu sıraları gönderdi, efendileri oturttuk, benim de bir sandalye üzerinde oturmam lazım geldi. Oturdum bir türlü rahat edemedim. Ben yere oturdum. Uşaklar [şakirdân demek istiyor] yukarıda kaldı. Ben aşağıda kaldım. Onları iyi göremiyordum. Baktım olmayacak, onları da aşağı indirdim. şimdi hepimiz bir yerde daha iyi oluyor.’

‘Peki: Bu mangalın üzerindeki sefer tası nedir?’ dedim.

‘Uşaklardan birinin içi geçmiş, biraz tuzlu külbastı yapıyorum ki yedireyim’ dedi ve arada şu karşılıklı konuşma devam etti:

- Maaşınız ne kadardır?
- Seksen kuruş.
- Kaç yaşındasınız?

¹⁶³ Allah’a sığınırım, (N).

- Yetmiş iki mi, yetmiş üç mü bilmem ki.
- Kaç talebeniz var?
- Var otuz kırk kadar.
- Canım adedini bilmiyor musunuz?
- Vallah bilmem. Yazın azalır, kışın çoğalır.
- Peki bu seksen kuruşla nasıl geçinirsiniz, pek az değil mi?
- Efendiciğim, biz kanaat ehliyiz, uşaklardan da ayda 60 para aidât alırsınız. Geçinir gideriz. Dünyanın ne ehemmiyeti var. Sen ahirete bak. Şu dünyanın geçici ve boş mülkünde gözümüz yok. Allah cümlemize son nefeste imân selâmeti versin yoksa dünya neye yarar?

- Hoca efendi siz ne okutursunuz?
- Kur'an, tecvid, hesap (matematik).
- Arapça bilir misiniz?
- Eh, elimizden geldiği kadar işte...
- Peki, size Kur'an'dan bir âyet okuyacağım dinleyin: '*men kâne fi hezihî a'mâ...*' (İsrâ: 72)¹⁶⁴ ilh.' Bunun manasını bana lütfen söyleyiniz?

- Aman efendim Kur'an'ın manasını ancak Allahü Azimüşşân Hazretleri bilir. Kur'an'a mana vermek günahdır.

- Hoca efendi bunu size kim söyledi?
- Ben mektepte bu uşaklar gibi okurken hocam söyledi. Seni söyle bakalım, günahı boynuna, ne imiş manâsı, söyle bakalım.
- 'Bu dünyada kör olan, öteki dünyada da kör olur. Ve işi belki daha ziyâde harap olur.' İşte âyet-i kerimenin meâl-i şerifi budur. Siz dünyaya hiç ehemmiyet vermiyorsunuz. Halbuki Cenâb-ı Al-

¹⁶⁴ Âyetin bütün olarak tam manası şöyledir: "Bu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür, Üstelik iyice yolunu şaşırmıştır, Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (ÇN).

lah dünyaya pek ziyâde ehemmiyet verilmesini emrediyor. İşte bu âyetin manası gayetaçık ve kat'idir.

- Beyefendi, '*ed-dünya cîfe ve talebühâ küllâh*'¹⁶⁵ın manasını da söyleyin, ben onu bilirim, vesselam.

- Bu kara tahta üstündeki rakamlar nedir?

- Efendim hesap okutuyorum dedik ya, milyon, milyar, katrilyon, kentrilyon hepsini öğretirim.

- Peki efendilerden biri gelsin

Bu talebim üzerine bir çocuk titreyerek bet-beniz kalmamış bir halde ilerledi. 'Oğlum adın nedir?' dedim. Cevap yok. 'Kaç yaşındasın?' dedim. Cevap yok. 'Üç kere üç kaç eder oğlum', cevap, 'üç kere üç.....' Hoca şefaât eder bir edâ ile; 'Efendim, pek terbiyeli bir uşaktır da onun için önüne bakıyor...' diyordu.

Bu fâciayı burada bıraktık. Bir ilk mektep, bir ilk katletme mekânı daha görelim dedik.

Tamamıyla Bâb-ı Âli (Başbakanlık) binasının karşısında 'Hoca Tahsin Efendi Mekteb-i İbtidâisi' aynı mezarlık, aynı maktel, aynı girdap, aynı ahvâl!

İstanbul'da böyle iki yüz öldüren mekân vardır. Bunların cümlesi Vakıflarıdır. Maarif Nazırlığına ait ilkokulların sayısı sekize bile ulaşmamaktadır.

Efkâf Nazırın Hayri Bey'e gittim. Bunları anlattım. Almanya'da eğitim görmüş olan Mimar Kemaleddin Bey de karşısında oturuyordu. Konuşmamıza o da katıldı, 'ne yapalım, elimizden gelen bu kadar, başka bir şey gelmiyor' dedi.

Ben şiddetli bir cevap verdim: 'Hiçbir şey elden gelmiyorsa bu mektepleri kapatmak elbet elden gelen bir iştir.' dedim. Yine şiddetli bir şekilde tekrar ediyorum, bu mektepler kapanmadıkça gözümüz, gönlümüz, açılmayacaktır. Nazır Bey'e bu mekteplerin kaç

¹⁶⁵ Dünya bir lâşedir, onu isteyenler köpeklerdir (ÇN).

doktoru olduğunu sordum. Tereddüt ve bazı mahcûbiyet emareleri göstererek, 'Efkafe Nezâretinin bir tabibi var, mekteplere de bakıyor mu bilmem' dedi. Hayri Bey hamiyetlidir, pek temiz ve pak, pek inançlı, muhterem bir zattır.

Biz zannediyoruz ki, dünkü ve bugünkü her türlü mağlubiyetlerimizin sebeplerini başka yerlerde aramamalıyız. 'Fe'tedü bi misli mâ i'tedî aleyküm' (Bakara: 194) yani, 'size ne yolda ve ne vasıtalarla hücum ve düşmanlık ederlerse siz de onlara o yolda hücum ve düşmanlık uygulaması yapınız' emr-i celilini iyi anlamak lazımdır. Bizim düşmanlarımızın bizim üzerimize galebesi top ve tüfeklerinin daha ziyâde ve daha mükemmel olmasından değildir, yalnız bundan değildir. Yalnız bundan olsa bile, bu sebebin de bir sebebi, sebepleri vardır.

Avrupa ahiret için yaşamıyor, Avrupa'nın yarısı iş yapmaktan çekilmiş, yarısı felç olmuş değildir. Bizde 'Müslüman kadınların' sesleri yalnız Kur'an-ı Kerim'de okunuyor.

Bu dini ortaya koyan, vaz'ı din (S.A.) Hazretlerinin, 'ilim ve irfan tahsil etmek, öğrelemek Müslümanların erkeklerine ve kadınlara farzdır' sözü, câhil din bilginlerinin işine gelmiyor. Ve dinletenler ise ne yazık ki bunlardır.

Dosdoğru dertlerin kaynağına gidelim. Pek yaşlı ve bätıl itikatların velvelesine kulak asmayarak derdi kökünden çıkarıp atalım. Tekâmül etmek için zamanımız, inkılâp yapmak için gücümüz, kuvvetimiz müsait değil. Bunların her ikisini birleştirerek sürat ve keskin bir azim ile yürüyelim.

26 Eylül 1913

Dilin Dehası Hakkında

Yağmur da, yağmura yağ diyen de o;
 Biz onsuz yılın bir kurak yazıyız;
 Dilin dehasıdır yükselten dili:
 Yazan, bozan odur, bizler yazıyız.¹⁶⁶
 Teşrin-i Evvel 1932 A.D.

Dilimle İkrâr, Kalbimle Tasdik Ederim¹⁶⁷

Dilimle söyler, kalbimle tasdik ederim ki, bizde muhafazasına dinî, millî geçmiş bakımından tam anlamıyla sarılmaya layık anâne, gelenek yoktur. Anâne birkaç göbek neslin ve onlardan sonrakilerin, müşterek bir şekilde sahip oldukları veya kölesi oldukları ortaklaşa âdet ve alışkanlıklarından başka bir şey değildir.

Âdet ve alışkanlıkları zaman ve mekân vücûda getirir ve bu zaman ve mekân değişikliğe uğradıkça bu toplumsal [yani, ferdi değil bir küme insanların tamamına ait ve şâmil] alışkanlıklar ve âdetler dahi aşamalı olarak değişir. Değişmediği taktirde üzerine tesir ettiği toplumsal yapının düzenini ve âfiyetini bozar.

Bir misâl ile bu hükmü izah edeyim: Türklüğün daha genel ve bölgesel bir tabirle, Osmanlı'nın, en ziyâde icap eden, lazım gelen ve iftihâr vesilesi olarak görülen geleneklerden biri de misâfirperverliktir.¹⁶⁸

¹⁶⁶ AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 1 Teşrinî sani 1932, No:356, s.5842.

¹⁶⁷ Abdullah Cevdet, *İctihad*, 28 Teşrin-i Sâni 1329, No: 82, s.1809-1810.

¹⁶⁸ Kelimenin aslı 'müsâfir' olmasına karşın 'misafir' olarak dilimize yerleşmiştir. "Galat-ı meşhûr, fesih-i mahcûra evlâdır" kâidesince burada 'misafir' şeklinde kullanılmıştır, (ÇN).

Misafirperverlik hiç şüphe yok, bedeviyet¹⁶⁹ devrinin 'fezâil-i zarûriyesinden' (zaruri faziletlerinden) idi. Tabire dikkat olunsun, 'fezâil-i zarûriyesinden' diyorum. Çünkü Asya'nın Altay Dağlarından dökülerek, saçılarak, Doğu Avrupa'ya, Anadolu'ya Batı Irak ve Irak-ı Acem'e¹⁷⁰ vd. yapılan ve birer çadırdan ibâret sürekli değişen vatanlarını yayladan yaylaya, kışın engin ve yumuşak havalı yerlere, yazık yüksek ve sulak havalı yerlere, ehil hayvanlarını ve sürülerini nakleden kavimler misâfirperverlik etmeye mecbûr ve misâfirperverlik görmeye muhtaç idi. Bir kabileden kalkıp iki güç güneş mesafede bulunan bir dostunu veya akrabasını görmeye veyahut o zaman ziyâde başlangıç seviyelerinde bulunan ticaret işlerini icrâ etmeye giden biri, bir 'Gündoğdu' veya birkaç 'Gündüzalp'in çadırında akşam yemeğini yemeye ve geceyi geçirmeye mecbur idi.

Misafirperverlik ise çadırın bir tarafına atılmış bir koyun veya keçi postu ile bir tas ayran ve bir parça ekmek takdim etmekten ibaretti. Yollarda han yoktu, bakkal yoktu, otel yoktu.

Medenî Avrupa'ya karşı üstün bir ahlâkî meziyet olarak halâ i-leri sürdürüğümüz bu faziletin kökü, pekâlâ görülüyor ve anlaşılacak lazım geliyor ki, bu bedeviyet devrinden kalma bir mecbûriyet alışkanlığıdır.

Şu satırları okuyacak olanlardan bir kişi var mıdır ki, kapısını çalan 'Allah misafiri kabul eder misiniz?' diyen bir yolcuya buyurun diyebilsin ve Allah misafiri olan meçhul insanı hânesinde yatırebilsin, yedirip içirebilsin?

¹⁶⁹ Şehirli olmayan Araplar için kullanılan bu tabir, burada bozkırda yaşayanlar, şehirli hayat sürmeyenler anlamında kullanılmıştır (ÇN).

¹⁷⁰ Irâk-ı Acem (Acem Irak'ı): Irak'ın Dicle Nehrinden itibaren İran hududundaki yüksek dağlık muntıkaya uzanan bölgesine Osmanlılarca verilen ad. Bir de Irak-ı Arab vardır ki, bu da; Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan ve Bağdat'ın kuzeyine kadar uzanan arâziyi tanımlamak için yine Osmanlılarca kullanılmıştır. Bu iki tabirin ikisine birlikte Irâkeyn (İki Irak) denilir (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, İstanbul 1995, s. 396), (ÇN).

Almanlar bir lafız oyunu yaparak, çünkü 'Gastfreand', bugün 'Gastfremd' oldu derler ki, çünkü misafirperver bugün misafirgiz (misafirden kaçan) oldu demektir.

Bu gün üç odadan ibaret bir apartmana en azından ayda üç lira kira veren ve buraya çoluğuyla, çocuğuyla sıkışmaya mecbur bulunan medenî âilelerin geneli belirli bir mutfak bütçesi tanzim etmek ve onun haricinde masraf yapmamak mecburiyetindedir. Bugünün misafirperverliği, Allah misafiri kabul eder misin diyerek kapıyı çalan Allah derbederine en yakın bir otelin adresini vermekten ibaret olmak lazım gelir.

İzzet-i nefisler için artık yükselmek, kimseden hayat intizamı ve düzeni beklememek ve maişetini bozacak fedâkarlık beklememek zamanı gelmiştir.

Herkes kendi kendisinin rızık sağlayıcısı, rızık halk edeni olmak ve Hatem-i Tayy'in ziyafetinden bile:

Her ki râz amel-i hiş hord,

*Minnet-i Hatem-i Tayy'i neberü!*¹⁷¹

diyerek, razı olmamak ve tiksirmek devrindeyiz. Bedevi Avrupa'da misafirperverlik bedevî Asya'dan daha az değildi!

Avrupa bedeviyetten pek çok merhaleler uzaklaştığı için artık o bedeviyet faziletini çoktan unuttu.

O şimdi, bu yirminci asır medeniyetinde bütün dünya üzerinde medenî olmayan kavimlerin bedevî olarak müsâfir kalması inkârına açılan kapıları şiddetle kapamakla meşguldür.

Misâfirperverlikle fazla övünücü kalmakta ısrar eden kavimlerin diyarlarına misafirden kaçan Avrupa, zoraki müsâfir giriyor ve ev sahiplerini kovuyor.

¹⁷¹ Manası: Kendi alrının teriyle ekmeğini kazanarak yiyen bir kimse 'Hatem-i Tayy'in minnetini çekmez.

Hatem-i Tayy, cömertliği ve halka sık sık ziyafet çekmesiyle meşhurdur.

Bedevî 'Meksikalıların yol göstericiliğine, İspanyol General Fernan Gortez tarihini her okuyanlarca malumdur ki, Meksikalıların hükümdarlarını diri diri yakmak, elmas ve incilerini ve bütün mallarını zapt ve bütün tebaasını esir etmekle karşılık vermiştir.

Zekâsı âdi zekamızın pek çok fevkinde olduğu için kendisine bazı zeki geçinenlerimizin deli dediği 'Niçe' (Ferederic W. Nietzsche) "komşun için fazla rahûm olmak, efendi! nefesine zulümdür" diyor. Her devrin ihtiyaçlarına göre faziletli ahlâkı ve vicdânı vardır.

7 Kanun-ı Evvel 1913

Doktor Abdullah Cevdet

Yüksek Sükut

Sü'ûdum kâinatı raze yüksek bir sükût oldu:
 Dokunma arşe düşmüş ruhuma mecruh bir kuştur.
 Dili hayretle inler, nutka gelmez dâstanlardır
 O, sevenler ki, şimdi sine-i umudumda susmuştur.¹⁷²

Şîme-i Husûmet¹⁷³

-Elhân-ı vatana müteşekkiran. Naznuna-
 -Dinim kinimdir. Nazif-

Türk ve Müslüman milletine, Türk ve Müslümanların vatanlarına, Âl-i Osman'ın idaresinden çıkıp ağlamaklı olan vatan parçalarına karşı beslenen muhabbetten büyük bir aşk tasavvur ve tahayyül edemem. Bu sevda coşkusu ve seli bir de her an –yükselen bir düşmanlıkla– bir husûmeti barındırmaktadır ki, bundan büyük, bundan daha dürüst ve haysiyetli bir fâzilet tasavvuru da elimde değildir.

Evet! Husûmet (düşmanlara buğz ve düşmanlık) yüce ve ulvî bir haslettir. Düşmana düşman olmak üstün bir seciye, güzel bir meziyet, mükemmel bir vazife, mukaddes bir dinî farz ve önemli bir hak ve hukuktur. Kalbinde düşmanlara karşı büyük bir husûmet beslemeyen bir millet, esir olamaya aday olmuş bir millet demektir.

“Benî adem a'zâ-ı yekdiğerend”¹⁷⁴ ki, yaratılmışlar birer elmadır! Pek âlâ... Her şeyin fevkinde, hatta dinî ve millî amellerin en yükseğinde yüce bir amaç sahibi insanlar bilelim. Bu her halde nazari-

¹⁷² AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 15 Şubat 1929, No: 267, s.5112.

¹⁷³ Celal Nuri, *İctihad*, 9 Kanûn-ı Sâni 1329, No: 88, s.1949-1951.

¹⁷⁴ İnsan insana muhtaçtır. Fars Atasözü. (Ç.N.)

yât itibariyle pek ulvî bir his olabilir. Fakat kendileri ile kardeşlik rabıtası akdedeceğimiz kimseler bu fikirde değil. Ve binaenaleyh milletler üstü kardeşlik nazariyesini hakir görmekle her gün, '*Crime de lèse humanite*' beşere suîkast ediyorlarsa... Onlarla el ele aynı düşüncelerde olabilir miyiz?

Havsalam yaşadığımız felâketleri tam olarak algılayamıyor. Yâ! Demek ki Selânik, Manastır, Trablus bizim değil? Şimdi Üsküb'de Kral Petro adına hutbe okunuyor? Arnavut dindaşlarımız bizden ayrıldı ve bir gayrimüslim hükümdara biat edecekler! Bazen uy-kuda, bunlar hatıra geldikçe birdenbire silkiniyor! yatağımdan fırlıyor bütün bu musibetlerin bir rüyâ olmasını bütün hâcetleri veren Hazreti Allah'tan niyâz ediyorum. Ne yazık ki! uyanınca, haki-kat daha ciddî bir şekil alarak âdetâ ruhumu, kalbimi, mefkûremi yakıyor.

Her şeye karşı ayaklanıyor ve isyan ediyorum. O galeyanlı zamanımda yalnız necip bir seciye bende ortaya çıkıyor: Husûmet! Evet! Belki son derecede barışsever ve sulh-perver bir fert olduğum halde ayrı ayrı bütün Avrupalıları en kuzeyden en güneye kadar elimle kesecek mertebede kendimde coşan bir husûmet duygusu duyuyorum.

Hayır yâ Ümmet-i Muhammed! Verdiğimiz yerleri siyâseten verdik, diplomasi gereği olarak verdik, veya bazıları her nasılsa onları verdiler. Ruhumuz, kalbimiz, milletimiz, dinimiz aslâ Selânik'i, Trablus'u, İşkodrâ'yı sonsuza dek teslim etmedi. Binlerce şehidin pak ve temiz ruhu şimdi Balkan silsile dağlarının üzerinde irâdemizi, hareketlerimizi gözetlemekte ve beklemektedir.

Bizim geleceğimizin esası, kurtuluş yolumuz, dayanak noktamız bu husûmet olacaktır. Husûmet kelimesini fenâ bir mânaya almayınız. Eğer lehçenizde bu lâfza münâsebetsiz bir yer vermiş iseniz derhal değiştiriniz. Sizce bütün meziyetleri ve faziletleri içinde toplayacak bir kelime lâzım ise bunu 'husûmet', 'adâvet',

‘kin’, ‘intikam’, ‘düşmanlık’ lafızlarında bulunuz. Sizden olmayanlara, birer birer ecnebilere hasım olunuz. Sırası gelince açık olarak, bazen gizli olarak, fakat her halde kalbi düşmanlığınızı ortaya koyunuz, gösteriniz.

Dünya bizim hasmımızdır. Bulgaristan’da esir olup da kurtulan zabıtlar söylüyorlar. Bulgar kavmi ezelden beri mektep çocuklarına Türk husûmeti fikrini aşılamışlar. Mahalle mekteplerinde, kiliselerde, mahfillerde, kulübelerde, tarlalarda dâima ve dâima bu Türk düşmanlığı mukaddesatesini çocuklarına öğretmeye çalışıyorlarmış. Hellenistlerin bütün kıssaları Türkiye husûmeti üzerine dayandırmaktır. Göklere çıkardığımız Victor Hugo (aleyhillâne, Allah’ın laneti üzerine olsun) Türk husûmetini, Müslüman düşmanlığını en sanat-kârane şiirleriyle âleme yaymış ve Yunanistan’a pek büyük hizmetler ifasına muvaffak olmuştur. Şâir Balasuya Lord Byron (kezâ aleyhillâne) bu fikri o kadar ileri sürmüştür ki, bizzat Yunanlılar ile birlikte bize karşı cenk ederek Messolungi (Mesolongion) muharebesinde hak ettiği cezasını bulmuştur.

Küfür âlemi aleyhimizdedir. Binaenaleyh biz, bizden başka hiç bir kimsenin lehinde olamayız. Avrupa’ya muhabbet, tasavvur edebileceğim en kötü şeydir. Japonya elde etmiş olduğu kuvvet ve celâdetini Avrupa’ya hasım olmaktan alıyor.

İnsanlığın geçirdiğimiz şu hayvaniyet devresinde, milletlerin mukadderâtlarını belirleyen, irâde düzenleri, sahip oldukları kuvvet ve azimleri savaş meydanlarında galibiyet sevdâsıdır ki, bu da ancak ve ancak şiddetli bir husûmet ateşinin her an parlaması ve yükselmesine bağlıdır.

Ey Türkler ve Müslümanlar! Size söylenebilecek sözde barışseverlik laflarına ve aldatmacalara karşı kulaklarınızı tıkayınız. 1293 muharebesinden sonra bizden evvelki nesil, biraz uyanık olsaydı da husûmet duygusu, kin fikri ve intikâmını ileri sürse idi şu son felâketlere maruz olmazdık. Şimdi size hitâp ediyorum: Söylemesi benden, ret veya kabul sizden: Eğer bugün olanca kuvvetimizi hu-

sûmete vermez isek, gelecek bize esâret zincirleri, mezarlar, darağaçları, zindanlar... vs., hazırlıyor.

Hız. Peygamberin eseriyle yetiniziz. Cenâbı Seyyidü'l-beşer Aleyhisselâtu vesselâm düşmana karşı en büyük husûmet hissi ve nefretle doluydu. İnce hakikatlerden, karmaşık felsefelerden husûsiyle diplomatça fikirlerden korkunuz. Hissiyâtınız siyâsiyâta güvenip dayanmasın. Bugün son derece gerilemiş ve çöküş girdabının tâ kenârına gelmiş olan Fransa'yı yaşatanın ne olduğunu bilir misiniz? Almanya'ya olan husûmet. Aşırı fikirlere sahip olmayan bir Fransız'a bugün sorunuz. Alsas-Loren üzerindeki hak hissi ve vatan severliğini acabâ neye karşı terkedebilir? Zannetmem ki, Alsas-Loren büyüklüğünde bir altın külçesi Fransız'ın kalbinden bu hak hissi ve vatan sevgisini satın alabilsin. Bizim son muharebemiz esnasında Karadağ'da bulunan Kataro (Dalmaçya) Boğazına hakim 'Lovsen' (لوسن) adında ehemmiyetsiz bir tepenin Avusturya'ya ilhâk sözü çıkmış idi. Kral Nikita basına verdiği bir tebliğinde: "O tepe büyüklüğünde sâfi bir pırlanta verseler ben yine onu veremem" demişti.

Husûmet fikri yalnız kalbi kalmamalıdır. Meselâ ekonomik olarak, yükselme ve yücelme, ecnebilerden kurtulacak derecede ticâreti geliştirme ve genişletme, husûmet fikrinin âşıkarak ortaya çıkması demektir. Rusya'daki Müslümanlar yalnız birbirleri ile alışveriş ediyorlar. Ruslar onlara muhtaç oluyorlar. Kendileri Moskoflara yardım dilenmede bulunmuyorlar. Bu bizim için ne güzel bir misâldir! Olanca gayretinizi ekonomik kuvveti geliştirmeye vermeliyiz. Yunan istiklâli emeliyle teşkil edilip vazifesinde kötü bir şekilde muvaffak olan 'Etûk-i Eteryâ' mülî emelinin ortaya çıkması için maarif ve ticâreti ileriye sürmüştü. Ey Türkler! Siz de bu Yunan cemiyetinin takip ettiği yolları takip ediniz.

Düzenlemelerde ve ekonomik teşkilâtın iyileştirilmesinde tam anlamıyla ileriye giden adımlarla devam ediniz. Yavaş yavaş hemcinslerinizden başkasına muhtaç olmayacak derecede kendi işinizi

kendinin görünüz. Ticaret ediniz. Hatemü'l- enbiyâ (Son Peygamber, Hz. Muhammed (SAV) tüccar idi. Halife-i Râsül-i Kibriyâ-i Cenâb-ı Ebâ Bekr-i Sıddık Hilâfete tayin olunduğu gün, arkasına birkaç top kumaş alıp bir ay ticâret pazarına gitmiş idi. Sizi siyâsi esâretten kurtaracak olan şey, iktisâdi felah ve mâli hürriyetinizdir.

Zengin olursanız daha celâdetli ve kahrhâr olursunuz. Tok karına muharebe etmek aç, hasta ve güzüz, kuvvetsiz boğuşmaktan elbette daha kolaydır.

Memleketimiz geriliğe uğramış değildir. Azim ve emel, irâdet ve kuvvet Türk'ün ruhunda sönmemiştir. Bizim vazifemiz azim ve irâdet gibi ruhî kuvvetlerimizi çoğaltma ve terbiye ile yine ruhlanmaya mevcut olan rehâvet ve lâkaydiyi gidermeye çalışmaktır. Zannetmeyiniz ki Müslümanlar ve Türkler hayatlarının son nefeslerinde bulunuyorlar. Aslâ! Eski Batı Roma'da çöküş döneminde hiçbir mert celâdet sahnesine çıkmamış idi. Halbuki faaliyet meydana atılan bazı mert ve metîn kimseler görüyoruz ki, onların vücûdu bile hayat ırkımızda ve köklerimizde büyük bir azim olduğuna delâlet eder.

Misâl istiyor musunuz? Adedi pek az olmayan azim ve gayret erbâbı arasında meselâ, Enver'in celâdet simâsı, azim ve cesaretteki kararlılığı, şu anda muhakkak ki övünmeye değerdir. Yaşı otuzu geçmeyen bu vatandaşımızın artarda gelen başarıları bir 'epopé', destan oluyor. Düşününüz: Balkanlarda Bulgar asker ve zabıtalardan oluşan çetelere karşı kılıç seli olup da, dâima 'Marlburg' gibi muzaffer olmak, Meşrutîyetin gerçekleşebilmesi için umûmi hareketi idâre etmek, Bingâzi'ye koşup asla mağlup olmadan İtalyanları yıldırma, Edirne'nin şanlı bir şekilde geri alınması için herkeşe karşı gelip Sultan Selim Camii'ni düşmanların elinden kurtarmak.... ve unutmayalım, Bâb-ı Âli'yi (Başbakanlığı) basıp Kâmil Paşa ve kokuşmuş, bozulmuş mazi enkazını bir yığın süprüntü gibi süpürmek. İşte bunlar bir iştir. Ruhu ölmüş ve sönmüş milletlerin içinden böyle alın yazılı fertler çıkmaz.

Ticaret âleminde, kurtuluş alanında, edep meydanında, irfan mektebinde de Enverlere muhtacız. Kabiliyeti bitmiş tükenmiş olmayan Türkler ve Müslümanların içinde Enver bir değildir. Bingazi kahramanı türleri arasında yegane olamaz. Onun yetişmesine imkan veren bu vatan elbette diğerlerini de doğurmuştur. Onların kendilerini göstermeleri için önlerine bir imkan ve geniş yol açmalıyız, bir hamle vermeliyiz. Tereddütlerini, mahcûbiyetlerini gidermeliyiz.

Bunların cümlesi husûmet duygusunun parlaması ve yükselmesi ile olur. Biz musibete uğrayarak elimizden çıkmış topraklarımızı geri alacağız. Biz düşmanlarınıza galebe edeceğiz. Biz Kasımye Camii Şerifinin üstündeki haçı kaldıracacağız. Biz elimizden kopartılan 'mübarek memleketler'¹⁷⁵ üzerinde bir öğüt alameti gibi dalgalanan bayrakları askerî müzesine nakledeceğiz. İşte bu fikirlerle yaşamalıyız ki, bu yeryüzündeki mevkiimizi kaybetmeyelim.

Ve '*İnnâ fethelnâ leke fethân mübînâ*'¹⁷⁶ ilâhî vaadine mahzar olalım.

Celal Nuri

Yeniköy, 3 Kânûn-ı Sâni 1329

¹⁷⁵ Muhtemelen Mekke, Medine ve diğer bazı Ortadoğu şehirleri. Bunların İslâm dini bakımından önemli olması böylesi sıfatlarla anulmasını gerekli kılmıştır (ÇN).

¹⁷⁶ "Elhak biz sana bir feth-i mübîn açtık...." Sûre-i Feth, 1, (ÇN).

Ruhani Balyoz

Kırdığım kayadan fıskıran şinışek,

Perde-i Rahman'a açtı bir delik;

Bakışır dururlar şimdi ruhumda

Sağır yükseklige dilsiz derimlik.¹⁷⁷

Şîme-i Muhabbet¹⁷⁸

Celâl Nuri Bey'in Geçen Nüshadaki 'Şîme-i Husumet' Makalesine Cevab

'İçtihad' şerbest bir kürsüdür. Her terbiye ve irfan sahibi bu kürsünün üzerine çıkmak ve orada içtihatlarını, fikirlerini, hislerini söylemek hakkına mâlikdir. İçtihadına muhâlif içtihatlar, kendi fikirlerine uygun düşmeyen fikirler, daha doğrusu hakikate aykırı bulduğu fikirler ve hissiyatı yayımlayan ve ortaya koyanlar kürsüden iner inmez, kürsüye atlamak, hata ve sevapları göstermek hakları bu kürsünün varlığı, kendisi için saklı tutmuştur.

İşte Celal Nuri Bey'in 'Şîme-i Husûmet' başlıklı makalesi bu prensibin hükümleri sayesinde 'İçtihad'a geçmiştir. 'Dehâ-i Muhammed'¹⁷⁹, başlıklı ve bundan birkaç nüsha evvelki İçtihad'da, aynı yazarın Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'yi ve İmâm-ı Gazâlî'yi bîçâre ve deli divâne sıfatları ile tavsif etmiş olması 'Dil-mesti-i Mevlâna'¹⁸⁰, 'Gazâlîde Ma'rîfetullah'¹⁸¹, 'Gazâlîyât-ı Gazâlî'¹⁸² makalelerinin yazıl-

¹⁷⁷ AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 1 Mart 1929, No: 268, s.5131.

¹⁷⁸ Abdullah Cevdet, *İctihad*, No: 89, 16 Kânun-ı Sâni 1329, s.1979-1984.

¹⁷⁹ Celal Nuri, "Hazreti Muhammed'in Dehası", *İctihad*, No: 82, 28 Teşrin-i Sâni 1329, s.1803-1809.

¹⁸⁰ Abdullah Cevdet, "Dil-Mesti-i Mevlâna", *İctihad*, No: 84, 12 Kânun-ı Evvel 1329, s.1857-180.

¹⁸¹ Abdullah Cevdet, "Gazâlîde Ma'rîfetullah", *İctihad*, No: 87, 2 Kânun-ı Sâni 1329, s.1925-1927.

¹⁸² Abdullah Cevdet, "Gazâlîyât-ı Gazâlî", *İctihad*, No: 88, 9 Kânun-ı Sâni 1329, s.1962-1964.

masına sebep oldu. ‘Şîme-i Hûsûmet’ makalesi de Şîme-i Muhabbet’ makalesinin yazılmasına sebep oluyor.

Celal Nuri Bey “zannetmeyiniz ki, Türkiye, Türkler ve Müslümanlar, hayatlarının son nefeslerinde bulunuyorlar” diyor. Evet Türkler, Müslümanlar, Türkiye hayatlarının son nefeslerinde, yani ölüm anlarında değildirler. Celal Nuri Bey’in bu görüşlerini ve düşüncelerini kabul ederiz. Bu içtihadını doğrulamak için ileri sürdüğü delilleri de kabul edebilirim. Enver Bey henüz Bingâzî’de iken ben ‘Hissiyâtının Fotoğrafı’ başlıklı ve bir mecmuasının Hilâl-i Ahmer (Kızılay) menfaatine çıkan özel sayısında yayımlanan bir makalemde daha şiddetli ve ateşli bir lisanla ortaya koymuştum ve Türkiye’nin istikbâlinde ve milletimin mamuriyetinden ümitvârlığını göstermiştim. Bu cihetlerde içtihad ihtilâfımız yoktur.

Celâl Nuri Bey bir husûmet mezhebi vaazı ediyor. İşte burada yazı arkadaşşımdan şiddetle ayrılıyorum. Benim çıkarmakta olduğum İçtihad’ın esâsen neşrine hâdim olduğu mezhep, husûmet üzerine değil, muhabbet üzerine kurulmuştur.

Benim inancım ve içtihâdımca muhabbet, husûmetten daha kuvvetli, daha faydalı, semereli ve daha feyyâzdır.

Cehâleti ve taassubu istifade mevkiine koymak ve avâma yardımcı ve faydalı olmaksızın onların hoşlarına gitmek istemek bizden sonsuza dek uzak olsun. Değil kalem ehlinin, hükümet adamlarının bile bunlardan yani cehâlet ve taassuptan ve avama yakınlık yapmaktan, avamcılıktan esaslı ve devamlı bir surette istifade edebileceğine inancım yoktur.

Bizim bu felâketimiz ve her felâketimiz, İslâm âleminin büyük çaplı ve daima artan felâketleri hükümet bağımlısı olmamızdandır. Biz Müslümanlar Hristiyan âlemine buğz ettik. Husûnet ettik. Çünkü onlar bizim taptığınıza tapmıyorlardı. Çünkü medeniyetçe onlarla bizim aramızda beş- altı asırlık bir ilerleme ve yükseklik, bir

terakki devri ve insilâh var. [İnsilâh kelimesini 'émancipation'¹⁸³ Fransızca kelimesinin karşılığı olarak kullanıyorum]. Bu dinî husûmet diğer işlere de sirâyet etti. Onlardan gelen iyi şeyleri de fenâ şeyler olarak algıladık.

Biz Avrupa'dan ziyâde kendi kendimizi suçlamalıyız. Avrupa demek 'üstünlük' demektir.

Avrupa ile bizim aramızdaki münâsebet kuvvet ile zayıf ve âlim ile câhil aralarındaki münâsebet demektir.

İşkodra'yı, Manastır'ı, Selânîk'i, Trablusgarb'ı kuvvet aldı, zayıf verdi. Âlim aldı, câhil verdi; zenginlik aldı, züğürtlük verdi.

Otuz üç sene, Sultan İkinci Abdülhâmid gibi donanmamızı âdetâ hiç mertebesine indiren ve düzenli olarak azaltan bir müstebit hükümdârın kahrını ve keyfini çekmiş olan bir millet her şeyden ve herkesten evvel kendi cehline ve kendi zayıfına husûmet ilân etmelidir. Biz kaybettiğimiz yerleri kuvvet ile, imân ile almıştık. Zayıf ile kötü irâde ile elimizden kaçırdık. Evet Avrupa bir tefevvuktur, bir üstünlüktür. Ona husûmet beslemek, benden uzak olsun! Benim bütün husûmetim bu yüksekliğe eşit bir yükseklik elde etmeye mani olan cismânî ve ruhânî haller üzerine yürür.

Victor Hugo ve Lord Byron bence insâniyetin büyük adamlarındandır. Ne birincisi, ne ikincisi taassupla hareket etmiş değildir.

Les Orientales yazarı ve '*Chllion Mahbusu*' ölmeyen nazımları... Homér'sın, Echyl'in vatanını Mısır'dan sonra hakikâten medeniye-tin beşiği olmuş olan Atina'yı yarı medenî müstevlilerden kurtarmak şevkiyle yazdılar, coştular, koştular.

¹⁸³ Kelimenin Fransızca karşılığı: Ergin tanıma, rüş, özgürlüğüne kavuşturma, özgürlüğe kavuşturma, özgürleştirme, Tahsin Saraç, *Büyük Fransızca Türkçe Sözlük*, Adam Yay. İstanbul 1985, s.492. İngilizce karşılığı: Aile hakimiyetinden kurtulma, köleleri azat etme, özgür bırakma. *İngilizce Türkçe Redhouse Sözlüğü*, İstanbul 1996, s.308 (ÇN).

Lord Byron Türkleri en ateşli taktir edenlerden biri idi. Açık delil ister misiniz:

‘*Childe Harold*’ unvanlı manzûmesinden çıkardığım aşağıdaki satırları okuyunuz:

Türkler ne aldatıcıdırlar, ne alçaktırlar, ne katildirler. İtikatsızları diri diri ateşte yakmazlar. Sürekli olarak, boyunuz olarak sultanlarına ve Allahlarına sadıktırlar. Sultanlarına sadâkatleri, sultanlarının saltanat icrâ etmeye kabiliyetsiz olduğu zamana kadar devam eder.

Lord Byron’un aleyhinde bulunduğu Türkler ve Müslümanlar değildir. Onların korkulu saltanatları idi ki, bizler dâhi senelerce bu hükûmetin aleyhinde bulunduk. Nihayet On Temmuz’da onu kendi elimizle yıktık.

Lord Byron katiyen taassup dininin bir kölesi değildi. “Taassup dininin kölesi değildi diyorum: zirâ dini taassuba asla mâlik bulunulmaz. Dâima onun kölesi olunur.”

Muazzam İngiliz milletinün muazzam şâiri:

Ceng-i hefttâd ve do millet heme râ azârend

*Çün ne dîdend hakikat, der efsâne zedend.*¹⁸⁴

diyen yüksek ve geniş nazarlı, seçme insanlardandır. Adı geçen şairin yine, *Childe Harold* unvanlı uzun ve ateşli manzûmesinden şu satırları aynen alıyorum:

“İlahları ilahılar takip edecek, dinlere diğer dinler halef olacak: İsa’dan sonra Muhammed. Senelerle diğer itikatlar gelecek, buhurdanlarının beyhûde yandığı, kurbanlarının kanının beyhûde aktığını insanlar anlayınca-ya kadar böyle devam edecek! (Childe Herold, Makâme 11, Nağme: 3).”

Tarafı, dar kafalı mutaassıp bir Hristiyan’ın kafasına bu geniş mazmun sığabilir miydi?

¹⁸⁴ Yetmiş ki milletin kavgasını mazur gör, çünkü hakikati görmediklerinden efsanenin kapısını çaldılar.

Celal Nuri Bey, “verdiğimiz yerleri siyâseten verdik, diplomasi gereği olarak verdik, veya bazıları her nasılsa onları verdiler. Ruhumuz, kalbimiz, milletimiz, dinimiz Selanik’i Trablusgarb’ı, İşkodra’yı, vs.. teslim etmedi” diyor.

Siyaset, az çok karşılıklı, eşit ve muâdil kuvvetler huzurunda hüküm icrâ eder. Siyaset Balkan Harbî’nin başlangıcında ‘statüko’nun muhafaza olunacağını ilân etti. Askerlerimiz büyük bir hezimete uğradıktan ve on yedi gün zarfında Çatalca hattına geri dönüp dayandıktan sonra, siyâset, ‘artık statükonun muhafazasından bahsedilemez’ dedi. Müttefik düşmanlarımız birbiriyle didiştği bir sırada, fırsattan istifade ile Edime’mizi geri almak ve işgal etmek ve bir daha ne olursa olsun, asla çıkmamak azim ve kuvvetini gösterdiğimiz zaman yine aynı siyaset ve davâ, o ‘catégorique’ yani sınıf-lamalı yaklaşım talebinden geri dönmeyi tabii buldu.

Ben vatandaşlarıma bütün ateşli ruhumla muhabbet, muhabbet, dâima muhabbet tavsiye ediyorum: Âleme muhabbet, kuvvete muhabbet, servete muhabbet, medeniyetin faziletlerinin bütününe muhabbet ve şiddetle muhabbet.

Marakeş (Fas) saltanatı da yalnız olarak, Avrupa’ya Hristiyan âlemine husûmet vaâz ediyor ve ettiriyordu. Mevlâ Abdülaziz Marakeş Sultanı bulunduğu sırada Marakeş’i ziyarete gitmiş olan münevver bir Türk, Sultan şerifin huzuruna malhazar edilmiş idi. Atın üzerinde binili olduğu halde ziyaretçilerini büyüklük taslayarak kabul eden Sultanla karşılıklı konuşması esnasında bu münevver Türk, bir matbaa açmak, kitaplar tercüme etmek ve bastırmak, ülkede maârif ve sanayinin gelişmesine ve yayılmasına gayret etmek lüzûmundan bahsetmiş. Sultan binili olduğu atı ve beline bağladığı eğri kılıcı göstererek, “Müslüman’ın matbaası, kitabı, maâri-fi, sanayisi işte bunlardır. Başka şeye ihtiyaç yoktur” diyerek gâfilce bir cevap vermişti. Ve bu cevâbı verdiren kafa, ‘mentalité’ Müslüman’ın gayrine karşı husûmet ve yahut onlara karşı bir küçümse-

me, hafife alma ve hakir görme hissi beslemekle beslenmiş bir ka-faydı.

Nerede o husûmetin, nerede o atın ve kılıcın büyüklük iksiri? Nerede Empire chérifien o kışver-i şerifi! "Ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde!" Perişanlığımız ecnebilere hasım olmadığımızdan değil, kendi nefsimize dost olmadığımızdandır.

Lord Byron Misolonghi'de humma hastalığından ölecek öbür âleme gitti. Lanete de rahmete de doymun ve gerekli nazarlarla bakarak düşüncelerini gerçekleştirme yolunda gayret ederken ölmek bahtıyarlığıyla mesut ve gönlü müsterih olduğu halde ebediyet âlemine çekildi.

Bir kere düşünmeliyiz, Fransa gibi zengin, İngiltere gibi büyük bir deniz kuvvetine mâlik olsaydık Celâl Nuri Bey'in haklarında husûmet telkin etmek istediği milletler bizim dostumuz, müttefikimiz yahut ülfet ettiğimiz devletler olmaz mıydı?

Bu halde ben vatandaşlarıma bağırarak derim ki, bizim canımızın gerçek hasmı kendi tembelliğimiz, kendi cehâletimiz, kendi fakirliğimiz, taassubumuz gelenek ve göreneğe körcesine bağlanmamızdır.

Avrupa bizim hocamızdır, Avrupa'ya muhabbet etmek ilim ve terakkiye, maddî ve manevî kuvvetlere muhabbet etmektir. İnsan sevmediğinden güzel ve kıymetli hediyeyle bile kabul etmek istemez. Sevdiğine ise:

Hoşdur bana senden gelen

Yâ gonca gül yahud diken

der. Bunun içindir ki İngilizler, İngiliz olmayan her ferde karşı hasım değil, biraz ihtiyatkârdırlar. Fakat onlar hakikaten milletlerin en büyüğüdürler. Ve buna hakkıyla imân ederler ve bunların "kisse nufûb" yani 'ecânibgiriz' yabancından kaçan, yabancı sevmeyen insanlar olmaya hakları olabilir. Onlar yabancılardan borç almaksızın yaşayamamak halinde değildirler. Onların yabancı ser-

mayesine katiyen ihtiyaçları yoktur. Dretnotlarını, tayyarelerini giyeceklerini, yakacaklarını kendileri yaparlar. Hatta Manş Denizinin altında yapılacak, Fransa'yı ve aynı zamanda bütün Avrupa'yı Britanya Adasına bağlayacak olan tünelin yapılmasına İngilizlerin karşı çıkması cihanda denizin ortasında tek başına kalmak ve yabancılarla mümkün mertebe az temasa gelmek fikirleri ile ortaya çıkmıştır.

Avrupa'nın çalışkan ve şükreden bir takipçisi, talebesi olmak. İşte bizim rolümüz. Biz onlara, kendi isteğimizle dost olmazsak, onlar bizi kendilerine zorla dost edecekler, yahut elleri altına alacaklardır. "Tabiat boşluğu sevmez" kanununu unutmamalıdır. Yarin Bağdat Şimendiferi yapılsın, Avrupa'da kilometre kare başına 170 ilâ 200 kişi düşen yerlerin ahâlisi kilometre kare başına 6, 7 kişi düşen yerlerimizi doldurmaya nasıl gelecektir, görülecek.¹⁸⁵

Celal Nuri Bey'in dediği gibi, "dünya bizim hasmımızdır," ve "küfür âlemi aleyhimizdedir" demek âdeta, '*Folie de peresécution*' adıyla bilinen ruh hastalığının belirtilerini göstermektir. Ben "zayıfın bütün dünya hasmıdır" derim.

1840 tarihlerinde Japonya'ya Avrupa bir tokat attı. Fakat bu tokat üzerine Japonya Avrupa'ya gözünü ve kalbini kapamadı. Bu darbenin hangi kollardan ve kuvvetlerden ve hangi sebep ve kuvvetlerle geldiğini anlamaya koyuldu. Ve inanılması kolay olmayan bir miktarda, yani defaten 20.000 evlâdını Avrupa'ya Amerika'ya tahsile, araştırma ve incelemeler yapmaya gönderdi. Fakat bu 20.000 genç Japon'un eğitim ve öğretimlerini bitirdikten sonra Japonya'ya dönüşleri 'Şems-i Tulû İmparatorluğu'nu¹⁸⁶ yeniden canlandırdı. Bu genç ve münevver Japon'ların hiç biri Victor Hugo'ya, Lord Byron'a 'aleyhüllâne (Allah'ın laneti üzerine olsun) demedi. Hatta ilk defa Japonya limanını bombardıman eden amirali bile hürmetle yâd ettiler.

¹⁸⁵ *Hak* Gazetesinde münteşir "Acı Düşünceler" makalesini de okuyun. A.C.

¹⁸⁶ Japon Güneş İmparatorluğu (ÇN).

Avrupa bize bir değil, bin tokat vurdu. Biz uyanmıyorsak kaba-
hat Avrupa'nın mı, yoksa bizim bal kabağı kafalarımız mı?

Biz Müslüman olmayan toplumları o kadar hafife alıyoruz ki on-
ların üzerimize en parlak zafer ve galebelerini bile mühimsemiyoruz.
"Biz ki Müslümanız, öbür dünya bizimdir, cennet bizimdir, hûriler
ve cennet uşakları bizimdir, nimetlerin en güzeli bizimdir, dünyâ-
daki muvaffakiyet ve mevkileri ne olursa olsun gayrimüslimlerin
öbür dünyadaki makam ve mevkileri cehennemdir, sonsuza dek
nasipleri azap ve cefâdır" diyoruz. İşte bu kafa ve anlayışla gitmek-
te olduğumuz yol ve yer 'maşallah' meydandadır.

Ben Celal Nuri Bey'in bu makalesini dikkatli bir şekilde oku-
dum, bu makalede anlatılanları toplumsal ve psikolojik hadise ola-
rak telakki ediyorum. 'Tek tek, her biriniz yabancılara hasım olu-
nuz' demek garip bir ruhi tecellidir.

Yabancılar bize ne yaptı? Biz şimendifercilik öğrenmek için me-
selâ Amerika'ya gittik de Müslümanız yahut Türküz diye bizi
mekteplerine, fabrikalarına kabul etmediler mi? Bataklık arazimizi
kurutmak istedik de mani mi oldular? Irkımızı tehdit eden ve her
sene onda birini kıran humma hastalığına, frengiye, dizanteriye,
vereme karşı şiddetli bir tıbbî ve sıhî harp açtık da bizi bu hasta-
lıklar ile sulh yapmaya mı mecbûr ettiler? Yeni ve ilmi usulde zira-
at icrâsıyla boş ve bereketli arazimizi ekerek köylülerimizi canlan-
dırmak, kanlandırmak istedik de yabancılar olmaz mı dediler?

Milletimizin yarısı bedbaht ve felç olduğu için öğretmen okulları,
terbiye mektepleri, sanat okulları açtık ve onları Avrupalı hemşirelerin
refah seviyesine ve istiklâline yükseltmek istedik de Avrupa yahut
yabancılar gösteri yapmak icrâsıyla bütün bunların önüne mi geçti?

Hakikatî söylemenin özel bir mevsimi yoktur. Hakikatin fazla
tekrar edilmiş olmak ihtimali de yoktur. Kemâli cesaretle aynanın
önüne geçmeli: ağaran saçlarımızı, solan rengimizi, göremeyecek
kadar korkak ruhlu olmanın gereği de yoktur. Aynaya bakmalı ve

bakmak istemeyenlerin önüne aynayı dayamalı. Kendimizi dev aynasında gördüğümüz yeter artık! Husûmetlerimizi şimdiye kadar hakiki hasmumuzun bulunmadığı yönlere doğru yönelttik.

Avrupa bizim yaptığımız gibi, güneşin batmasıyla mesâisini terk etmiyor, yatmıyor. Avrupa'da tabiatın güneşi batınca insanların güneşi doğuyor: Elektrik bütün bir Paris'i şimdi sekiz milyon nüfusu barındırmakta bulunan Londra'yı nûra gark ediyor. Kadın, erkek hummalı bir faaliyetle gece yarılanna kadar çalışıyorlar. Şimendiferler yalnız iki dakika ara ile bir diğerini takip ederek bu sekiz milyon halkı bir noktadan diğer bir noktaya hiç durmadan naklediyor.

Yirmi dört saatin hiçbir saatinde ne tramvaylar ne o minibüsler seferlerini tatil etmiyorlar. Gece yarısından sonra ücretlerine on para zam ile seferlerine devam ediyorlar. Berlin'de de iş bu merkezdedir.

Bir adam aynı zamanda hem tıraş oluyor, hem kundurasını bo-yatıyor, hem ellerinin turnaklarını temizletiyor, kazdırıyor! Bu üç işi bir zamanda yaptırarak kadar zamanın kıymeti yüksek olan Amerika, Avrupa elbette bize dost ve kardeş muâmelesi edemez ve bize şirin gözle bakamaz.

Bizim ağzımızda gezip duran "buyurun, beraber biraz vakit geçiririz.. Efendim vakit de geçmiyor ki.. Günler o kadar uzun ki... Akşam olmak bilmiyor ki..." sözleridir. İngilizlerin '*vakit nakitdir*' darb-ı meseli bizim; 'geç olsun da güç olmasın' darb-ı meselimizle karşılaştırılabilir. Bak bizler 'hiç güçlük çekmeyelim hiç cehd ve kuvvet sarf etmeyelim maksadın gerçekleşmesi için ne kadar uzun müddet lazım olursa olsun, kader ne ise o olur. İş olacağına varır' diyoruz. Bizim kafamız böyle diyor.

İçtihad'ın 88. nüshasındaki Celâl Nuri Bey'in 'Şîme-i Husûmet'i'ni okuyan yabancılar yeni bir şey öğrenmiş olmasalar gerektir. Şu kadar var ki, her tarafta havâs, avâmın ruhiyâtına hâkim i-ken, Türkiye'de şu aralık bazı havâsın ruhiyâtına avâmın hâkim olmaya başladığıru anlamışlardır. Fakat buhran zamanı geçiriyo-

ruz. Bu buhran geçince benim tahrir arkadaşım yine benim gibi düşündüğünü ve düşündüğü gibi yazdığını gösterecektir.

Tekrar ediyor, toparlıyor ve özetliyorum:

En büyük ve en dâimi hasmımız bizim kendi kanımızdadır, kendi kafamızdır. Bizimle yabancılar arasındaki münâsebet kuvvetli ile zayıf, âlim ile câhil, zengin ile fakir arasındaki münasebettir. Biz güçlü iken zayıfları bağrımuza basıp gözlerinden öpmüyorduk. Toplumsal faydalar için, ferdi hatalar mubah addedilmiştir. Gustave Le Bonn'un dediği gibi, devam eden kuvvettir.¹⁸⁷ Güçlü ve kuvvetli olanların haklı olmaya ihtiyacı yoktur. Bir ikinci medeniyet yoktur. Medeniyet Avrupa medeniyetidir. Bunu gülüyle dikeniyile kabul etmeye mecburuz. Kadınları toplumsal ve ekonomik hayata iştirak etmeyen bir millet mümkün değil hayatta kalamayacaktır. Ruhi yapısı ve mahiyeti 'geç olsun da güç olmasın' darbimeselinde özetlenmiş olan millete, 'güç olsun da geç olmasın' tarzında bir darbimesel üretecek kafa yapısı kazandırmadıkça, kurtuluş ve refah bulmak emniyeti hâsıl olmayacaktır. Kendi kendimize hakiki dost olmak başkalarına hasım olmaktan daha makul ve daha faydalı olacaktır. Kendimize dost olmamız, bizi başka milletlerin aşağısına düşüren ferdi ve toplumsal hallerimize husûmet ilân etmekle ve hatta acilen harp ilân etmekle başlayacaktır.

Niyetim bu demiri daha birçok kereler örs üstüne koymak ve çekicimin daha pek çok darbeleriyle ihâta etmektir.

Hem bu zemin, hem bu zaman, bu kalem ve elim için pek zengin bir zemin, pek zengin bir zamandır.

24 Kanûn-ı Sâni 1914
Doktor Abdullah Cevdet

¹⁸⁷ *Asrımızın Nüsûs-ı Felse fiyesi*, Sahife: 95.

Hafıza'î Şair Yangın Yeri

İzmirabında tutuşmuştur nice mizrablar

Bir figan bürgânıdır her tari 'udu sevginin;

Taze bir yangın yerile hatıram hem derttir

Ağlaşan öksüz emellerdir sükûtu sevginin.¹⁸⁸

A.D. 16 Ağustos 1928

El-Cezire Mektupları: Husûmet mi, Muhabbet mi?...¹⁸⁹

§§

Ninova Harâbelerinden, 25 Şubat 1914

Dostum Abdullah Cevdet Bey'e arz olunmuştur,

Dünyanın her yerinden ve herkesten uzak bir köşesindeyim. İhtivâ ettikleri hadiseler ve konular tarihe mâl olduktan sonra gazetelerle risâleler buraya gelebiliyor. Celâl Nuri Bey'in İctihad'da çıkmış olan, 'Şîme-i Husûmet', makalesi ile senin ona olan cevabın da öyle oldu. Yani başka taraflardaki Osmanlı okuyucuları bu iki nefis makaleyi okuyup unuttuktan sonra biz yayımlandığını haber alabildik. Burada mekânın icâbı olan bu hâl, memleketimizin her tarafında az çok geçerlidir. Fukaraya tasadduk edilen eski elbiseler gibi, medenî dünyanın ortaya koyduğu yeni düşünceler eskitildikten sonra bizim anlayışlarımıza sunuluyor.

Fakat ben 'Şîme-i Husûmet ve Muhabbet'e' geleyim:

'Husûmet' kelimesine 'muhabbet' sözleri ile cevap vermek pek kolaydır. Lâkin pek ziyâde teessüf ederim ki, sen bu konularda güzel ve sanatlı sözlerini boşuna israf ve telef etmişsin. Celal Nuri Bey'in Osmanlı vicdânuna telkin etmek istediği husûmet, orta çağın köhne anlayışını, içinde yaşadığımız zamana nakletmeye çalışan

¹⁸⁸ AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 15 Mart 1929, No: 269, s.5139

¹⁸⁹ Selim Sâkit [Süleyman Nazif], *İctihad*, No: 96, 6 Mart 1330, s.2154-2157.

bugünkü Avrupa'nın hakkımızdaki bakışları ve anlayışlarını hedef almakta ve onları gaye edinmektedir. Bugünkü medeniyetin her dem ilerleyen irfârını hedef almamaktadır. Halka tutucu bir husûmet anlatmak '*Tarih-i İstikbâl*' yazarı için nasıl mümkün olur ki, en sağlam ve dayanıklı kaidelere ve hükümlere kadar, her şeyde esaslı bir yeniliğin bizde mevcudiyetini, bizde en ziyâde ilân eden odur.

İçine düştüğümüz felaketlerimizin tehlikeli neticelerini durdurmak ve ortadan kaldırmak için bu mazlum milletçe sarılıp tutunabilecek ciddi tedbirler arasında nefret ve kine büyük bir yer vermeli ve bunu mütemâdiyen çoğaltmalıyız.

'Şîme-i Muhabbet' makalesinde ortaya koyduğu misallerle, getirdiğin delillerin hiçbirisi kanaat ve inancımı değiştiremedi. Victor Hugo Fransa'nın hayat ve menfaatine zarar getirmeyen konularda diğer kavimlerin sevgili ve şefkatli bir dostu idi. Altmış yaşında iken 'ben hayat yolumda kati olarak birilerini tedâvi etmekle, daha sadeleşiyor ve gitgide âdeta bütün insaniyetle vatandaş oluyorum' diyen 'Sâl-i Müthiş'¹⁹⁰ yazarının, yetmiş yaşında iken yazdığı manzûmelerle vatarını çiğneyen Almanlara ne kadar kin ve nefret gü-rültüleri yağdırmış olduğunu elbette bilirsin. O Almanlar ki, Fransa'ya hücum ederken bizim Balkan devletlerinden daha haksız geldiler. Bunu bilhassa şâirlerimiz dâima hatırdâ tutmalıdırlar.

Lord Byron bir çılgın, bir deli divâne idi. Sergüzeştler arkasında serseri bir şekilde koşarken kader önüne bir Yunan İsyânı çıkardı. Onun kendi kavminden hiç kimseye muhabbeti yoktu. Derbeder asâletini her türlü nimetle doldurmuş olan talihine kadar, her şeye ve herkese husûmet ilân etmişti. Celâl Nuri söylediği yüce lanetle-

¹⁹⁰ Victor Hugo'nun, *L'Année Terrible* adlı 1872'de basılan romanı. Almanların Fransızları yendiği savaşı konu alması bakımından "Korkunç Yıl" olarak isimlendirilmiştir. (ÇN)

rine bu divâneyi hiç lââyık görmemeliydi. Lord Byron'ı Victor Hugo ile ayrı beğeneme ve anlayış silsilesine bağlamak günahıdır.

Gücenme kardaş!... Ben senin makalenı okurken bir misyoner hikayesi dinliyorum zannettim. Şahsına olan muhabbetsizliğim, mensup bulunduğı topluma reva gördüğüm nefretimden aşağı olmayan Tostoy, mezârından hortlayıp da senin Çağaloğlu'ndaki çalışma odana gelebilseydi, biz Türklere bundan ziyâde ve bundan başka bir şey söylemezdi.

Ne demek!... Bir kavim diğer benim pek ziyâde aziz olan millette hücum etsin.... Ecdâdımın mukaddes mirasını çiğnesin... İnsanlığın altı bin senelik hukuki müktesebatından kavmimin istifâde hakkı olmadığıı iddia ile bu davasını büyük devletler denilen büyük zâlimlere tasdik ve takdis ettirsin de, ben vicdân ve arkadaşlarını, yakınlarını mukaddes kin ve nefretten geri tutayın, onların nefretini önlemeye çalışayım!... Eğer insanlık bu ise ben Hazreti Adem'e kadar bütün nesebimden istifâ eder ve onlardan yüz çeviririm. Tarihi düşmanlarıma karşı boş ve hayırsız bir insan olarak yaşamaktansa, vatan ve milletimin perişân enkâzı huzurunda tane tane intikamını gösteren bir canavar olmaya razıyım. Yaratılışın şerefli manası, millî felâket nâmına alicenaplık eden insanlara hiçbir vakit şâmil olamaz Cevdet!...

Japonlar yabancılardan yedikleri her tokatın ve zulmün öcünü almak için yeminler ederek, düşmanlarını ilâhi adâletin yerine gelmesine bırakmadılar. Yirmi bu kadar sene evvel memleketlerini ziyaret etmiş olan büyük ve bugün daha büyük bir yabancıya sinirlenen ve kinlenen bir samurayının, ona ne yolda muâmele etmiş olduğu herkes gibi senin de hatırında olsa gerektir. O Japonyalı necip fert o haliyle, millî ruhunun o dakikada zuhur etmesiyle meydana çıkmış olan kininin heyecan ve coşkusıyla, on beş sene son-raki zafer şarkısının başlangıcını söylüyordu.

Hazret-i Muhammed'in güzide ashâbı, çağdaşı olan en büyük iki devletin birini tamamen, diğerini kısmen yerle bir ederken, en

ziyâde nefret ve kin ve yalnız nefret ve kin ile doldurulmuşlardı. Kur'an-ı Azimüşşân'ın '*lâ tettehüzû adiüvvallî evliyâe leküm*'¹⁹¹ açık delili o muzaffer ordunun harekâtını tanzim ve idare ederdi. Allah'ın bu güzel kitabı müminlerine muhabbetten ziyâde husûmet duygusunu emir ve telkin eder.

Düşmanlara afv ve şefkatle mukabele ve muâmele etmeyi tavsiye eden İncil âyetlerinden bile Müslümanlar aleyhinde katletme mevzuları ve imhâ tertipleri çıkaran papazların elleri altında delil çıkarmak için -Allah korusun- bizim mübarek kitabımız olsaydı neler ve neler yapmazlardı. Bulgar Kralı Ferdinand'ın ordularını Avrupa'da kalan son Müslümanlara tasallut ederken söylediği sözlerini unutmaktan daha büyük bir milli hata varsa o da bu münasebetsiz sözler ve dedikodularla husûmet duygularını unutturmaya çalışmaktır. Ben seni bundan sakınır ve bu sınıfın dışında tutmak isterim Cevdet!... Felâketlerimizle ağlayarak yüzleşirken husûmetsiz durmak bu felaketlerimize lâkayt kalmaktır. Allah bu zilletten sen de dahil olduğun halde bütün fertleri ve kavmimizi muhafaza buyursun.

Medeniyet yolunda ilerleyememiş olduğumuz için, âlem nazarında reddolduğumuzu ve hakir görüldüğümüzü, bu yüzden kahrolduğumuzu söylüyorsun. Avrupa'nın şefkat tebessümü ö-

¹⁹¹ Kur'an-ı Kerim'de bu ibare iki ayet içinde geçmektedir.

1. "Ey iman edenler! Kendi dışınızdakileri sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar, hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Gerçekten, kin ve düşmanlıkları ağızlarından (dökülen sözlerinden) belli olmaktadır. Kalplerinde sakladıkları (düşmanlıkları) ise daha büyüktür. Eğer düşünüp anlıyorsanız, âyetlerimizi size açıklamış bulunuyoruz" (Âl-i İmran, 118).

2. "Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin. Oysa onlar, size gelen gerçeği inkâr etmişlerdir." (Sure-i Mümtetine, 1). (ÇN).

nünde her arsızlığı işleyen Karadağlılar acaba bizden daha mı ilerlemişlerdi ve daha mı insâniyetperver idiler?...

'İbkâ-i kân alâ mâ kân'¹⁹² kaidesi -dâima aleyhimizde olmak şartıyla- kaç, kaç kere değişime uğradı!...

Unutmayalım ki, bugünkü talihsizliğimizi bilmem hangi çarın taassup ve husûmetinden ziyâde adına 'Fâtih' sıfatını ilâve ettiğimiz bir padişahımızın muhabbet duygusu ortaya çıkarmıştır.

Madem ki 'İçtihad'ın hür bir kürsü olduğunu ilân ediyorsun o irşat mevkiinde benim de zayıf sesimin inkişaf etmesine imkan ver. Yerde, gökte, cennette, cehennemde her nerede olursam olayım, mukaddes kinimim tatnîn olunacağı güne kadar bütün kan ve toprak kardeşlerime 'kin ve nefret' tavsiye edeceğim. Oğluma, onun evladına ve torunlarına da sonsuza dek vasiyetim budur ve bu olacaktır!...

Bundan böyle Türk anaları, Osmanlırın ağlayan toprakları üstüne koyacakları her hayat semeresine, en evvel millî fâciaya ait maceraları hikaye etsinler. Ve yavrularının beşiklerini sallarken ninnülerini Kafkas Dağlarıyla, Tuna Vadilerinde ve Trablusgarp ve Bingazi Çölleriyle, Meriç ve Adriyatik sahillerinde kalan ölümlerimizin son nefesleriyle bestelesinler!..

Selim Sâkit [Süleyman Nazif]

¹⁹² "Her şeyi olduğu gibi bırakma", Devellioğlu, *a.g.e.*, s.403, (ÇN).

İnkisar Şerabı

Taşıdım yıllarca ey sönen şu'le
Göz bebeklerimde bergüzârını;
Bir issiz bağçada ölen akşamın
Kana kana içtim inkisarını.¹⁹³

21 Ağustos 1929

Abdullah Cevdet Bey'in [Süleyman Nazif'e] Cevabı:¹⁹⁴

Büyük bir acı, üzüntü ve heyecanla görüyorum ki, bazıları gibi sen de beni anlamıyorsun. Ben gelişigüzel, ayırt etmeksizin herkesi ve hatta düşmanlarımızı sevelim, kasaplarımızı, evlatlarımızın, kardeşlerimizin katillerini sevelim demedim. "Mazlum olmak zâlim olmak demektir"¹⁹⁵ unvânıyla *İctihad*'ın 27 numaralı nüshasında yayımlanan makalemde şu satırları yazmıştım: "Eğer, İncil'in, 'bir yanağına bir tokat vurana diğer yanağını arzet' nasihati rağbet edilmiş, beğenilmiş ve muteber bir nasihat olsaydı, İncil sahibinin ümmeti arasında muteber olur ve uygulanırdı. Benim prensibim, benim bir yanağıma bir tokat atarın iki yanağına iki tokat atmakadır."

Ben bizde husûmet duygusu olmasın demiyorum. Olsun, şidetle olsun, fakat bu husûmet en büyük ve en hakiki ve en zâlim ve en gerekli ve hakeden hasmımıza yönelmiş olsun diyorum. Bizim en büyük hasmımız Bulgar değil, Yunan değil, bizim inatçı câhulligimiz, yoksulluk ve beceriksizliğiniz, miskin tevekkülümüz, gâfil taassubumuz, maddî ve manevî fakirliğimizdir. Bizim felâketlerimiz düşmanlarımıza husûmet etmediğimizden değil, dostlarımıza ve kendi izzet ve haysiyetimize yetecek derecede muhabbet duygusu beslemediğimizdendir. Bulgar kesti, yaktı, aldı, çekildi. Fakat

¹⁹³ AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 15 Mayıs 1929, No: 273, s.5170.

¹⁹⁴ Abdullah Cevdet, *İctihad*, No: 96, 6 Mart 1330, s.2157.

¹⁹⁵ Bu yazı derlemenin 7. yazısı olarak geride yer aldı.

hiç doymayan, yanımızdan, kanımızdan hiç ayrılmayan, dâima bizi kemiren, bizi bitiren hasmımız mevcut ve hükümrândır: Kadercilik anlayışımız, kader-perestliğimiz, meskenetimiz, irâdesizliğimiz!

Keçecizâde İzzet Fuad Paşa, '*Les Parols de Vaincu*' ismiyle Fransızca ve hezimetten sonraki durumumuza dâir yayımladığı kitabın ateşli sözlerle dolu bir sayfasında bağırıyor: "Bu korkunç ve uğursuz harpten sonra elimizde kalacak son topumuzu câhilâne inadımız, zevk ve eğlenceye düşkün akılsız itikatlarımız üzerine çevirmeliyiz." diyor.

Ben ilâve ederek, "harpten sonra elimizde kalan bataryalarımıza koyacağımız ilk topun ağzı, hayvanca olan boş inatlarımız, yersiz fikirlerimiz ve hurafe inançlarımız üzerine çevirmeliyiz" demek istiyorum.

"*Mukadderât-ı Tarihîye*" yazarını ben senden ziyâde taktir ettim. Bu eser ve teşebbüsünü dâhiyane sıfatıyla tanımlayacak kadar heyecan ve hayranlık göstermiştim.

Fakat "ayrı ayrı bütün Avrupalıları en kuzeyden en güneye kadar elimle kesecek mertebede kendimde coşan bir husûmet hissi duyuyorum"¹⁹⁶ diyebilmiş olan aynı yazara, hayret ve matemin pek derin oldu. Çünkü sen de, o da pek alâ bilirsin ki, Avrupa ile bizim aramızdaki münasebet kuvvetli ile zayıf, âlim ile câhil, fakir ile zengin arasındaki münasebetten gayri bir münasebet değildir. Bir de dışarıya karşı şiddetli bir husûmet, düşmanlık beslemeyi vâz eden bir babayiğit, bir defack tenkit olunduğu için uzun yıllardır eski dostuna tam bir öfke, sinirlenme, husûmet ilân edecek ve her râbıtayı kıracak bir mahiyet göstermemek lazımdı. Dışarıya düşmanlık tavsiye edenin, dostlarına ve vatandaşlarına karşı bu kadar zayıf bir muhabbet duygusu beslememesi ziyâde gereklidir. Kuvvetli, menfaatini ve zayıfı nerede bulursa oraya yanaşmaya ve ulaşmaya çalışır. Aynı Avrupa bizimle ittifak ederek Hristiyan ve

¹⁹⁶ *İctihâd, Sahife: 1949, Numara: 88.*

büyük bir devlet olan Rusya'nın üzerine atıldı ve mağlup etti. İngiltere Hükümeti tarihinde üç defa Müslüman bir Hükümet olan Hükümetimizi bölünmeden ve yok olmaktan kurtardı: 'Avusturya'nın, Katerina'nın Türkiye'yi bölme tekliflerini ret ve iptâl etti. Daha dün, günlük bir gazetemiz, 'İtalyanlar ebedi düşmanımızdır' başlığı altında bir sürü güzide sesler neşretmekteydi. Bir sene evvel canımıza kast etmiş olan Bulgaristan ile bugünkü zayıf ve münasebetimiz 'Şîme-i Husûmet' vâizinin vaâzıyla her halde uygun gelecek bir halde -hissediyorum, görüyorum- değildir. 'Lord Byron'u deli divâne biri olarak görmeyi galeyân ve heyecân eseri addetmeye mecbûrum. Çünkü Lord Byron için 'fertler ve kavimlerden hiç birine muhabbeti yoktu' diyorsunuz. Muhabbeti 'Tolstoy'a ve mensup olduğu Rus toplumuna karşı, husûmet ve nefret beslemek şahsî bir seçimdir ki, münâkaşası söz konusu değildir. Sen bunun sebeplerini söylemiyorsun ve hissiyâtın zaten sebepleri olmaz ve sorulmaz.

Beni bir misyoner vâizi gibi görmek; o da delilsiz, yön­süz bir tevcihtir. Kardeşlerim Türklere Kevser-i zevk ve sefâ sunmuyorum, acı bir ilâç veriyorum. Ve bu acı ilâcî içmeyenin helâk olacağını sanatsız, süssüz, fakat samimî bir şefkât ve muhabbetin, candan bir fedâkarlığın lisânıyla beyân ederek söylüyorum. Bu son sözler bir misyoner hikâyesini, azizim, nasıl hatıra getirir ve bunu böyle yapan nedir?

'Avrupa'nın tebessüm eden şefkati önünde her arsızlığı işleyen Karadağlılar acaba bizden daha ilerlemiş ve daha mı insâniyetperverdiler?' diyorsun. Gözüm, bu son derece tehlikeli ve karşılıklı yapılan mücadelede istenilen ne ardır, ne insâniyettir, ne filandır. Kuvvet, kuvvet, kuvvet!

Arsız, marsız bu Karadağlılar 'İşkodra'ya harp ederek girdiler. Amma ittifak sayesinde diyeceksin, ittifak etmek de bir kuvvettir. Biz de elimizden gelen herkesle ve her şeyle ittifak ederek galebe etmeli idik. Eski dostumun 'kinim, dinimdir' sözünü prensip olarak almış olan dostumuzun gidişini ve sözlerini ben o topçulara benzetiyorum ki, mermilerini asıl düşmana değil, düşmanın bil-

mem kaç kilometre uzağındaki dağlara ve düşmanın üzerinden pek yüksekte geçirerek vururlar. Onun ve senin vaâz ettiğiniz husûmet hissinin neticesi: Bâb-ı Âli Caddesinde bir helvacı dükkanı açıp, temizlik ve mahareti sayesinde günde bilmem kaç kilo tahin helvası satan Yunanlı bir tahin helvacısının 400 Franglık vitrinini bir kaya parçası ile kırmak ve Boğaziçi'nde bir yerde Avrupalı bir kadına, bazı dönmelere hürmetsizlik veya düşmanlık etmek suretinde olaylar meydana getirmekten gayrı bir netice vermez. Fatih Sultan Mehmed'i ağzına alma, eğer o öyle yapmasaydı geciken ve şu anda yükselen felâketler daha evvel ve daha ziyâde şiddet ile başlar ve devam ederdi.

Bizim ebedî düşmanımız ne İtalyan'dır, ne Bulgar'dır, ne Rus'tur, ne Yunan'dır. Bunlardan biri veya birkaçı dostumuz, müttehidimiz olabilir. Bizim ebedî düşmanımız, zayıf, câhil ve fakir olmamızdır. Bizi böyle bırakan maddî ve mânevî hallerimizdir. Bundan daha ziyâde açık ve net bilmem nasıl söyleyeyim. Hasmınıza hasım olalım.

Fakat koyun kalarak kurda husûmet hissi beslemekten ne çıkar. Biz koyunlar evvela kurtlardan daha dişli ve daha işli bir kurt olalım. Kurtları biz de dost görmekte gecikmeyeceğiz. Balkabağının Krupp güllesiyle çarpışmak dâvası tatlı fakat boş bir hayaldir.¹⁹⁷

16 Mart 1914

A.[bdullah] C.[evdet]

¹⁹⁷ Celal Nuri'nin "Şime-i Husûmet" yazısı ile başlayan 'Avrupa'ya husumet ya da muhabbet' dönemin aydınları arasında geniş çapta tartışılan konulardan bir olmuştur. Burada verilen yazılardan da anlaşılacağı üzere, Celal Nuri'nin 'Şime-i Husumet' makalesine Abdullah Cevdet tarafından uzun ve sert bir cevap verilmesinden sonra C. Nuri İctihad ile yolunu ayırmış ve *Hürriyet-i Fikriye* dergisini çıkarmaya başlamıştır. Tartışmaya burada devam eden yazara dönemin aydınlarından da büyük destek gelmiştir. Celal Nuri kendisine taraftar olan bütün yazıların dergisinde yayımlarken, *Hürriyet-i Fikriye*'de muhalif yazılara yer verilmemiştir. *İctihad* da da Abdullah Cevdet'i müdafaa e-

den yazılara yer verilmemiş ancak onu eleştiren Süleyman Nazif'in yazısı yayımlanmıştır. Celal Nuri daha sonra çoğunluğunu kendisine destek çıkan yazılardan derlediği ve İctihad'da yayımlanan 'Şime-i Husumet' makalesini de muhtevi bulunan bir risale kaleme almıştır. Bak: Celal Nuri (İleri) *Muhabbet mi, Husumet mi? Müslümanlara Türklere Hakaret, Düşmanlara Riayet ve Muhabbet Edenler*, Kader Matbaası, İstanbul 1332, 32 s. Abdullah Cevdet, Server Bedii (Peyami Safa), Nüzhet Sabit, Celal Nuri vd. diğer yazarlar arasında geçen 'muhabbet ve husumet' tartışmasının geniş bir kaynakçası ve değerlendirilmesi için bak: Necmi Uyanık, *Siyasi Düşünce Tarihinde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri (İleri)*, Dr. Tezi, Konya 2003, 832 s., (ÇN).

Şa'ir Ebedi Genç

Güllerle bülbüllerle tazeliklerle dolu,
 Bir baharın gönlüyüm başına yağsa da kar;
 Yüreğinde ey kudsi mehabet çilelerinin
 Açtığın yaralardan kan değil, nağme akar;¹⁹⁸

2 Eylül 1928

Kıvâm-ı Akvâm¹⁹⁹**Konferans²⁰⁰**

Büyük hiçbir şey yoktur ki, cesaretsiz meydana gelebilmiş olsun. Maddî âlemdeki fetihler için cesâret ne kadar lazım ise, mânevîyât ve fikir âlemindeki fetihler için de cesâret o kadar lazımdır.

Bu ilâhi kuvvetlerden istifade etmeksizin size, bunların size yüzeysel ve alelade sözlerden gayrı bir söz söyleyemeyeceğime eminim. Binaenaleyh beni dinleyenlerden kulaklarını metin tutmalarını rica edeceğim. Bazı sözler kulaklara hançerler gibi girer. Fakat kuş tüyü döşeklerde yatmanın ortaya çıkardığı âfiyet ve âkıbeti gördük. Haşin hakikatleri susturmanın dalalet ve gaflete konser verdirmenin elim neticelerini gördük.

Yaranın üzerine perde çekmek, çârenin gözüne mil çekmektir.

Bu başlangıçtan sonra devletlerin hissiyatlarıyla ilgili akidelerimi, doğruluğu şüphe götürmeyen kaideler şeklinde birer satırla arz edebilirim. Bu akideler kendi içtihad ve fikirlerimin mahsûlü değil, devletlerin hayatının ortaya çıkardığı kanunlardır.

Devletler binasının dayandığı temeller, ahâlisinde şu üç çeşit ortak noktayı yerleştirmesiyle vücut bulur:

¹⁹⁸ AB.DJ.[Abdullah Cevdet], *İctihad*, 15 Haziran 1929, No: 275, s.5187.

¹⁹⁹ Abdullah Cevdet, *İctihad*, 23 Kânun-ı Sâni 1329, No: 90-1, s.2016-2021.

²⁰⁰ Osmanlı Devleti'nin sene-i devriye-i istiklâli münâsebetiyle.

Ortak hissiyât, ortak inanç, ortak menfaat.

Hangi hükümet bu üç payanda, bu üç dayanak üzerine kurulmuş ise yükselmiş, genişlemiş, kuvvetlenmiş ve sonsuzlaşmıştır. Bu üç çeşit ortak noktanın hüküm sürdüğü memleketlerde, içerde sürekli olarak meydana gelen farklı düşüncelerden ve dışardan gelecek saldırıların etkisinden korkulmaz.

Osmanlı İmparatorluğu bu üç çeşit ortak noktanın yüzünü belki aşiret halinden devlet haline geçtiği ilk devirlerde gördü ve büyüdüğü bu üç çeşit ortaklığın müşterekleri nispeten azaldı.

Bugün Türkiye içerde ve dışarda zayıf ise, her sebepten ziyade bu üç çeşit ortaklığın azalmış olmasından ve bu üç çeşit ortaklığın müştereklerinin seyrekleşmiş olması sebebiyledir.

Rahnet olan ihtilâf, hissiyât ihtilâfı, inançlar ihtilâfı, menfaatler ihtilâfı elbette ve elbette değildir. Rahmet olan ihtilâf, içtihad ihtilâfıdır. Ve bu içtihad ihtilâfı da bir devir ve zamanda vâki olmayan içtihad ihtilâfıdır. '*İhtilâf-ı ümmetî rahmeten*'²⁰¹den maksat, şimdi bizim anladığımızdan büsbütün başkadır. Server-i Ehl-i Himem Hazretlerinin murâdı, 'ümmetimin içtihadının zamanlara göre değişiklik göstermesi, rahnet ve nimettir' demektir. Bu noktada çok ısrar etmeye lüzum görmem. Ümmetin ömrü, ferdin ömrü gibi değildir. Ümmet-i Muhammed bugün bin üç yüz otuz bir yaşındadır. Bugünkü Ümmet-i Muhammed'in fikren ve içtihaden bin üç yüz sene evvelki, Ümmet-i Muhammed'e müsâvi olması mı, yoksa bu iki asır, yani birinci ve on dördüncü asır Ümmet-i Muhammedleri arasında ilmen, fikren, medeniyeten, içtihaden ihtilâf olması mı rahmettir?

Ben 'ihtilâfı ümmetî rahmeten'den ancak bunu anlarım ve bunu, anlayış tarzlarından herhalde en faydalı olarak bu tarzı görürüm.

²⁰¹ Ümmetimin ihtilâfı rahmettir. Hadis-i Şerif, (ÇN).

‘İhtilâf-ı ümmeti rahmeten’den’ bu sûret-i tefsirimin anlaşıldığı devre âit ve Cevdet Paşa merhumun ‘Kısâs-ı Enbiyâ’ında yazılı bir tarihi vakayı zikredeyim.²⁰²

“Hazreti Ali ile Hazreti Muâviye arasına bilinen o korkunç nifak girdiği vakit, Konstantiniye’de oturan imparator olan ‘Heraklis’ bu nifaktan istifade etmek istemişti. Hazret-i Muâviye’ye özel bir elçi ile, gizli bir imparator nâmesi göndermiş ve bunda Hazreti Muâviye’ye Hazreti Ali’ye karşı yardım etmeye hazır olduğunu bildirmişti. Bu suretle Müslümanlar arasında yükselmeye başlayan nifâkı körüklemek istemişti. Hazreti Muâviye ona, harfiyen şu cevâbı vermişti:

Nâmeni aldım. Ben sahabemle [yani, dostum Ali ile] barışırım. Buharlı Konstantiniye’ye²⁰³ gelirim. Seni havuç gibi yerinden çeker çakanım ve domuz çobanı yaparım”

Bu cevaptaki şiddet ve kuvvet, o devrin Ümmet-i Muhammedî’nin sahip olduğu üç çeşit ortaklığa olan bağlılığından, sağlamlığından ve kuvvetinden ortaya çıkmıştır. Vaktiyle dâhili ihtilâf ve nifâk, hariçten saldırı ve tecâvüz şeklinde değil ve hatta yardım etme tarzında gelen müdahale önünde bile derhal kardeşliğe, ülfete dönüşecek bir derecede zayıf idi.

Bugün biz bu üç müşterekin nimet ve şevketiyle yeterli derecede nimetlenmediğimiz ve şevket sahibi olmadığımızdandır ki, dışarıdan gelen düşmanca müdahaleler, içerde meydana gelen ihtilaflar ateş üzerine dökülmüş su tesiri değil, petrol tesiri icrâ ediyorum.

Osmanlı İmparatorluğu’nu tesis eden ecdâdımız ve her halde onu genişleten ecdâdımız fâtıhlığı, memleket açıcılığı, memleketler fethetmekten, ülkeler açmaktan ibâret bilmek hatasında bulun-

²⁰²Ahmet Cevdet, *Kısas-ı Enbiya III*, Hazırlayan: Mahir İz, Ankara: Kültür Bak. Yay., 2000, C.II, Kısım. I, s.70-71(Ç.N).

²⁰³ Yani sisli İstanbul’a A.C.

dular. Bilmediler ki, en mühim ve neticesi faydalı olan fetih, kalplerin fethedilmesidir. En müessir en mahsûldâr zafer ruhlar, gönüller üzerine olan zaferdir.

Dostum muhterem Mehmet Emin Bey ‘Yurdumuzun İniltisi’ unvanlı marzûmesinde ecdâdımızın ruhuna tercüman olarak ve üzüntülü bir lisan ile şöyle der:

“

Neden, neden ... Kölem olan milletler

Bana demir vursunlar?

Hazineme haraç veren devletler

Harâbeme saltanatlar kırsunlar?

.....”

diyor. Bence ne müthiş bir günahkârlık itirafıdır.

Vatan kölelerle yaşamaz. Vatan vatandaşlar, emeldaşlar, münnetdaşlarla, aynı sıkıntıyı paylaşanlarla yaşar.

Giyom Tell’in ölümsüz yazarı ‘hür adamdan korkma, zincirini kıran esirden titre’ diyor.

Ecdâdımız vatandaş yapmayı pek az, köle yapmayı pek çok düşünmüşlerdir.

Bir askerî fetih, dâima tamamlanmamış bir fetihtir. Fethedilmiş bir memleket ahâlisinin, yeni gelen fetih devletiyle ortak menfaatlarda bir araya gelip buluşmadıkça, fetih kâmil bir fetih ve bitmiş bir fetih olmaz.

Fethe ordu başlar, muhabbet ve refah ikmâl eder.

Salâh, silahın yapamadığını yapar.

Macaristan’da iki asır kadar bir müddet süren Osmanlı fetih ve işgâlinde bugün ne eser kalmıştır? Ben Macaristan’da hayli dolaş-tım. Ecdâdımın fetih artığı olarak bir eser, canlı ve irfanlı bir eser bulmaya beyhûde çalıştım. Budapeşte’nin karşısında Tuna’nın bir kenar mahallesinde ‘Gül Baba’ yatar!

O Budapeşte ki, bir Türk şâiri;

Peşte, bir nevrestedir almış Tuna ağuşuna

Sihir-i istiklâl okur (معینا) Miyenka²⁰⁴, Petöfi²⁰⁵ gûşuna.

Budapeşte'yi bu beytiyle yâd etmiş ve yüceltmıştır.

Petöfi Macar kardeşlerimizin Namuk Kemali'dir. Fakat Macarların bu Namuk Kemâli Macarların istiklâli için açılmış kanlı bir muharebede Avusturyahlara karşı yapılan kanlı bir muharebede elinde kılıç ve dudaklarında ilhâm âteşi olduğu halde eşi benzeri bulunmayan bir şehit olmuştur.

Miyenka'yı benzetecek bizde kimse bulamıyorum. O bir dilber kızı, o bir bâkir şâiredir. İlk olarak söylenmiş fikirler sahibi, istiklâl ve hürriyet fikriyle önceden söylenmiş olanları inletmiş ve bunlara ilâhi bir nâme dinletmiştir.

O bâkire, Macar kavmine hep bizim gibi ve bizimle Altay Dağlarından inen ve fakat Avrupa'nın ortasında tavattun ederek Müslüman olmayan ve İsevî kalan daha doğrusu İseviliği kabul eden bu Türk kavmine bir istikbâl ve iştigâl okurken bizim Fetânet hânurumuz, Leylâ hânurumuz;

Gamlâ geçiyor aşkın eyyâm u leyâlî,

Benim gönlüm kızıl gül goncası veş dopdolu kandır,

Açılmak ihtiyâr etmez meğer yüz bin bahar olsa.

Huzûra varmaya bâr-ı günehten yok mecâlim âhl,

Şebâbetde dönüb kadem kemâne yâ Rasûlallah.

Bu kara yüzle düzahdan dahi şerm eylerim billah,

Değil Leylâ kulun lâyük cennâta yâ Rasûlallah.

sözlerinin alışılmış hudutlarından ileri geçmeyi bilmemiş veya geçmek ihtiyacını duymamışlardı. Onlar dünya ve ahreti başka

²⁰⁴ Miyenka (!), Macar kadın şairelerinden, (ÇN).

²⁰⁵ Sandor Petöfi, Macar şairi, (1823-1849), (ÇN).

türlü anlıyorlardı, biz dünya ve ahireti başka türlü anlıyorduk ve anlıyoruz. Bu noktaya vâsıl olmamalı idim. Bu noktadan süratle dönmek zaruriyetinin omuzlarıma bastığını ve ağzımı tıkadığını hissetmekteyim.

Zamanı zorlamak, bilirim faydasızdır. Zamana tamamen tabii olmanın ve boyun eğmenin de süfliyâtını daha iyi anlarım.

'*Le temps n'épargne point ce qu'on fait sans lui*'²⁰⁶ hikmetli kaidesini unutmak ne akıl kâdır ne akıl âridir.

Fakat terakki nedir?

Muhâfazakarlık hissine dayanmak, yenilik hissi ve ilerlemeye yardımcı olmak. İlerlemenin sırrı, bu dayanmanın ve bu yardım etmenin hudut ve derecesini tayin etmekte yerini bulur.

Bu ilerleme sırrına İngilizler kadar âşinâ çıkmış bir millet görmedim.

Asıl maksada geçiyorum:

Devletlerin yaşamakta olduğu hayat olan ortak inançlar, ortak duygular, ortak menfaatler veya birliktelikler meselesine dönerek bu konular üzerinde duracağım.

Şüphesiz Osmanlı Devleti, fethettiği beldelerin günlük yaşamına, dinî ayınlarına ve toplumların âdetlerine, gelenek ve göreneklerine tam bir hürriyetle yapılılabilesi müsaadesini bahşediyordu.

İşte şimdi bile, şu 'müsaadesini bahşediyordu' kelimesini kullanmakla ananevî ve ırsî bir hâlet-i ruhiyerin seslendirilmesine sebep olmuş oluyorum. 'Müsaade' ve 'bahş' kelimeleri az nâzik ol-

²⁰⁶ 'Zaman kendisinin muâveneti (yardımı) olmaksızın yapılan şeyleri esirgemez, himaye etmez' ya da 'Zaman kendisinin muavenetine arz-ı ihtiyaç gösterilmeksizin vücûda getirilen asân mazhar-ı himaye etmez' şeklinde tercüme edilebilen bir Fransız atasözüdür. Mecelle'nin 'Kim ki bir şeyi vaktinden evvel istî'cal eyler ise (acele ederse) mahrumiyetle muâteb olunur (azarlanır)' hükmü de bu mealde okunabilecek bir hükmü kaziyedir (Ç.N).

mayan mıdır? Ve bahşolunan şey, her an geri alınmak kaydını üstü kapalı olarak ortaya koymakta değil midir? Ve 'ihşân' da bir ta-hakküm his ve duygusu yok mudur?

Bunlar lüzûmundan fazla endişe, fazla tetkik olsa da 'bahş', 'ihşân' toplumsal birlik meydana getirmeye yeterli veya müsâit midir?

Devletler hayatında sevmek, hürmet olunmaktan daha üstün bir fazilettir. Sevdirmek, hürmet ettirmekten hem güçtür hem geç-tir, hem daha ziyâde mahsûldardır.

Biz sürekli olarak 'geç olsun da güç olmasın' dedik. Ben zanne-diyorum, hatta katiyen inanıyorum ve eminim ki, 'güç olsun da geç olmasın' demek ve bu prensibe sarılmak gerektir. Bol bol sarf edecek, harcayacak artık zamanımız kalmamıştır. Bu yüzden mu-hafazakârlık duygusunun önüne konulan dayanıklılık kuvvetlerini gevşetmek ve sınırlamak, ilerlemeyi arkasından iten, veya önün-den çeken diğer kuvvetleri ziyâdeleştirmek mecburiyetindeyiz. Bundan dolayı zaman bizi mazûr görmeli, eğer bizi mağdur gör-mek istemiyorsa mazûr görmelidir.

İtaat ettirmek, hürmet ettirmek için kuvvet ve şiddet kâfidir. Fakat sevdirmek için bunların yetmediği meydandadır. Kuvvet ve şiddet belli bir zamanda fenâlık yapılmamasını temîn edebilir, fa-kat kuvvet ve şiddet iyilik yaptırabilmekten âcizdir.

Bir memleket ahâlisi düşmanlık duygusunun yok edilmesi ile değil, dostlukların meydana getirilmesi ile yaşar ve büyür.

Biz bu dostluğu bilhassa ortak menfaatlerde arayacağız: Os-manlı unsurlarının birliği, menfaatlerinin birliği demektir. Menfa-atlerin birliği, ırken ve dinen zıt unsurları bile birbirine sımsıkı bağ-lamıştır.

İsviçre'yi misâl olarak ele alalım: İsviçre, 'Monako' Prenslığı müstesnâ Avrupa'nın arazice en küçük hükümetidir. Yani bütün İsviçre 41.346 kilometre kareden ibarettir. İdâreten kanton nâmıyla 22 küçük müttefik hükümete ayrılmıştır. Her kanton kendisine

mahsus anayasaya, kanunlara ve nizâmlara sahiptir. İsviçre'de Alman, Fransız, İtalyan olarak üç unsur vardır. Yaşayan dinleri üçten ziyâdedir. Protestanlar, Katolikler, Ortodokslar, Kalvinistler, hür yaşayanlar, yani hiçbir dini inanışa ve ayine katılmayan ve serbest düşünen, fazilet ve hasenât dinleri vardır.

İsviçre'de müşterek dini inanç yoktur! Yahut pek zayıftır. Müşterek hissiyât dahi kuvvetli değildir. Fakat bunların üzerinde tam anlamıyla bir dayanışma ile, birlik ve ortak menfaat hüküm sürmektedir.

İsviçre'de Alman, Fransız, İtalyan hep 'Suisse'dir. Yani İsviçre vatandaşdır. Çünkü Fransız unsur pekâla bilir ki, İsviçre vatandaşı kalmakta kendisi için pek çok menfaat vardır ve İsviçre Devleti'nin çökmesi, bölünmesi, istilâ edilmesi halinde kaybedeceği pek çok menfaati vardır.

İşte bu ortak menfaat muhtelif ırkta, muhtelif dinde bulunan, başka başka lisanlarla konuşulan bu muhtelif unsurları tek dil ve tek ten yaşatmaktadır.

Tevhîde doğru gitmek istiyoruz. Bunun yolu, menfaat birliğidir, hissiyat birliğidir, inanç birliğidir, eğitim ve öğretim birliğidir.

Bu 'eğitim ve öğretim birliğidir' sözünün altına çifte çizgi çekerek dikkat çekmeliyim.

Hiçbir memleket yoktur ki, Türkiye'mizde olduğu kadar eğitim ve öğretimi bol renkli olsun.

Osmanlı'nın kalbi müthiş bir yağmakârlığa maruzdur. Güzel güzel isimlerle tesis olunan yabancı okullar hep bir maksadı takip ederler: Osmanlı yüreklerini yağma etmek. Kendi ellerimizde ve kendi müesseselerimiz olan mekteplerde bile ne eğitim öğretim yöntemleri ne de takip olunan eğitim öğretimin amacı, düzgün, sıralı ve tek amaca hizmet edecek birliğe sahip değildir. Tereddüt etmeksizin diyebilirim ki, Osmanlı mekteplerine devam eden Os-

manlı talebelerinin adedi, memleketimizde müesses yabancı okullarına devam eden yine Osmanlı talebelerinin adedinden azdır:

1908'de yalnız Fransa Hükümeti tarafından tahsisât alan veyahut, sadece himaye edilen Fransız mekteplerine, yani Türkiye'de müesses Fransız mekteplerine devam eden Osmanlı talebelerinin miktan 110.000 idi.

Almanların, İtalyanların, İngilizlerin, Amerikalıların vd. eğitim öğretim müesseseleri de hesaba katılacak olursa muhtelif yabancı müesseselerinde eğitim öğretim gören Osmanlı vatan evlatlarının miktan ferah ferah yarım milyona ulaşabilir.

Şimdi siz nasıl istersiniz ki böyle bir imparatorlukta hissiyât, terbiye ve birlikte olma amacı olsun? Ve nasıl istersiniz ki, böyle bir memlekette yabancıların etkisi tesirsiz kalsın?

Sözlerim perişândır ve belki cümlelerim gelişi ile gidişi arasındaki uygunluktan mahrum görünmektedir. Mazur görülsün. Perişan sözlerim, perişan vatarımın ilhamlarıdır.

Bu keder verici toplumsal tesirler içinde harap olan unsurları unutmayın:

Nazlı ve çalıp oynamaya düşkün bir gençliğimiz, ağlayıcı ve inleyici veyahut bir yumuşak diz üzerinde sızlanıcı bir edebiyatımız var. Edebiyatımız dediğimiz de edebiyatımız mıdır? Yoksa Osmanlı toplumu gibi melez, birbirine irtibatı olmayan ve birbirine yapışmayan farklı unsurların ruhundan meydana gelmiş, soysuzlaşmış ve kararsızlaşmış bir edebiyat mıdır?

Evlâdlarım yedi iklim dört bucak

Benim keskin kılıcımdan titrerken

.....

diyen şâir, hitâbettiği kavme anlatmalı ki, keskin kılıçla titretmek hüner değildir ve titrettiğimiz içindir ki, şimdi titriyoruz. Kılıçla titretmeye bedel kendimizi muhabbetle, şevkle titretmeliydik ve bu gün bizim zincirlere hazırlanmamız keskin kılıca sahip olmama-

muzdan değil, keskin zekâya, muazzam fabrikalara, dretnotlara, bankalara hâsılı komşularımızın sahip oldukları bütün medeniyet unsurlarına mâlik olmadığımızdandır. Ve bilhassa ortak ruhtan iş birliği ve his birliğinden, menfaat birliğinden ve vatana karşı mad-dî ve manevî ilgilerden, menfaatdarlıktan nasipsiz olmamızdandır.

Elbete bizi mağlup eden yalnız top, tüfek, kılıç olmadı. Firar eden askerin bunlara ihtiyacı yoktur. Biz kendi bayrağımızın hâla dalgalandığı memleketlerde düşman toprağında harp eder gibi harp ettik. Bizi, bize harp ilan eden devletlerden ziyâde kendi tebaamız sayılan gayr-i tebaamız mağlup etti.

Muazzez bir genç şâirimiz,

Doldur, vatan içindeki hüsrâm gönlüme,

Geçsin yolunda göz yaşı dökmekle günlerim.

diyor. Hamiyetli ve nezih şâir vatanın yolunda hayat boyu gözyaşı dökmekle ne güzel bir örnek oluyor, ne de pek ziyâde sevdiğine şüphemiz olmayan vatanına bir hizmet etmiş oluyor.

Dertlerimizin en esaslılarından birkaçına parmakla dokundum zannediyordum.

Çok şeyler kaybettik, fakat kaybetmediğimiz şeyler henüz çoktur. Büyük dertler büyük ve cesur devâlar ister.

Devletin idarecileri münevver, azimli ve gayretli insanlardır, fakat ölüye hayat veremezler. Güneş bile muazzam şaşaasıyla, etrafa dağıttığı, saçtığı nuruyla mezarlarda yatanları kaldıramıyor. Her hayrı devletten beklemek, bir nevi kaderciliktir. Devlet bizim gayrımız değildir. Devlet bizden çıkar. Hükümet bizden çıkar. Devlet beyin olsa da, midesiz, kalpsiz, ciğersiz dimağ istediği kadar nura sığmsın. Kansızlıktan bir an bile yaşayamayarak ölmek mukarrerdir.

Önde gelen idarecilerimiz ihtisas ve ihtiras ile değil, meslek sahibi, doğru yol ve muhabbetle memlekete hizmet edebileceğine ve ancak bu suretle hayat ve ihyânın mümkün olduğuna şiddetle ve metîn bir imân ile kanaat getiren insanlardır.

Yıldönümünü kutladığımız devletimizde daha pek çok kuvvet ve ümit kaynakları vardır. Ben ümitvârım, Türkiye yaşayacak ve yaşatacak.

Tekrar ediyorum ve sözüme nihayet veriyorum: Dertlerimiz büyüktür. Fakat büyük dertlere büyük ve cesur devâlarla karşı çıkacağız.

Abdullah Cevdet

MÜTENEVVIÄ

Pek Uyanık Bir Uyku²⁰⁷

Celâl Nuri Beyefendiye,

Muhterem Efendim,

Dün gece rüyâ âleminde nûranî bir şahıs (ruhânî değil) bana si-ze gönderilmek üzere aşağıda yazılı bulunan mektubu ulaştırmış ise de nerede ikâmet ettiğinizi ve hangi diyarda bulunduğunuzu bilmediğim için İctihâd'ın vasıtalarına müracaat ettim. Ulaştığınızdan beni haberdâr etmenizi istirham ederim.²⁰⁸

İ.[smail] H.[akkı]

²⁰⁷ [Kılıçzâde Hakkı], *İctihad*, 21 Şubat 1328, No:55, s.1226-1228; *İctihad*, 7 Mart 1328, No:57, s.1261-1264; Bu metin, yazarın sonradan kitap haline getirdiği bir eseri içinde "Rü'yâ" başlığı altında da yayımlanmıştır. Bak. Kılıçzâde Hakkı, *İ'tikâd-ı Bâtılâya İ'lân-ı Harb*, s.42-62, Sancakçıyan Matbaası, İstanbul 1329. Yazar metni kitap haline getirirken kısmî değişiklikler ve bazı ilâveler yapılmıştır. Burada bazı maddeler ikiye ayrılmış, bazı cümlelere ilâveler yapılmış, bazı kelimelerde değişikliğe gidilmiş olmakla birlikte metnin temel felsefesine değişiklik meydana getirecek bir ilave yoktur. En başa uzun bir madde konulmuştur. Bu maddede devleti en iyi şekilde yönetecek yeni bir padişahın tahta geçmesi ve veraset usulüne son verilmesi işlenmiştir. Bu kataba alınan metin için İctihâd'da yayımlanan hali esas alınmıştır. Dolayısıyla değişiklikler yansıtılmamıştır. Düccane Cündioğlu'nun yaptığı çevrim yazı kitaptaki metni esas almıştır. Bak. Bir sonraki dipnot.

Bu metnin diğer kaynaklardaki bazı küçük değişikliklerle verilmiş çevrim yazıları için bak: Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981, s.375-383; İctihad Mecmuasındaki makalenin kısa bir özeti için bak: Metin Kayahan Özgül, *Türk Edebiyatında Siyasî Rü'yâlar*, Ankara 1989, s.146-148; *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, İstanbul, C.3, s.593-598. Düccane Cündioğlu, *Bir Siyasî Proje Olarak Türkçe İbadet 1*, İstanbul 1999, s.161-172, (ÇN).

²⁰⁸ Celal Nuri buna karşılık şöyle bir cevâp vermiştir:

"Pek Uyanık Hakkı Bey Efendiye [Kılıçzâde]. Rüyanızı gördüm. Hayırdır inşallah. Rüya tabircilerini ortadan kaldırmayı düşünmemişsiniz. Onun için

Oğlum Celâl Nuri Bey, size geleceğin müjdesini acele olarak tebliğ ederim:

1. Bütün şehzâdeler ile özellikle veliahtların eğitilmelerine ve terbiyelerine ziyâdesiyle dikkat ve itina edilip, kendilerine bile faydası dokunmayan o mahut küçük başların -yani zencilerin ve hadimlerin- aptalca telkinlerinden ve yönlendirmelerinden kurtarılabileceklerdir. Genç şehzâdeler umûmiyetle ordu ve donanmaya dahil edilip orada ilerleyecek, aydınlanacak ve feyz alacakları gibi bu suretle asıl bir zabitler heyeti meydana getirmek için esaslı bir metin ortaya konmuş olacaktır. Sürekli ve pespâye bir zâbit olamayacaklardır. Yaratılıştan tam eşitlik olmadığından herkes yalnız hakimler huzurunda eşit olacak ve diğer özel hususlarda herkes kendi tabakası dahilinde dolaşıp gezebilecektir. Bu suretle Türkiye’de dahi sınıflı bir toplumsal yapı vücûda getirilerek esaslı bir milli medeniyet teşkilâtı vücûda gelmiş olacaktır.

Bundan sonra tahta oturacak padişah hazretleri, denklere olan hanedandan (Müslüman olması tercih edilir) bir kız ile evlenecek ve yalnız bir meşru kızı olup, resmen cariye almaktan geri duracaklardır. Padişahlar bundan sonra Topkapı Sarayı’nda ikamet edip Dolmabahçe Sarayı millet sarayı olarak kullanılacak ve fakat Çırağan Sarayı gibi yangında kül olmaması için hükümet iyice düşünerek hareket edecektir. Diğer saraylar ve köşkler ve saltanat makamına ait bütün emlak tamamen satıldıktan sonra, dönemin padişah hazretleri maaşlarından arttırabilirler ise emlak sahibi olabilecekler ve bundan sonra da ölenlerin bu mallarına umum hane-

bendeniz de bunlardan birine gittim. Rüyânızı tabir ettirdim. “Bu işte hayır var” dedi; “Mademki böyle rüyalar görülüyor bunun ardı gelecek” cevabını verdi. Emin olunuz bu rüya mideden gelmiyor, sadık rüyalandır (doğru, hak olan rüya, MG). Ben de böyle mânâ âleminde gezersem, elbette müşâhedelerimin neticelerini size yazarım. Bâki “Timsâl-i Emel” hazretlerinin ellerinden öperim, azizim efendim. C[elâl]. N[urî].” Kılıçzâde Hakkı, *İ’tikadât-ı Bâhla-ya İlân-ı Harb*, s.63, İstanbul 1329, (ÇN).

dan evlatları değil, belki dini hukuk bakımından uygun düşenler varis olabileceklerdir. Keza devlet hazinesinde bulunan eşya ve tarihi mücevherler Devlet Müzesine tahsis edilecek daireye nakledilecek ve orada teşhir ve diğerleri gerektiği gibi ve tamamen satışı yapılp yekûnu mektepler inşasına ve muallimleri idare için gelir getirecek olan yerlerin alınması için hasr ve tahsis olunacaktır.

2. Türkler, Kur'an-ı Kerimin hükümlerine son derece iman ile sarılıp, ağızdan ağza dolaşan bir takım sözler ve isrâiliyât²⁰⁹ yerine, aklın uygun bulduğu şeyleri kuvvetlendireceklerdir. Bundan sonra, meselâ *'Tevekkeltü Alellah'* levhasının baş tarafına "azimet" kelimesini ilâve edeceklerdir. Binaların tākına astıkları "Ya Hâfız" levhası altına bir de herhangi bir sigorta kumpanyasının levhasını asacaklardır. Yangından kurtulmak için kâgir haneler inşa edecekler, şehir ve kasabaların sokaklarını genişletecekler, itfaiye vasıtalarını çoğaltacaklar ve mahalle tulumbacılarını bir millî gelenek gibi muhafaza edecekler ise de, onları herhalde tanzim edeceklerdir. Her Türk hanesinin her odasına yan yana iki levha asacak ve bu levhaların birinde nurânî bir hat ile "İttihad-ı İslâm" (İslâm Birliği) ve diğerinde ateşli bir hat ile "intikam" yazılmış bulunacaktır.

Münderecâtı artık bir amaca ve millî bir hedefe matuf olacak olan bu iki levha mekteplerde, camilerde, kışlalarda, sokaklarda, meydanlarda kahvehanelerde ve hülâsa her yerde duvara güzel bir şekilde yazılmış olacaktır.

Her Türk son sistem bir mavzer, bir sandık fişek, numunesine uygun bir takım askerî elbise ile sair seferberlikte lazım olacak eşyaları daima hazır bulunduracak ve bunları tamamlamamış bulunanlar: evlilikten, işten ve cenaze merasiminden mahrum kalıp Türkiye ailesinden bir anlamda kovulacaktır.

²⁰⁹ İsrâiloğulları kitaplarından olup, oradan aktarılan hurâfemsi bazı hikaye ve menkıbeler. Devellioğlu, a.g.e.s.543, (ÇN).

Her mahallede mektebe gitmemiş veya gidememiş ve bundan sonra dahi tabii olarak gidemeyecek olan yaşlılar için ameli [yani ağızdan öğretene] mektepler açılacağı gibi her mahallede birer atış mahalli veya salonu meydana getirilip, Cuma günleri orada herkes 5, 10 fişek atmaya mecbur olacak ve senede iki defa müsabaka düzenlenecektir. Bu müsabakalarda on kurşunu hedefin birinci daire-sine isabet ettirenler bir nişancı madalyasına sahip olacak ve ona sahip olanlara karakollar ve nöbetçiler tarafından resmî tâzim ve hürmet gösterilecektir. Keza at yetiştirmek, ata binmek, yüzmek, güreşmek ve sair idman harekâtına son derece ehemmiyet verilip kızlarımız dahi bu idman hareketına devam ve iştirak edebilecekler ve gerektiği taktirde Almanya'da olduğu gibi manevra için kendi civarlarına ordular geldiği zaman ata binmiş olan bu lâtif atlılar süvari keşifçilerine rehberlik edip ordunun talim ve terbiyesi-ne ve netice olarak da ordunun zaferine iştirak edeceklerdir. Bütün memlekete, icâp eden fişek ve tüfekleri yetiştirmek için harbiye imalât fabrikaları geliştirilip gece ve gündüz çalışacaklardır. Bütün bu işlere pek farklı bir gayret ve çalışma ile iş görmeye başlayacak olan Harbiye Nezâreti tarafından tayin edilecek azimli zabıtlar nezâret edeceklerdir.

Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde ikamet eden her Müslüman 'İslâm'ın şartı kaçır?' sualine 'altıdır!' dedikten ve malum olan beşini saydıktan sonra 'altıncısı: bir tüfek bir fişek, daimi taze ve üç günlük idareye kâfi bir torba ekmek sahibi olmaktır' cevabını verecektir.

3. Mevcut kumaş fabrikaları geliştirilecek, yenileri açılarak ve padişah hazretleri ve saltanat hânedârından başlamak üzere bütün bakanlar, devletin ileri gelenleri, mebuslar, ordu âzâlarıyla donanma erkânı, amirler ve zabıtları, bütün memurlar, askeriye fertleri ve fabrika ameleleri resmî ve özel mekteplerin talebeleri ve muallimleri bu fabrikaların ürettiklerinden giymeye mecbur tutulacaktır. Ahâli dahi gerek gazeteler ve gerek yukarıda sayılan mek-

tepler vasıtasıyla aydınlatılıp ve teşvik edilip içerde üretilen malların sürümü çoğaltarak diğer milletlerin övünç kaynağı olan kuvvetlerinden, millî servetler yükseltilecektir. Eski ve Hristiyan Bizanslıların millî başlığı olan fes tamamıyla kaldırılacak ve yerine yeni bir millî başlık kabul olunacaktır.

Askerlerin başlarına giydikleri kalpaklar dahi değiştirilecek, ecadımızın kullandıkları miğferlere benzer ve fakat içinde yaşadığımız zamanın nezaketine uygun bir siperli miğfer askeri başlık olarak kabul edilecektir. Bu suretle askerler, harp zamanlarında yağmurdan ve ziyandan dolayı ateşi kesmeyecektir.

4. Kadınlar diledikleri tarz ve biçimde giyinecekler, yalnız israf etmeyeceklerdir. Polisler, softalar ve özel durumlarda arabacı kesiminden olanlar ile aşağılık takımından olanlar kadınların giyimlerine, çarşaf ve peçelerine kesinlikle müdahaleye hak ve salahiyetleri olamayacağı gibi bundan sonra, Şeyhülislâm Efendiler dahi, çarşafırlara dair beyannameler çıkarmayacak ve imza etmeyeceklerdir. Polis kadınların işine ancak ve ancak münasebetsiz ve genel edep ve ahlâka aykırı durumlarda müdahale ve fakat bu kanunu görevlerini tam bir nezaketle yerine getireceklerdir. Erkekler kadınların ehemmiyetini taktir edip onlara hürmet ve riâyet edecek ve hele hiç kimse dünyanın memleketimizden başka hiçbir yerinde mevcut olmayan kadınlara karşı sarkıntılık ve taşkınlık rezilliklerini yapmaya cesaret edemeyip yollarda, vapurlarda, tramvay ve sair toplu kara ve deniz taşıma araçlarında, hanımlara hürmetle yol verecekleri gibi, şayet bir kadın ayakta kalmış ise derhal ona yerlerini vermeğe sürat edip bu suretle insânî vazifelerini gösterecekler ve acziyet okşayan hislerini ortaya koyacaklardır.

Kadınlar vatanın en büyük velinimetini addedilip kendilerine o yolda muamele edilecek ise de, kadınlarımız dahi bunlardan şımırıp kabarmayacaklar ve bilakis bu gibi insani muamelelere lâyık medeni ve zarif kimseler olduklarını ispat edeceklerdir.

5. Kızlar tahsilleri ve bekârlıkları müddetince, Müslüman Boşnak ve Çerkezlerde hüküm sürmekte olan âdetleri üzerine asla te-sesttûr etmeyecekleri gibi, velileri refâkatinde oldukları halde gerek yaşlı ve âlim erkekler ve gerekse ayrı yaşta ve denkleri olan namuslu ve terbiyeli delikanlıları ile usûle uygun olarak görüşüp, toplumsal hayata karışacaklar ve bu suretle millî ve vatanî vazifeleri için çalışma hususunda hisselerine isabet eden kısmını icra edeceklerdir. İşte bu suretle herkes gördüğü, incelediği, beğendiği ve seçtiği kız ile evlenmek fırsat ve kolaylığını bulmuş olacağından geçimsizlik ve hâne huzursuzluğu ortadan kalkarak şeriat-ı Muhammediye'nin bahşedip ihsan buyurduğu boşanma hakkının bol bir şekilde kullanılmasına mahal kalmayıp, ancak gerekli olduğu zaman istimâl edilecektir. Hanım kızlarımız için azaba düşürücü bir durum olan o bildik çirkin görücülük âdetine dahi son verilmiş olacaktır.

Kızlar için diğer okulların dışında bir de tıp mektebi açılacak, arzu eden kızlarımız orada hekimlik tahsil edecekleri gibi diğer kızlar ve kadınlar dahi orada Kızılay hizmetleri için hasta bakıcılığı ve diğer konularda eğitim ve öğretim görerek ders alabileceklerdir.

6. Şu anda birer tembellik yuvası ve avarelik kaynağı olan tekeler ve zâviyeler kâmilten kaldırılacak, onlar lehine tayin ve tahsisat yapılmayıp, şeyhlerin evlat ve iyâlinin geçimleri için verilen gelirler ve tahsisâtlar kesilerek maarif bütçesine ilâve olunacaktır.

Şeyhler arasında âlim ve fazıl bulunmuş olanlara birer hane ve hayatta olmak şartıyla ve fakat mekteplerden birinde muallimlik etmek kaydıyla tahsisât verilecektir. Diğerleri yâni câhil olup da sermayesi babadan kalma birkaç beylik kelime ve tâbir [hu, eyval-lah erenler]den ibaret olan ve şimdiye kadar halkı fikren ve ilmen zarara uğratanlara hiçbir şey verilmeyerek çalışıp kazanmaya mecbur tutulacaklardır. Bunlardan nefes etmek kallesiğiyle ötekini berikini dolandıranlar cezaya çarpılacaklardır.

7. Şu andaki medreseleri kaldırıp, Süleymaniye medresesi yerine 'Collège de France' tertibinde gayet mükemmel bir (Edebi Bilimler Medresesi) yapılacağı gibi, Fatih Medresesi yerine ise École Polytechnic, (Sanat okulu) tarzında diğer bir (Yüksek Medrese) meydana getirilecektir.

İslâmî ilimler (tefsir, hadis, kelâm vb.) diğer alet ilimleri bu mekteplerde ve Üniversitelerde öğrenilip, softalık mesleği ortadan kaldırılacak ve mekteplerde softalara şimdiki medreselerde olduğu gibi birer oda verilmeyip, dünyanın her tarafında olduğu gibi nezaret altında bulundurulacaklardır. Ve kendilerine muntazam yiyecek, elbise, hizmetçi, karyola, maaş verilecektir. Softalar çalışırken rakkas gibi artık sallanmayacaklar ve hele köy ve kasabalarda olduğu gibi uzanarak, muallimin önünde boylu boyuna uzanıp ders dinlemeyeceklerdir.

Sarık sarmak ve cüppe giymek yalnız din âlimlerine tahsis edilip yüksek din okullarından izinsiz olanlar ve tefsir ve hadis-i şerif ile sâir dinî ilimlerden nasipsiz bulunanlar yukarıda arz edilen dinî elbiseleri giymeyeceklerdir. Bu suretle sarık ve cüppe, bir fazilet ve irfan alameti sayılıp erbabına karakollar tarafından hümet gösterilecektir. Asker fertleri dahi bu muhterem fâzıl insanlara selâm vermeden geçemeyeceklerdir.

Mektep muallimleri ancak bu gibi hakiki âlim efendilerden biri olduğu halde sarıklı bulunabilecektir. Ahâlinin ulemâyı taklit ederek başlarına doladıkları sarık tarzındaki paçavralar, kirli ve iğrenç bezler kâmilan polis marifetiyle men edilecektir. Lise mektepleri ve daha yukarı seviyedeki mekteplerin mezunları arzu ettikleri takdirde sakal salıverecekler ve diğer insanlardan sakal salıverenler derece derece vergiye tabi olacaklardır.

8. Evliyâya nezirler men edilip bu gibi teberrular Donanma ve Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri kasalarına girecek; zira evliyanın bu gibi nezirlere ihtiyacı yoktur. Allah katında rızıklandırılmışlardır

ve onlar korku ve hüzünden beridirler. Şer-i şerifin sadaka verilmesine cevaz gösterdiği çaresizler ve mâluller ise tesis edilecek dâ-rûlacezelerde yine kendilerinin yapabilecekleri işler gördürülmek şartıyla infâk ve iskân edileceklerdir. Bu suretle ortalık zillet ve meskenetten tamamen temizlenip Müslümanlara izzetin, şerefin ne olduğu öğretilcektir. Bu suretle 'el- izzetü li'llahi ve liresulihî ve li'l-mü'minîn'²¹⁰ hükm-i şerifi tecelli edecektir. Herkes çalışmasının ve gayretinin karşılığını alacak, ızbandut gibi herifler şunun bunun kesesinden bedavadan geçinemeyeceklerdir.

Yapılacak bütün hayır ve hasenât Vacibü'l-vücûd hazretleri namına yapıp şuna buna atfedilmeyecektir. Herkes manevî isteklerini Allah'ına arz edecek ve Hazret-i Peygamberin şefaatinde başka kimsenin yardım ve şefaatinin istemeyecektir.

Okuyucular, üfürükçüler, sıtma iyileştiriciler vd.... kâmilan uzaklaştırılacak, sıtmaya yakalanmış olanlar hemen sülfato içmeğe mecbur tutulacaklardır.

Din, mezhep, akıl, mantık, tıp, medeniyet, insaniyet ve bunlardan ibaret olan İslâmiyet için, ayıp olan -Yemiş Çarşısı Meydanlığındaki- o bildik pis murdar, tiksindirici resmî ve alenî baş okuyucular oradan kovulacaklardır.

Yeni Cami-i Şerif civarında bir takım matbu ve sahte pak dinimiz için kesinlikle hakaret olan o bitmez tükenmez, bıçak kesmez, kurşun delmez, bin derde deva nüshaların satışı yasaklanıp, bunların yerine asker fertlerine ve halka o nüshalardan daha faydalı ve daha hufzedici risaleler her Cuma günleri hükümet tarafından tesis edilecek "Tenvir-i Efkâr-ı Millet yani Milletın Fikrini Aydınlatma" cemiyetleri tarafından parasız olarak dağıtılacaktır. Bu risaleler özellikle herkesin anlayacağı bir tarzda ve lisanda olacaktır.

²¹⁰ Doğrusu: "ve lillehi'l-izzetü ve li-resûlihî ve li'l-mü'minîn", [Münâfikûn: 8], Meali: "İzzet, Allah'ın, Rasûlünün ve müminlerindir." *Kur'an-ı Kerim ve Meâli*, Elmalılı M. Hamdi Yazır, İslâmoğlu Yay. İstanbul 1993. (ÇN).

9. Belediyeler yeme ve içme ile ilgili maddelere ve o beldenin sıhhatine, temizlik ve taharetine son derece dikkat edip, ahâliye dahi öğretecek, bunların faydalarını gösterecek, onları isteyerek veya istemeyerek ahâliye kabul ettirecek ve uygulatacaktır. Artık faaliyete geçmiş ahâli evlatları için faydasızsa da, sırf hatıra getirmek için “koşunuz, acele ediniz, durmayınız” gibi levhalar şuraya buraya yazılacaktır.

10. Hürriyet ve İtlâf ve İttihat ve Terakki ve sair mevcut cemiyetler bundan sonra hükümet işiyle uğraşmayıp bunları ehil olanlara terk ederek kendileri donanma, milli müdafaa eğitimin yaygınlaştırılması, genel sağlık işleri gibi meselelerle uğraşacak ve siyâsî mesleklerinin tatbikini meclisteki fırkalarına terk edeceklerdir. Bu suretle nezaretlere dahil cemiyetlerden ziyâde âlim ve vâkıf vatanperverler gelecektir.

11. Ahâlinin İslâm hükümlerine aykırı bazı inançları düzeltilip, meselâ ‘*el-kanaetü kenz’ün lâ yefnû*’²¹¹ hadis-i şerifinden maksat softalar ve câhil şeyhlerin öğrendikleri: (Canım, dünya fani değil mi ya? Aza kanaat edip, mal toplamayınız. Ahirette o altınlar hep derilerinize yapışacaktır!) gibi saçmalıklar ve maskaralıklar olmayıp, insân mesut ve bahtiyar olmak için çok çalışmak ve namuslu olarak kazanmak ve fakat ihtiyaçlarını azaltarak israf ve sefahatten sakınmak ve çalışma ve gayretinin mükâfatı olarak kazandığı ve tasarruf edip biriktirdiği paralardan gerektiği zaman, vatanın umûmî menfaatleri için sarf etmek demektir ve kanaatten talep olunan netice dahi budur demek olduğu anlatılacak ve diğer husûslar ve emirler dahi bu yolda tefsir ve tebliğ edilip şeyhler ve tekkelerin veya softaların halka bulaşmasına müsaade edilmeyeceği, özellikle kara cahil şeyhler “*el-fakrû falırî*”²¹² hadis-i âlisini yanlış tefsir ederek halkı çalışma ve gayretten ve fakrın yâni onların tabirince zü-

²¹¹ “Kanaat hiç bitmeyen bir hazinedir”, Hadis-i Şerif (ÇN).

²¹² “Fakirlik benim iftiharımdır”, Hadis-i Şerif, (ÇN).

gürtlüğün hasmı olan temizlikten men ettikleri için “*kâde'l-fakrı...*” Hadis-i şerifi Türkçe tercümesiyle beraber levha halinde boyunlarına asılarak bu suretle fakirliğin Allah katında ne kadar iğrenç bir vaziyet olduğu halka ilan edilecektir.

12. Diğer dairelerde ve nezaretlerde olduğu gibi, Şeyhülislâmlıkda dahi tasfiye ve tam bir eksiltme işlemi yapılacak ve hele mahkemelerde Hz. Ömer devrinin sürat, katiyet ve adâleti görülecektir.

Din bilginlerinin cehâletinden ve devlet yöneticilerinin baskılarından ve zorbalıklarından dolayı asırlardan beri kapalı kaldığı iddia edilen içtihad kapısı yeniden açılacak, yeni tefsirler ve yeni içtihatlar meydana konulacağı gibi Kur'an-ı Azimüşşân ile beraber Hadis-i Şeriflerin sahihleri Türkçe'ye tercüme edilecek ve bundan sonra hutbeler Türkçe ve zamanın ihtiyacına göre okunacaktır.

Şer'i hükümler ve İslâmi âdetler, Müslimlere olduğu gibi telkin ve meselâ hacca gitmekten maksat kırgın kumlar üzerinde yalın ayak ve kavurucu bir güneşin altında başı açık gezmek ve taşlara yüz ve el sürmek olmayıp, ancak Cenâb-ı Hakka karşı kulluk vazifesi ve Hazret-i Benî Ekreme karşı kemâl-i tazimi ifâ etmekle beraber, dolaylı olarak da Müslümanların birbirini anlamaları ve birbirlerinden haberdar olmaları ve birbirlerini görüp kardeşlik rabitasının yükseltilmesi ve farklı fikirleri konuşma ve millet ve devlet işlerini konuşma hükmü itinası olduğu anlatılacaktır.

İşte bundan sonra hacca gidenler cidden hacı olacaklarına emin olacaklardır.

13. Ordu ve donanmaya itaat, inzibat, malûmat girecek ve Harbiye Nezareti meselâ yalnız resmi tören için senede birkaç defa -noksan ilanları verir gibi- beyanname neşr edip gülünç olmayacaktır. Harbiye Nezareti artık emin olacaktır ki, bütün ordu âmirleri yalnız emir vermekle değil, evvelâ öğretmekle ve sonra verdiği emirleri takip ve icra ettirmekle kabil olabilecektir. Zabıtan dahi dargınlar gibi birbirine selâm vermeyecek, askeriyedeki gerçek kardeşliği gösterecek su-

rette gerçekten dost olarak selâmlaşacaklar ve yetkililer ve zabıtanı o sahte azimetleri terk edip, şu uygulama hususunda herkese örnek olacak ve bu bapta yazdıkları yönetmeliklerin gerekliliklerine öncelikle kendileri itaat edeceklerdir.

Ordu her şeyden evvel temizliğe itina edecek ve bu da birçokları tarafından gayet âdi görülüp, fakat büyük bir ehemmiyeti hâiz olan tıraş olmaya ve saçlarını taramaya süratle başlayacaklardır. Orduda erkân ve âmirler, zabitler ve diğer fertler her gün muntazaman tıraş olmağa mecbur tutulacaklardır.

14. Farklı mezheplerin söz sahipleri akdedecekleri samimî bir toplantıda fikir ve amaçlarında birlik sağlayarak, yeniden içtihadla tamamıyla yeni bir mezhep kabul edilecek ve bu mezhep umum Osmanlı ve İslâm memleketlerinde Halife-i İslâm Hazretlerinin mübarek emirleriyle gönderilerek ve ilan edilip, bundan sonra Müslimler arasındaki mezhep ayrılığı ortadan kaldırılarak makul mânasıyla genel amaç olan İslâm Birliği hükmünün oluşturulması hızlandırılmış olacaktır. Bu mezhebin sahip olacağı yeni hükümler Müslümanların ekonomik ve toplumsal ilerlemelerini sağlayıcı nitelikte olacaktır.

15. Şimdiye kadar eksik olan bir Osmanlı lûgat kitabı memleketin lisancıları ve edebiyatçılarından müteşekkil bir bilginler ve faziletliler heyeti tarafından yazılacak ve fakat bu güne kadar Türklerin âdeta şîârı olan 'yavaş yavaş' tabiri bu ümmetin lisanından çıkarılacaktır. Lisan, Osmanlı Lisanı olarak muhafaza edilip, Turan'a lisân bakımından geri dönmekten kaçınılacaktır. Osmanlı lisanı kendisine mahsus lûgat kitabına mâlik olduğu gibi yine kendisine mahsus bir gramer kitabı olacaktır. Osmanlıca öğrenmek için hiç kimse Osmanlıca'nın ihtiyacından fazla Arapça ve Farsça tahsiline mecbur olmayıp, eğer bu lisancılar tahsile heves edenler bulunacak ise bu arzuları sadece o iki lisanda araştırma ve incelemelerde bulunmak için olacaktır. Osmanlı dilinde kullanılan ne kadar kelimeler, terkipler, kâideler varsa hangi lisandan alınmış olursa olsun

Osmanlıca'ya mâl edilecektir. Meselâ 'temettü' (تمتع) kelimesi Osmanlı telâffuz ve hecesi gereğince temettü' (تمتتو) yazılabilecek ve küçük çocuklar ilk mekteplerde lisanlarını hızlı bir şekilde öğrenmek için bu suretle büyük bir kolaylığa kavuşmuş olacaklardır.

16. Osmanlılar hükümetten hiçbir şey beklenmeyecekler, yollarını, köprülerini, limanlarını, şimendiferlerini, kanallarını, vapurlarını, fabrikalarını kendi teşebbüs ve faaliyetleri ile vücûda getireceklerdir.

17. Ramazan aylarında ve diğer mübarek günlerde camilerde vaizler tarafından halka verilen vaaz ve nasihatlerde vaizlerin mecbur olarak uyguladıkları kurallardan sonra halkın lisanında söylemeyecekler, yani cahil ve kötü ahlak sahibi olan insanlar mutlaka kendi lisanlarından anlamak şanlarından olduğu ve bu da şu anda en ziyâde sövüp, sayan dergiler ile bin türlü yaldızlı kötü ahlaklı isimlerle ortada olanlar ile yayımlanmakta olan kitapların sürümünden anlaşıldığı üzere onlar için akla ilk gelen hitâbet usulü bu ise de, "fırtınaların havayı tashih ettiği iddiası gibi bu muhârebe ve felâket fırtınası" Türklerin ahlâkını tashih edeceğinden yukarıda anlatıldığı gibi vaiz efendiler halkın bugünkü lisanında söylemeyeceği ve belki yeni elde ettikleri faziletli ahlâka uygun, açık ve sade bir lisan ile konuşup halkı dileklerine göre sağ taraflarında ırmakları coşan, ağaçları ve bitkileri bol olan ve içinde herkese dilediği kadar verilecek olan cennet hurileri ile süslü ve şaşaa dolu cennete veya sol taraflarında müthiş alev ve dumanlarıyla tüten ve kulakları yırtan iniltilerle kaynayan cehennem kazanlarına atmayacakları gibi vakitlerini dahi geyik veya güvercin hikâyeleriyle veyahut kendilerinin dahi anlamadıkları bir takım derin konularla uğraşıp zaman geçirmeyecekler ve belki halka farz ve sünnetlerin âdapları, erkanlarını öğrettikten sonra, vatanperverlikten, çalışmanın faziletinden ve erdeminden, tasarruftan namuslu kazanç elde etmekten, güzel ahlâktan, diğer kardeşlerine yardımdan ve mu-

habbetten, İslâm birliğinin ehemmiyetinden ve özellikle kuvvetten ve kuvvetli olmaktan bahsedeceklerdir.

18. Senelerden beri tadil ve ıslâhını arzu ve defalarca ilân edip de kimsenin kulağına ulaştıramadığınız o mahut “kanunların ıslahı” hükmü tam zamanın ihtiyacına göre tadil ve ıslâh olunup a-razi ve vakıflar kanunları cümlesine takdim ve bu meyanda açıklamasını gerekli görmediğin birçok iyilikler dahi elde edilecektir.

Müş tâkınız
Timsâl-i Emel

İçtihad'ın Müdür Fikirleri²¹³

1. 'Hürriyetlerin en birincisi ve en mukaddesi vicdan hürriyetidir': İnancını seçmek ve itiraf etmekten serbest olmayan kimse, ruhunun yarısını zayi eder.

2. Şahsi, içtimâî ve siyasi istiklâllerin anası, iktisadi istiklâldir.

3. Harp, milletlerarası meseleleri bir çözüme vasıtası değildir. Her tacâvüzî harp ahlâk ve adalete karşıdır.

4. "Bir kavmin musibetlerinin diğer bir kavim için faydalar getirmesi anlayışı" sefil ve bâtil bir anlayıştır, kavimlerin biri birine bağımlılığı genellikle teslim edilmiştir.

5. Tek bir adama yapılan bir haksızlık, umum için bir tehdit teşkil eder.

6. Talim ve terbiye öyle bir istikamet takip etmelidir ki fertler istinat noktalarını cemaatlerde değil, kendi kendilerinde bulsunlar ve zekâdan ziyâde seciye büyüyüp gelişme imkanı bulsun.

7. Gerek sözde gerek işte, cesaret, seciyenin belâgatıdır.

8. Edebiyat, sanat, şiir, musiki ruhları inceltir, ruhlara ilahî bir güzellik ve yücelik verir.

9. Toplumsal krizlerin önüne geçmek, ziraatı geliştirmek ve imâr etmekle beraber, mektepleri, sınıfından çıkmış [Déclassé]ler, politikacılar, tahripkar ihtilâlciler fabrikaları olmaktan kurtarmakla mümkün olur.

10. Dinlerin makul maksadı insanlar arasında dostluk, kardeşlik ve muhabbet hislerini ve duygularını güçlendirmektir. Gayesi şifa vermek olduğu halde hastalığın şiddetlenmesine sebep olan bir ilâcın ihmal edilmesi imal edilmesinden evlâdır.

²¹³ Bu manifestovârî ilkeler Abdullah Cevdet tarafından İçtihad'ın çeşitli sayılarında geliştirilerek bazen Osmanlıca bazen de Fransızca olarak yayımlanmıştır. Buraya son hali alınmıştır: *İçtihad*, No. 343, 15 Nisan 1932, s.5706.

11. Hakikaten kuvvetli fertler ve milletler, o fertler ve milletlerdir ki, mevcudiyetlerini müdafaa etmek için şiddet kullanmaya mecbur olacak durumlara kendilerini düşürmemeyi bilirler.

12. Kuvvet, haktan üstün gelebilir, fakat hiçbir zaman hakkın yerine geçemez.

13. Şarkı Garbın gerisinde bırakan âmillerin başlıcaları arasında şunları zikretmelidir: Kadının içinde tutulduğu geri ve aşağı kalmışlık durumu ve hükümetinin bütün şekillerinden ayrılmayan diktatörlük göstergeleri.

14. Bir memleketin hakiki büyüklüğü, ne nüfusunun çokluğunda, ne toprak altı zenginliğinde, ne arazisinin genişliğinde, ne de hükümetin kudreti askeriyesinde değil, ancak vatandaşlarının toplumsal kıymetlerindedir.

15. Kâinatı kendi keyfine göre idare eden ecell ü â'lâ bir zâta iman etmek, büyük bir safdillik göstermekle kalmaz, aynı zamanda tedavi kabul etmez bir mantıksızlığa sevk ederek insan ruhunun hüznünlü bir surette küçülmesine de sebep olur.

16. Fazilet başkalarına iyilik yapmaya bizi sevk eden bir istidattır. Bu yüce arzu ve hevese tabi olmaktan hâsıl olan zevk ve onunla yetinmekten ortaya çıkan vicdan 'azabı' amellerimizin götürücüsü ve cezasıdır.

17. İnsan yalnız yaptığı fenalıktan değil yapabileceği halde yapmadığı iyilikten de mesuldür.

18. Kâmil bir insan mükâfat beklemeksizin ve kendisinde cezâ verileceği korkusunu çekmeksizin iyi olandır.

19. Yüksek ahlâkî terbiyenin gayesi faziletli bir şekilde fiilleri, psikolojik teneffüs hareketleri gibi tabii ve güzel kılmaktır.

20. Sermaye ve çalışma, yekdiğerine karşılıklı olarak hürmet etmeli ve dayanışmalı olarak yaşamalıdır. Bunlardan birinin diğere fazla baskın olması, aynı darbeye hem baskı yapanı hem bu baskıya maruz olanı harap eder.

21. Sermaye ve çalışmarun, yekdiğerlerine karşı vaziyetleri bir manivelada kolun ve dayanak noktasının vaziyetleri gibidir.

22. Yalnız bir medeniyet vardır; bu da bütün insanlığın mirası olan medeniyettir.

23. Milletler medenî hususlarda ne kadar çok birbirlerine eşit hale gelirlerse kendilerine o kadar daha hususî ve daha az bağunsız bir mevcudiyet temin ederler.

24. Umûmî refah, fertlerin çalışma ve gayretlerinin toplamı olduğundan (maddî veya manevî) çalışmaya ve kazanmaya muktedir olduğu halde tembellik içinde yaşamayı tercih eden kimse toplumun meşru bir organı olmaktan çıkar ve o dakikadan itibaren toplumun ortaya koyduğu zenginliklerden istifade etmek hakkını kaybeder.

Bir millet de bir fert gibi ve hattâ daha ziyâde en verimli enerjisini edindiği ideallerden alır. Bu enerji kaynağının kıymeti milletin bu ideale verdiği mevkiünün yüksekliğine bağlıdır. Tahakkuk ettirilecek idealin yüksekliği inanç enerjisinin doğrudan doğruya doğruluğu yerine kaim olur.

Damızlık İnsan Meselesi:
Abdullah Cevdet Bey'e Göre Mesele'nin Mahiyeti²¹⁴
"İçtihad Kahramanı: 'Bir Nazariye Söyledim, Yanlış Olabilir' Diyor."

[Damızlık insan getirilmesine taraftar olması üzerine son günlerde şiddetli hücumlara maruz kalan Abdullah Cevdet Bey'in, bu sabahki '*Tevhîd-i Efkâr*' refikimizde "Abdullah Cevdet Bey'in Damızlık İnsan Celbi" meselesine dair bir açıklaması yayımlanmıştır.

Abdullah Cevdet Bey bu cevabında, fikrinin yanlış anlaşıldığını ileri sürerek, kendisini ve bakış açısını ve düşüncelerini müdafaa etmektedir. Abdullah Cevdet galiba, bu cevabına da yeni cevaplar verildiği için fikrini bir daha açıklama ihtiyacı hissetmiş ve bugün gazetemize bu hususta başka bir yazı daha göndermiştir.

Her ne kadar bu açıklama da pek açık ve anlaşılır değilse de damızlık insan isteme nazariyesinin ilmi değersizliğini evvelce münakaşa ettiğimiz için, bu hususta yeniden tartışma yapmaya lüzum görmüyoruz. Abdullah Cevdet Bey'in yazısı aşağıdadır:]

Muhterem '*Akşam*' gazetesi müdüriyet-i âliyesine:

Geçen Pazar çıkan '*Son Telgraf*'ın benden aldığı seyahatime ait bazı beyanâtım arasında memleketin müthiş nüfus boşluğu hakkında Türkleşmek şartıyla²¹⁵ kaydını açık bir şekilde ve katıyen koyduktan sonra "Almanya ve İtalya gibi her sene bir milyona yakın miktarda artan memleketlerin göçmen akınını, istediğimiz takdirde Anadolu'nun boş olan ve hazineler vermek için güç, kuvvet ve ilim ve sanat bekleyen toprakları üzerine açabiliriz" anlamına gelen bir açıklama ortaya koymuştum. Aynen bu şekilde olan ifadem, hiç mana ve mahiyeti olmadığı halde "*Reis-i Cümhur Tarafından Kabul Edilen Doktor Abdullah Cevdet Bey'in Damızlık İnsan Celbi Hakkında*

²¹⁴ *Akşam*, 18 Kanun-ı Sâni 1341.

²¹⁵ Yazının özgün halinde bu ifadenin altı çizilidir, (ÇN).

Fıkır" gibi garip bir başlık altına alınmıştır. Hiç iyi niyete delalet etmeyen bu muameleye hayret ederken, *Tevhüd-i Efkâr*'ın hakikati değiştirmesine, büyük bir şevk ve hararetle giriştiği ve halkın asabi-yetine hakkıyla dokunacak neşriyatına şahit oldum. Nihayet dün kendisine göndermeye mecbur olduğum izâhatnâme-yi yayımlamış ise de, yine açık iftiralarından kendini alamamış ve "*Vasif ve Velid Bey Hadisesi*" başlıklı makalede kendisine yönelik tetkikten üzülmüş olduğunu da söylemiştir. Bu suretle gerek mülâkât talebiyle birçok kez bana müracaat etmiş olan *Son Telgraf*'ın mülâkâta koyduğu münasebetsiz başlık, gerekse *Tevhüd-i Efkâr*'ın bugünkü nüshasında, Vasif Bey müdafaamdan bahsetmedi. Meselerin gerçek rengini tamamiyle ortaya çıkarmamıştır.

Tevhüd-i Efkâr'ın bugün ettiği iftira pek büyük ve açıktır. İfadesi aynen şudur:

"Abdullah Cevdet Bey iddia ettiği üzere *Son Telgraf* refikimiz "*Türkleşmek şartıyla*" kayıt ve şartını mülakata koymayı unuttuysa neden hemen ertesi gün tashih etmedi?"

Benim bu kayıt ve şartın basılı ifademde vardır ve açıktır. Fakat o açık ve kat'i kaydı görmezlikten gelmek, unutulmuş addetmek *Tevhüd-i Efkâr*'ın işine gelmiştir. Hatta o derece ki, bugün bile gazetelerini bu kaydı unutulmuş göstermek suretiyle gölgelendirmiştir. *Tevhüd-i Efkâr* geçen Pazartesi nüshasında yayımladığı tasvirimi nasıl hoyratça değiştirmiş idiyse hakikati de o derece bozmuş ve değişikliğe uğratmıştır. Sonra bunun adını 'Müslümanlık ve Gayret-i Diniye' koyuyorlar. Sağduyu erbabı dinden tiksindiren ve soğutan, din namına yapılan bu fahiş dinsizlik ve imansızlıklardır. Ben memleketimin hayrı namına iyi niyetli saf ve temiz olarak tarihimizde örneği bolca cereyan etmiş olan bir nazariye ortaya koydum. Nazariyemin mevcut durumda uygulanması mümkün olmayabilir. Ve hatta hatalı olabilir. Fakat bu bana, münakaşa ile gösterilmeli. Türk ve Müslüman olmakta asla tereddüt etmeyecek derecede nurlanmış ve bulundukları muhitten taşır dökülmeye

mahkum muhacir selleri vardır. Bunlardan istifade edilebilir demekle 'damızlık insarun' ve 'kan tasfiyesi'nin ne münasebeti vardır? Sözü geçen iki gazetenin gerçek maksadı bir anlık için hâsıl oldu, göründü. Fakat hakikat öyle birkaç kürek toprakla örtülemeyecek ve defnedilmeyecek kadar büyük ve ateşlidir. Hakikat, iftiracıların dillerini yakar ve bu dilleri küle döndürebilir. İşte bugünkü Tevhid'in lisanı!

17 Kanun-i Sâni 1925,
Abdullah Cevdet

Nâti Şerif²¹⁶

❧

Neyyir-i nuvvârı sensin arş-ı İslâmiyetin
 Arz-ı ulviyettedir evreng-i fazl ü rıf'atın
 Bizlere ihsânısn bî-şübhe dest-i kudretin
 İllet-i gâiyesi zâtındır ancak hilkatin.
 "Yâ Rasûlallah yokdur gâye-i ulviyetin."

Zâtı pâkinle mübâhat eylesin kavmi Arab,
 Çünkü onlardan zuhûr etdin sen ey ulvî neseb.
 Dense ensebdir eğer unvânuna kânu ireb,
 Sen ki oldun âleme üstâd-ı irfân ü edeb.
 Bahsı fazlında senin kalsam da çok mu besteleb?
 "Yâ Rasûlallah yokdur gâye-i ulviyetin."

Sinelerde neyyiri imânı ikâd eyledin,
 Zulmeti gümrahıyı berbâd eyledin,
 Gösterüb icâzını küffârı irşâd eyledin,
 Âlemi yekser delâletden ser âzâd eyledin.
 "Yâ Rasûlallah yokdur gâye-i ulviyetin."

Mahzan levlâk olup geydin nübüvvet efseri,
 Cismi akdes tıynetin oldu avâtıf hâveri,
 Oldun elhak bizlere izz ü refâhın masdarı.
 Etdi zâtında teşerrüf mesnedi peygâamberî,
 Ol muallâ mesnedin oldun nihâyet zîveri.
 "Yâ Rasûlallah yokdur gâye-i ulviyetin."

²¹⁶ İbn-i Ömer Cevdet [Abdullah Cevdet] *Ramazan Bahçesi*, İstanbul 1308/1892 Kasbar Matbaası, 29 s. Bu şiir Abdullah Cevdet'in ölümünden sonra bir anlamda adına armağan olarak çıkan İçtihad'ın son sayısında, onun ateist olmadığına işaret için yayımlanmıştır, *İçtihad*, Kasım 1932, No: 358, s. 5881, (ÇN).

Arzı eşfûhi revâ eflâke etse hâkidan,
 Yatmadan koynunda sen, yân hüdayı müstean.
 Hâk-i pâyindir melâz ü mültecâyı ins ü can.
 Eyledin mîracda mevlâya kesbi iktiran.
 Şevkı bî darîi fikrimdir o yâde âşıyan,
 Açmamak lâıık olan bahsı ulvinde dihan.
 "Yâ Rasûlallah yokdur gâye-i ulviyetin."

Titretir bankı "Resul Allah!" tâkı mâbedi,
 Söyletir samtı amûki şevkı nâmı ahmedî,
 Emcediyet görmemişdir sen gibi bir emcedi.
 Sensin ey feyyâz, sen reşâd-ı feyzin musrâdı.
 Hak seni el-hâk eazziyyetle i'zâz eyledi.
 "Yâ Rasûlallah yokdur gâye-i ulviyetin."

Devrler eyler perestîş devri ferruh sâline,
 Akdesiyet reşk eder kudsiyeti ensâline,
 Baş eğer âzam muhalât en küçük âmaline,
 Şerm eder elfâz gelmez mebhâsı iclâline.
 Ben nasıl vurdum kalem tavsifi âlül'âline.
 "Yâ Rasûlallah yokdur gâye-i ulviyetin."

İsterim ihsas kılmak ihtisâsı ba kalem
 Ah kim almaktadır bu maksadın reng-i adem.
 Muhteremsin her cihetle muhteremsin, muhterem,
 Âşk u şevk u hürmetim hakkında ben ser tâ kadem
 Etmede fikri ulvin fikrimi ulvî harem.